

บทที่ 4

สรุปสาระการเรียนรู้ : ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย

ผลจากการศึกษาค้นคว้าในเบื้องต้น และนำเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญซึ่งประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิไทยเลย นักวิชาการที่มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยเลยได้ตรวจแล้วทำการแก้ไข พบว่า ข้อมูลทางวัฒนธรรมไทยเลยสามารถสรุปเป็นสาระการเรียนรู้ได้ ดังนี้

ส่วนที่ 1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดเลย

ส่วนที่ 2 สภาพทางวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมไทยเลย ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอ กุดป่อง หรืออำเภอเมืองเลย อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว และอำเภอท่าลี่

ส่วนที่ 3 เป็นการนำเสนอวิถีชีวิตของชาวไทยเลยที่มีความจำเพาะและแตกต่างไป จากวัฒนธรรมไทยอีสานอื่น ได้แก่ พิธีกรรม ยืด และคอง

ส่วนที่ 4 รูปแบบการจัดการศึกษานานาชาติบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย

รายละเอียดของผลสรุป ปรากฏดังนี้

ส่วนที่ 1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดเลย “จังหวัดเลย” ตั้งอยู่ที่เส้นละติจูด 17 องศา 27 ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ 104 องศา 47 ลิปดาตะวันออก ในแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีเนื้อที่ประมาณ 11,424 ตารางกิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 520 กิโลเมตร เป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคเหนือเป็นประตูสู่ล้านนา และเป็นประตูสู่ประเทศลาว หรือ “ล้านช้าง” เพราะมีการสร้างสะพานไทย – ลาวข้ามแม่น้ำเหือง ระหว่างอำเภอท่าลี่กับเมืองแก่นท้าว แขวงไชยบุรี และมีชายแดนติดกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และจังหวัดใกล้เคียง 6 จังหวัด ได้แก่ พิษณุโลก เพชรบูรณ์ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี และหนองคาย ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงและ แม่น้ำเหือง เป็นแนวพรมแดน

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอผาม่วน อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย อำเภอนาเยีย อำเภอน้ำโสม อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู

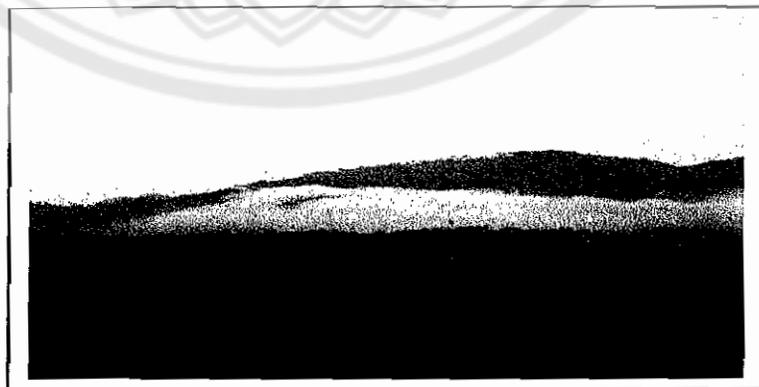
ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอชาติตระการ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดเลยมีพระธาตุศรีสองรัก เป็นตราประจำจังหวัด สีประจำจังหวัดคือ สีฟ้า และมีดอกจำปา เป็นดอกไม้ประจำจังหวัด คำขวัญประจำจังหวัดในปัจจุบัน คือ เมืองเลย เมืองทะเลแห่งภูเขา สุดหนาวในสยาม (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

ลักษณะภูมิประเทศ โดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงและล้อมรอบด้วยภูเขาสลับซับซ้อน ลดหลั่นเรียงรายมีลักษณะคล้ายคลื่นทะเล ตัวเมืองมีภูเขาล้อมรอบคล้ายกระทะใบบัว สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 400 เมตร จึงสามารถแบ่งลักษณะภูมิประเทศออกได้เป็น 3 เขต ดังนี้ (دنุพล ไชยสินธุ์ : 2550)

1. เขตภูเขาสูง บริเวณด้านทิศตะวันตก ได้แก่ บริเวณ อำเภอภูเรือ อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว อำเภอท่าลี่ มีพื้นที่การเพาะปลูกน้อย ประชากรอาศัยอยู่น้อย
2. เขตที่ราบเชิงเขา บริเวณทิศใต้และตะวันออก ได้แก่ อำเภอภูกระดึง กิ่งอำเภอเอราวัณ อำเภอนาดวง อำเภอผาขาว อำเภอภูหลวง อำเภอปากชมและกิ่งอำเภอหนองหิน เป็นเขตที่ไม่มีภูเขาสูงมากนัก มีที่ราบเชิงเขาพอที่จะทำการเพาะปลูกได้บ้างมีประชากรอาศัยอยู่มากกว่าเขตภูเขาสูง
3. เขตที่ราบลุ่มน้ำ บริเวณน้ำเลยและตามลำน้ำโขง ได้แก่ บริเวณอำเภอวังสะพุง อำเภอเมืองเลย และอำเภอเชียงคาน เป็นเขตที่ราบมีพื้นที่สำหรับทำการเกษตรมาก ดินอุดมสมบูรณ์ ทำการเกษตรเพาะปลูกได้ดี มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นมากกว่าเขตอื่น ๆ

สภาพพื้นที่ของจังหวัดเลยส่วนใหญ่ที่เป็นภูเขาสูงส่งผลให้อุณหภูมิเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ฤดูร้อนจะร้อนมากจนถึง 43.5 องศาเซลเซียส ฤดูหนาวอากาศจะหนาวจัด จนบางปีอุณหภูมิจะลดลงถึง -1 ถึง -3 องศาเซลเซียส ซึ่งทำให้น้ำค้างแข็งตัวกลายเป็นเกล็ดน้ำแข็งหรือที่เรียกกันทั่วไปในนามว่า "แม่คะนิง"

ภาพ 4 สภาพภูมิประเทศทั่วไปของจังหวัดเลย

แม่น้ำสายหลักที่สำคัญของจังหวัดเลยมี 5 สาย คือ (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2550)

1. แม่น้ำโขง มีต้นกำเนิดเกิดจากเทือกเขาในที่ราบสูงทิเบต ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน และเป็นแม่น้ำนานาชาติที่กั้นเส้นพรมแดนระหว่างจังหวัดเลยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวตรงบริเวณอำเภอเชียงคานและอำเภอปากชม โดยมี ความยาวของแม่น้ำในช่วงนี้ประมาณ 150 กิโลเมตร

2. แม่น้ำเหือง มีต้นกำเนิดจากภูเมียงในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ไหลมาเป็นแนวแบ่งเขตประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ผ่านอำเภอนาแห้ว อำเภอด่านซ้าย และอำเภอท่าลี่ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านท่าดีหมี อำเภอเชียงคาน มีความยาวของแม่น้ำในช่วงนี้ประมาณ 140 กิโลเมตร

แม่น้ำเหือง มีลำน้ำสำคัญที่มารวมกัน ได้แก่ ลำน้ำหมัน ลำน้ำสานและลำน้ำคาน

3. แม่น้ำเลย มีต้นกำเนิดมาจากภูหลวง ซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งในตอนต้นของแม่น้ำ ชาวบ้านจะเรียกว่า “เลยวังใส” เขตอำเภอภูหลวง

แม่น้ำเลยไหลผ่านอำเภอภูหลวง อำเภอวังสะพุง อำเภอเมืองเลย ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านปากเลย อำเภอเชียงคานยาวมีความยาวของแม่น้ำในช่วงนี้ประมาณ 230 กิโลเมตร (ประพนธ์ พลอยพุ่ม: 2550)

แม่น้ำเลยมีลำน้ำสาขาที่สำคัญคือ ลำน้ำสวย ลำน้ำหมาน และลำน้ำลาย

4. แม่น้ำป่าสัก มีต้นกำเนิดจากกลุ่มเทือกเขาภูหลวงทางทิศตะวันตก บริเวณอำเภอด่านซ้าย ไหลผ่านเขตอำเภอหล่มเก่า อำเภอหล่มสัก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ และไหลผ่านพื้นที่ภาคกลางหลายจังหวัดลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

5. แม่น้ำหมาน เกิดจากเทือกเขาภูสวรรค์ ไหลผ่านอำเภอเมืองเลยลงสู่แม่น้ำแม่น้ำเลยที่บ้านกมม่วงซี ตำบลกุดป่อง อำเภอเมืองเลย แม่น้ำหมานมีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร

สังคมและประชากร กรณีนี้จะกล่าวถึงสภาพของความเป็นสังคมและสภาพประชากรของ “ไทยเลย” ปัจจุบัน ซึ่งสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

ในประเด็นสังคม “ไทยเลย” โดยทั่วไปยังคงสภาพของความเป็นสังคมชนบท ชาวบ้านในหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี มีการติดต่อไปมาหาสู่เพื่อนบ้านใกล้เคียงกันช่วยเหลือพึ่งพิงกันเมื่อมีงานบุญต่าง ๆ เช่น งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น

สำหรับด้านฐานะความเป็นอยู่นั้นไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ชาวบ้านมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันเป็นอย่างยิ่ง และคงความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี

นอกจากนี้ไทยยังมีสภาพความเป็นอยู่บางประการที่เป็นลักษณะเด่น เช่น การให้การต้อนรับอย่างเป็นกันเองแก่ผู้มาเยือน โดยเฉพาะผู้มาจากต่างถิ่นจะได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีที่มีต่อกัน ดังคำกล่าวนำสนทนาที่ว่า “ไปหยังมา/ไปโดมา กินข้าวหรือยัง” (دنพล ไซยสินธุ์. 2550)

ในประเด็นของประชากร ที่สามารถจำแนกเป็นประเด็นได้ดังนี้

ด้านเชื้อชาติ ในพื้นที่ของจังหวัดเลยมีคนพื้นเมืองที่เรียกตัวเองว่า “ไทยเลย” เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังมีเชื้อชาติจีน ชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ชาวไทลื้อ ชาวไทถิ่น ชาวไทดำ ชาวไทพวน ซึ่งเป็นชนกลุ่มต่าง ๆ ของจังหวัด (สรุปผลจากเวทีวิพากษ์ผลการศึกษาวัฒนธรรมไทยเลย)

วิถีชีวิตของไทยเลยจะมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ยึดถือแบบประเพณีแบบชาวไทยภาคอีสานและชาวหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ประชากรในจังหวัดเลย ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม โดยศาสนาคริสต์ที่เข้าเผยแพร่เข้ามาสู่จังหวัดเลยเป็นศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก โดยเข้ามาเผยแพร่ในระยะเวลาที่ยาวนานมาแล้ว

นอกจากนี้ยังมี ศาสนาอิสลาม ที่เผยแพร่เข้ามาสู่จังหวัดเลยในช่วงหลัง พ.ศ.2469 จากพ่อค้าชาวมุสลิม ซึ่งชาวมุสลิมคนแรกที่เข้ามาอยู่ในจังหวัดเลยชื่อ “คาน” (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) โดย ชาวมุสลิมในจังหวัดเลยส่วนใหญ่มาจากศรีลังกาและปากีสถาน

ชาวมุสลิมที่อพยพเข้ามาอาศัยในจังหวัดเลยครั้งกระนั้น ได้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการเลี้ยงวัว ควาย แพะ ทำสวนและค้าขายหาบเร่ กับอีกทั้งยังได้แต่งงานกับคนในท้องถิ่นและค่อย ๆ ซึมซับวิถีชีวิตของชาวไทย แต่ยังคงมีวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่ศรัทธายึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม ดำรงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของตนไว้อย่างเหนียวแน่น

ปัจจุบันชาวมุสลิมในจังหวัดเลยมีประมาณ 200 คน ส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองเลย และอำเภอปากชม ซึ่งทุกวันศุกร์ ชาวมุสลิมในจังหวัดเลยจะเข้าไปชุมนุมประกอบพิธีทางศาสนาตามประเพณีที่มีสยิดอิสลามที่อำเภอเมืองเลย (สัมฤทธิ์ สุภามา: 2550)

นอกจากการนับถือศาสนาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ไทยเลยยังมีความเชื่อในเรื่องผี ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ก่อให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตไทยเลย เช่น การละเล่นผีตาโขน การละเล่นผีขนน้ำ เป็นต้น

ในด้านภาษา ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในด้านประชาระนั้น ภาษาที่ “ไทยเลย” ใช้ในการสื่อสารมีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ภาษาพูดที่ไทยเลยใช้เป็นภาษาถิ่นที่เรียกว่า ภาษาเลย ซึ่งจะมีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกับภาษาหลวงพระบาง เช่นทำยประโยคมักมีเสียงสูง สระไอ ออกเสียงเป็นสระเออว บางประโยคก็จะแตกต่างจากภาษาอีสานทั่วไป เช่น “ไปหยัง” หรือ “ไปได้” แทนคำ “ไปไส” ของคำอีสาน (ธนุพล ไชยสินธุ์ : 2535)

ส่วนภาษาเขียนในอดีตมีการใช้อักษรอยู่หลายประเภท ได้แก่ อักษรขอม อักษรธรรม อักษรไทน้อย อักษรไทย และมีการค้นพบอักษร ปัลลวะ(อักษรอินเดียใต้) ในเขตจังหวัดเลย ซึ่งอักษรต่าง ๆ นี้ปัจจุบันมีผู้อ่านและเขียนได้ไม่มากนัก (ธนุพล ไชยสินธุ์, เวทีสัมมนา สภาวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเลย : 25 ก.พ. 2550)

อาชีพ ประชากรในจังหวัดเลย ประกอบอาชีพเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และการบริการ

ผลผลิตทางการเกษตรเป็นสินค้าที่ทำรายได้มากที่สุด โดยส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดินและน้ำ ทำให้รายได้ ไม่นั่นนอน

การย้ายถิ่น ประชากรในจังหวัดเลยบางส่วนมีการย้ายถิ่นเพื่อไปศึกษาเล่าเรียน เนื่องจากก่อน พ.ศ. 2520 จังหวัดเลยมีสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษามีเพียงมหาวิทยาลัยราชภัฏเลยเพียงแห่งเดียว และมีการย้ายถิ่นชั่วคราวเพื่อไปทำงานทำในโรงงานอุตสาหกรรมและแหล่งก่อสร้างต่างจังหวัดและจะอพยพกลับในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน

กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเลย นอกจากไทยเลยส่วนใหญ่มาที่เรียกตนเองว่า “ไทยเลย” แล้ว ในจังหวัดเลยยังมีชนชาติพันธุ์ อาศัยอยู่อีกหลายกลุ่ม ที่สำคัญมีดังนี้

กลุ่มชนเชื้อสายไทยเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนพื้นเมืองเลย โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ปะปน ชนกลุ่มนี้เข้ามาอยู่ในจังหวัดเลยเป็นเวลานานแล้ว ได้แก่อพยพไทลัวะ ไทดำ ไทพวน ไทถิ่นและคนอีสานทั่วไปที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่จังหวัดเลย หรือเรียกว่า “ไทใต้” (เวทีสัมมนาสภาวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเลย : 25 ก.พ. 2550)

ประเด็นต่อมา เมื่อพิจารณาย่อยลงไปในสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่ผู้เรียกตนเองว่า “ไทยเลย” อาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ จำนวน 4 พื้นที่คือ อำเภอเมืองเลย อำเภอท่าลี่ อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว จะพบว่า แต่ละอำเภอมีสภาพภูมิศาสตร์ดังต่อไปนี้

อำเภอเมืองเลย เป็นอำเภอที่เริ่มตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2440 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ตามลักษณะการปกครองแบบหัวเมือง ร.ศ. 116 และได้เป็นอำเภอสมบูรณพร้อมกับจังหวัดเลย ในวันที่ 4 มกราคม 2450 (สาร สารทัศน์ฉบับที่: 2520) มีคำขวัญประจำเมืองเลยเป็นคำขวัญประจำจังหวัดเดิมคือ เมืองเลย เมืองภูเขาเขียว ข้าวเหนียวขาว ข้าวหลามยาว ลูกสาวงาม ต่อมา พ.ศ. 2530 สมัยนายชิวิน สุทธิสุวรรณ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด ได้เปลี่ยนคำขวัญเป็น เมืองเลย เมืองแห่งทะเลภูเขา ข้าวหลามยาว ลูกสาวสวย ร่ำรวยยางพารา และต่อมา พ.ศ. 2534 สมัย ร.อ. ศรีรัตน์ หิริรักษ์ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด ได้เปลี่ยนคำขวัญเป็น เมืองเลย เมืองแห่งทะเลภูเขา สุดหนาวในสยาม และเมืองเลยก็ใช้คำขวัญนี้เป็นคำขวัญประจำจังหวัดและอำเภอเมืองเลยจนถึงปัจจุบัน (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

โดยที่ตั้งของอำเภอเมืองเลย ตั้งอยู่ที่บริเวณส่วนกลางของจังหวัดเลย มีขนาดพื้นที่อำเภอเมืองเลย มีเนื้อที่ประมาณ 1,480.49 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 925,307 ไร่

ลักษณะพื้นที่ สภาพทั่วไปประกอบภูเขาที่เป็นที่ราบสูงเชิงเขาสลับกับพื้นที่ราบลุ่มระหว่างร่องเขา ซึ่งเกษตรกรปรับเพื่อเป็นพื้นที่ทำนา พื้นที่ที่เป็นภูเขาประมาณร้อยละ 40 ทำให้เกิดสภาพพื้นที่โดยทั่วไปสูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 200 - 750 เมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอเชียงคาน และอำเภอปากชม

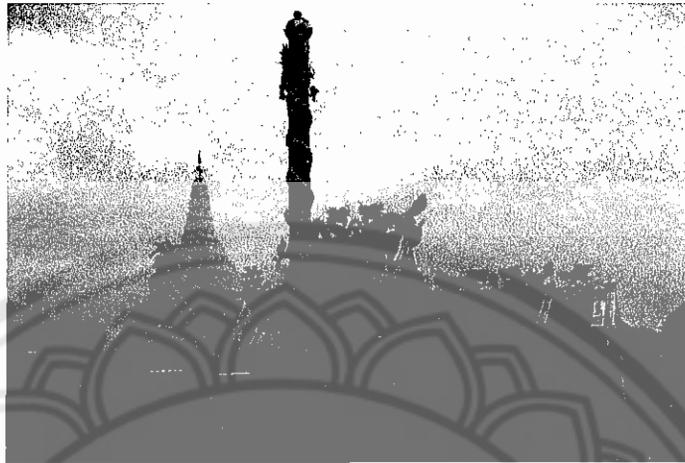
ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอวังสะพุง และอำเภอนาดัง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอนาดัง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอภูเรือ และอำเภอท่าลี่

ปัจจุบันอำเภอเมืองเลยมีสินค้าประจำอำเภอได้แก่ ข้าวหลาม ผ้าทอพื้นเมือง เครื่องจักสาน สับประรด ยางพารา ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน ผลิตภัณฑ์ไม้กวาดจากดอกหญ้า เป็นต้น

อำเภอเมืองเลย ปรากฏแหล่งวัฒนธรรมด้านวัตถุ ได้แก่ ภาพเขียนสีของมนุษย์สมัยหิน หรือศิลปะถ้ำภูถ้ำพระบ้านกกตู๋ ตำบลกกตู๋, ถ้ำผาปู่บ้านน้ำภู ตำบลนาอ้อ, ถ้ำขามบ้านนาดินดำ ตำบลนาดินดำ นอกจากนี้ยังมีพระหน้าดำ เมืองจำปาหรือหลวงพ่อกินที่มณฑลปัตตานีสุราษฎร์ (วัดเลยหลง), พระมิ่งมงคลเมืองซึ่งเป็นพระคู่บ้านคูเมือง ที่วัดศรีภูมิบ้านแฮ่ ตำบลกุดป่อง, ค่ายโบราณ บ้านโพนค้าย ตำบลนาอ้อ, วัดชั้นบันไดใหญ่ บ้านท่าข้าม ตำบลชัยพฤกษ์ เป็นต้น (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

ภาพ 5 ศาลหลักเมือง และศาลเจ้าพ่ออุดป้อง

อำเภอท่าลี่ มีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดเลย พิกัดตำแหน่ง เส้นรุ้งที่ 49 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 57 องศาตะวันออก มีระยะทางจากอำเภอท่าลี่ถึงจังหวัดเลย 46 กิโลเมตร กับมีขนาดพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 683 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 426,875 ไร่

ลักษณะพื้นที่ มีลักษณะเป็นเนินเขาและเนินเขา มีที่ราบลุ่มร้อยละ 20 ของพื้นที่ทั้งหมด คือ ประมาณ 136 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตที่ติดต่อกับอำเภออื่น ๆ คือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) โดยมีลำน้ำเหืองกันเป็นพรมแดนตั้งแต่ เมืองแก่นท้าว บ้านหาดแดง บ้านใหม่ปากแคม

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอภูเรือ และอำเภอด่านซ้าย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเชียงคาน และอำเภอเมืองเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอภูเรือ และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) โดยมีลำน้ำเหืองกันเป็นพรมแดนตั้งแต่บ้านโพนสว่าง บ้านดอนตาปู ถึงบ้านเมืองหมอก

ปัจจุบัน ในพื้นที่อำเภอท่าลี่ มีสะพานข้ามแม่น้ำเหืองเชื่อมต่อการคมนาคมระหว่างประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวกับประเทศไทยที่บ้านนาเกะแข็ง ตำบลอาฮี และระหว่างบ้านเมืองหมอกกับเมืองแก่นท้าว และทำให้แม่น้ำเหืองกลายเป็นแม่น้ำนานาชาติไปโดยปริยายและบริเวณนี้ถือได้ว่าเป็น “ประตูสู่ล้านช้าง” (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

นอกจากอำเภอท่าลี่จะกลายเป็นเมืองแห่งการติดต่อค้าขายกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีการขนส่งสินค้าผ่านสะพานไทย – ลาวเป็นจำนวนมากแล้ว อำเภอท่าลี่ ได้ชื่อว่า “เมืองแห่งสัจจะ และไมตรี” ตั้งชื่อของพระธาตุสัจจะ ที่สร้างขึ้นที่วัดลาดปู่ ทรงธรรม (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2550) และใช้สัญลักษณ์และตราพระธาตุนี้เป็นตราและสัญลักษณ์ประจำอำเภอ และมีสินค้าประจำอำเภอคือ ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากหวายที่บ้านนากระเซ้ง, พันธุ์ไม้ผลที่บ้านขอนแก่นและบ้านเพชรโสภณ, ที่นอนจากนุ่นบ้านปากห้วยบ้านปากคาน, ผ้าฝ้ายทอพื้นเมืองบ้านน้ำแคม บ้านกกก้านเหลือง, ไม้กวาดหางมะพร้าว บ้านเมียง, และไม้กวาดดอกหญ้าบ้านน้ำกระโทม เป็นต้น มีต้นไม้ประจำอำเภอคือต้นมะค่า ทำให้อเภอท่าลี่กำหนด คำขวัญประจำอำเภอ ไว้ว่า

พระธาตุสัจจะเป็นศักดิ์ศรี เมืองคนดีมีคุณธรรม
มะค่ายักษ์สูงใหญ่ แก่งไต้น้ำใส น้ำตกห้วยไค้สูงชัน
อุดมพืชพันธุ์นานา สมญานามว่า แผ่นดินทอง

อำเภอท่าลี่เป็นอำเภอที่มีประวัติศาสตร์คู่กับจังหวัดเลย ตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่ตั้งเมืองเลยเป็นจังหวัดเลยดังที่กล่าวมาแล้ว และในรัชสมัยนี้เองที่ทหารฝรั่งเศสจากบ้านปากแดง (บ้านหาดแดง สปป.ลาว ในปัจจุบัน) พร้อมอาวุธครบมือข้ามแม่น้ำเหืองหวังยึดครองอำเภอท่าลี่ พอถึงบริเวณที่ตั้งโรงเรียนบ้านท่าลี่ในปัจจุบันก็ถูกชาวอำเภอท่าลี่ข่มใจตีด้วยมีด หอก ดาบทำให้ทหารฝรั่งเศสพากลับไปรักษาตัวที่บ้านปากแดง เหมือนเดิม (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

แหล่งวัฒนธรรมที่ปรากฏในอำเภอท่าลี่ที่สำคัญได้แก่ ชุมชนโบราณเมืองตุม วัดศรีเมืองตุม พระพุทธรูปปางนาคปรกสลักหินแกรนิต ซึ่งเป็นศิลปะลพบุรี และพระธาตุมะนาวเดี่ยวหรือพระธาตุแม่นางเดี่ยว ที่วัดศพเงินหรือวัดสิริมงคลบ้านอาฮี ตำบลอาฮี(สัมฤทธิ์ สุภามา : 2550) ซึ่งบ้านอาฮี ตำบลอาฮีนี้เคยถูกยกฐานะให้เป็นอำเภออาฮีแทนอำเภอนากอก เมื่อเสียดินแดนเมืองนากอกให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนั้นยังมีชุมชนโบราณซึ่งเรียกว่า “ชุมชนโบราณเวียงสา” ซึ่งตั้ง อยู่ริมถนนสายน้ำแคม – ปากยาง ตำบลน้ำแคม และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ “พระเสี้ยงทาย” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2550) และที่มีความสำคัญต่อประชาชนอำเภอ ท่าลี่ ซึ่งปัจจุบันมีการเก็บรักษาไว้ที่หมู่บ้านยาง ในบ้านของผู้ที่ชาวบ้านยางเคารพนับถือและจะนำออกมาให้ประชาชนได้สักการะ รวมทั้งเสี้ยงทายในวันบุญต่าง ๆ เท่านั้น

นอกจากแหล่งวัฒนธรรมดังกล่าวแล้ว ยังมีพระธาตุอุโมงค์ที่ตั้งอยู่ที่บ้านยาง ตำบลท่าลี่ ซึ่งปัจจุบันได้มีการสร้างพระธาตุองค์ใหม่แทนองค์เดิมที่ชำรุดลง และมีพระธาตุสังฆะ ที่บ้านท่าลี่ ตำบลท่าลี่ ซึ่งได้เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2519 แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2523 มีการสมโภชในวันเพ็ญเดือนสาม (วันมาฆบูชา) เป็นประจำทุกปี

ภาพ 6 พระธาตุสังฆะ วัดลาดปู่ทรงธรรม อำเภอท่าลี่

อำเภอด่านซ้าย มีที่ตั้งของอำเภอห่างจากจังหวัดเลย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 82 กิโลเมตร มีขนาดพื้นที่ มีพื้นที่ประมาณ 1,731.93 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 182,456 ไร่

ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อนมีพื้นที่ราบอยู่ประมาณร้อยละ 15 ป่าไม้เป็นป่าเสื่อมโทรม ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าภูเขย ภูชี้แก้ว และป่าภูเรือ) และป่าอุทยานแห่งชาติภูร้อ่งกล้า เหมาะกับการเพาะปลูกพืชผลการเกษตร มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภออื่น ๆ

ทิศเหนือ ติดต่อกับ สปป.ลาว โดยมีแม่น้ำเหืองเป็นเขตแดนระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอภูเรือ และอำเภอภูหลวง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัด

พิษณุโลก

สัญลักษณ์และตราประจำอำเภอ โดยที่อำเภอด่านซ้ายมี “พระธาตุศรีสองรัก” ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสองชนชาติทำให้ตราสัญลักษณ์ของอำเภอด่านซ้ายคือ “ตราพระธาตุศรีสองรัก” และมีคำขวัญประจำอำเภอคือ “ด่านซ้าย - ดินแดนแห่งสัจจะและไมตรี” กับมีเพลงประจำอำเภอ คือ “เพลงพระธาตุศรีสองรัก”

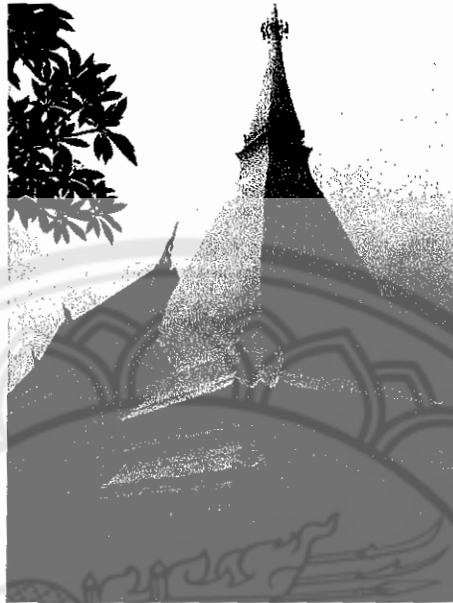
ประวัติความเป็นมาของอำเภอด่านซ้าย มีหลักฐานว่าก่อน พ.ศ. 1800 พ่อขุนบางกลางหาวตั้งเป็นเมืองก่อนที่จะอพยพไปอยู่ที่เมืองบางยาง (อำเภอนครไทย) แล้วรวมกำลังกับพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดเข้าโจมตี สมเด็จพระนรสิงหนาท ออกจากแคว้นสนามจันทร์ เมืองสุโขทัย จนสำเร็จแล้วขึ้นปกครองเมืองสุโขทัยทรงพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”

ด่านซ้ายเป็น “เมืองหน้าด่าน” ตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่มี ผู้สันนิษฐานว่าน่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ด่านช้าง” เนื่องจากมีหนองคูที่อยู่ตัวอำเภอเป็นที่ช้างมารวมกันเล่นน้ำ แล้วออกหาอาหาร ต่อมาในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิหรือพระเจ้าช้างเผือก ฝ่ายพม่าเริ่มจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เรื่อยมาจนถึงสมัยของพระเจ้าบุเรงนองได้หาเหตุเพื่อทำสงครามกับฝ่ายไทย โดยการทูลขอช้างเผือกซึ่งเป็นช้างคู่บารมีขององค์สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนฝ่ายไทยถึงกับต้องทำสงครามกันกับฝ่ายพม่า ซึ่งในสมัยพระเจ้าบุเรงนองนั้น ฝ่ายพม่ามีอำนาจมาก ทำให้พระมหาจักรพรรดิทรงพิจารณาถึงกำลังข้าศึกโดยเฉพะพม่าซึ่งมีกำลังมาก และในขณะเดียวกันทางฝ่ายลาวในสมัยของพระเจ้า ไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง ร่มขาวเวียงจันทน์ที่ได้ทูลขอพระราชธิดา แต่ถูกพระเจ้าบุเรงนองดักปล้นระหว่างเดินทาง จึงได้ทรงผูกไมตรีกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง แล้วสร้างพระเจดีย์ศรีสองรักขึ้นที่อำเภอด่านซ้าย เมื่อปี พ.ศ. 2103 เพื่อเป็นสักขีพยานแห่งราชไมตรี ในการสร้างเจดีย์ศรีสองรักขึ้นนี้มีการพาไพร่พลทั้งจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและคนไทยมาร่วมกันสร้าง ซึ่งมิได้ผลให้ไพร่พลเหล่านี้อาศัยอยู่ในอำเภอด่านซ้าย สืบมา โดยด่านซ้ายเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ใน พ.ศ. 2440 (รศ.116) ได้มีการเปลี่ยนการปกครองมาเป็น

เทศาภิบาล แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เมืองด่านซ้าย จึงถูกเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอด่านซ้าย ขึ้นอยู่กับเมืองพิษณุโลก มณฑลพิษณุโลก ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อำเภอด่านซ้ายได้ตกไป อยู่ในการปกครองของประเทศฝรั่งเศส ลงนามในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1904 (พ.ศ.2446) โดยลำน้ำหมันเป็นเขตแดน ทำให้อำเภอด่านซ้ายซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำหมันตกไปอยู่ในเขตอาณัติของประเทศฝรั่งเศส ขณะนั้นเมืองด่านซ้ายได้เปลี่ยนไปเป็น “อำเภอด่านซ้าย” แล้วจึงมีการย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งอยู่บ้านนาขามป้อม (ปัจจุบันอยู่เขตอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย) เรียกว่า “อำเภอนาขามป้อม” ต่อมาประเทศไทยยอมยกเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราช และเมือง ศรีโสภณ ให้กับประเทศฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเมืองด่านซ้าย ทรายด และเกาะต่าง ๆ ในแหลมสิงห์ คืนมาเป็นของประเทศไทย ตามสัญญาที่ทำไว้กับประเทศฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ.1907 (พ.ศ.2449) จากนั้นไดโอนเขตการปกครองของอำเภอด่านซ้ายมาให้กับจังหวัดเลยเท่าทุกวันนี้ (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

แหล่งวัฒนธรรมของอำเภอด่านซ้ายที่ปรากฏเด่นชัดในปัจจุบัน ได้แก่ พระธาตุศรีสองรัก ที่ตั้งอยู่เนินโคกไม้รัง ริมฝั่งแม่น้ำหมันใกล้กับปากลำน้ำอู้อีที่บ้านด่านซ้าย, บ้านกงสุลฝรั่งเศส ที่บ้านนาดี, พระอุโบสถและธาตุบรรจุคัมภีร์ที่วัดศรีภูมิ บ้านนาหอซึ่งบ้านนาหอนี้สันนิษฐานว่าเป็น บ้านด่านซ้ายที่พ่อขุนบางกลาวหาเวดตั้งขึ้น จุดที่ตั้งบ้านด่านขวาของพ่อขุนผาเมืองที่ชาวนา บ้านหัวนาแหลมนอกจากนั้นยังมีหมู่บ้านเสาเรือนตั้งบนก้อนหินหรือเรียกว่าบ้านเสาหินตั้ง เป็นต้น

สินค้าประจำอำเภอได้แก่ มะขามหวาน, ข้าวนางเล็ด, ไวน์กระชายดำ, น้ำผักสะทอน, หน้ากากผีตาโขน, กล้วยฉาบ, เครื่องจักสานไม้ไผ่, ผ้าทอพื้นบ้าน, พืชผักเมืองหนาว, ผ้าหม่นวม, ชุดเฟอร์นิเจอร์ไม้ไผ่, ไม้ดอกไม้ประดับ และไม้กวาดดอกหญ้า

ภาพ 7 พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย

อำเภอนาแห้ว มีที่ตั้งของอำเภออยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของจังหวัดเลย พิกัด
ตำแหน่ง คิววี 197341 มีระยะทางห่างจากตัวจังหวัดเลย 117 กิโลเมตร

ขนาดพื้นที่ประมาณ 627.5 ตร.กม. หรือประมาณ 392,187.5 ไร่ ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่
เป็นภูเขาสูงชัน สลับซับซ้อนมีสภาพป่าค่อนข้างสมบูรณ์ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภออื่น ๆ ดังนี้
ทิศเหนือ ติดต่อกับลำน้ำเหืองซึ่งเป็นลำน้ำกั้นเขตระหว่างเขตประเทศไทยกับ
สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก

อำเภอนาแห้วจึงเป็นอีกอำเภอหนึ่งที่มีแนวชายแดนติดกับประเทศสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ระยะทางยาว ประมาณ 22 กิโลเมตร ซึ่งแต่ก่อน
อำเภอนาแห้วเป็นเขตของอำเภอด่านซ้าย ในสมัยหลวงวิจิตรถนอม (ถวิล เจียรมานพ) เป็นข้าหลวง
ประจำจังหวัด มีดำริจะแยกนาแห้วเป็นกิ่งอำเภอตั้งแต่ ปีพ.ศ.2481 แต่ด้วยเหตุสงครามอินโดจีน
จึงต้องระงับไปจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ท.ต่อศักดิ์ ยมมาตย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย
และนายเสถียร หุนตระกูล นายอำเภอด่านซ้าย นายจัด สุรเดชเดโช เป็นปลัดอำเภอ ได้อพยพ

และติดตามการจัดตั้งกิ่งอำเภอเรื่อยมาจนสำเร็จในพ.ศ. 2511 ซึ่งขณะนั้นมีนายจัด สุรเดชเดโช เป็นนายอำเภอด่านซ้าย

อำเภอนาแห้วเป็นอำเภอที่มีพื้นที่ป่าภูเขาที่อุดมสมบูรณ์ทำให้มีสภาพของป่าไม้และน้ำตกยังคงความสมบูรณ์อยู่อีกมาก สภาพของป่ามีความเป็นธรรมชาติอาหารและยาของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ทำให้อำเภอนาแห้วมีสินค้าประจำอำเภอคือ สมุนไพรกระชายดำ สินค้าประจำตำบล (หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์) ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรกระชายดำแปรรูป เช่น กระชายดำชนิดชาขงและไวน์ กับมีต้นไม้ประจำอำเภอคือ ต้นดอกบัวตอง (ภาษาถิ่นของอำเภอนาแห้ว เรียกว่า ดอกบังตะเวน หรือ ดอกทานตะวันป่า) ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากทุ่งบัวตองของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้อำเภอนาแห้วมีคำขวัญประจำอำเภอว่า

“ถิ่นกำเนิดลูกเสือชาวบ้าน ถารน้ำตกใส
ป่าไม้เขียวขจี ผู้คนมีน้ำใจ ถิ่นสมุนไพรกระชายดำ”

แหล่งวัฒนธรรมของอำเภอนาแห้ว ได้แก่ พระอุโบสถวัดโพธิ์ชัย บ้านนาพึ่ง ซึ่งก่อสร้างตามอิทธิพลจากล้านนา คือสร้างตามแบบพุกามวงค์ ที่อุโบสถนี้เคยมีเสาหงส์เป็นสัญลักษณ์สำคัญ แต่ได้ถูกรื้อถอนไป ยังเหลือแต่หุ่นสิงห์คู่ ฝ้าทวารซึ่งกรมศิลปากรบูรณปฏิสังขรณ์ไว้ รวมถึงอุโบสถซึ่งมีจิตรกรรมฝาผนังฝีมือชาวบ้าน สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 นอกจากนั้นยังมีหอไตร หลักคำที่สำคัญยิ่งคือ พระพุทธรูปเขียนแสนล้านภักิยาว ซึ่งสร้างราวศตวรรษที่ 19 เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของชาวนาแห้ว เรียกว่า พระเจ้าองค์แสน หรือพระเจ้าฝนแสนห่า (ประพนธ์ พลอยพุ่ม : 2539)

ภาพ 8 พระธาตุดินแทน อำเภอนาแห้ว (ที่มา: ดนุพล ไชยสินธุ์)

โบราณสถานสำคัญของอำเภอหนองบัวอีกแห่งหนึ่ง คือพระธาตุดินแทน ที่บ้านแสงภา ซึ่งก่อสร้างในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการสร้างเพื่อให้ชาวบ้านเลิกนับถือผีและให้หันมานับถือศาสนาพุทธแทน

อำเภอหนองบัวเป็นอำเภอในกลุ่มอำเภอที่มีอาณาเขตติดต่อกับชายแดน ทำให้ในช่วงของสงครามเย็นที่ทั้งสองประเทศยังคงมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ทำให้รัฐบาลในช่วงสงครามเย็นต้องดำเนินนโยบายแย่งชิงมวลชนโดยจัดกิจกรรมลู่ลือชาวบ้านขึ้น และเริ่มต้นครั้งแรกที่อำเภอหนองบัว จังหวัดเลยนี้เอง

นอกจากนั้น อำเภอหนองบัวยังมีบ่อเกลือในลำน้ำเหืองที่ท่าหินมุก (หินขาว) บ้านเหมืองแพร์แต่ก่อนนั้นบริเวณริมน้ำเหืองฝั่งไทยมีเกลือผุดขึ้นเป็นเม็ดเล็ก ๆ (เกล็ดเกลือ) นายคำภา จันทะคุณกำนันสมัยนั้น (พ.ศ. 2478) ได้นำราษฎรขุดค้น ปรากฏพบบ่อเกลือซึ่งมีรูไหลออกมาจากพื้นดิน จึงได้หาท่อไม้ที่มีโพรงครอบไว้กันพังแล้วตักขึ้นมาต้มเคี่ยวกลายเป็นเกลือสินเธาว์ และพวกที่ค้นพบครั้งแรกนั้น ได้ถือกรรมสิทธิ์ว่าบ่อเกลือที่พบครั้งแรกนั้นเป็นของพวกเขาคนใครที่ไม่ได้ไปร่วมขุดค้น วันนั้นจะไปเอาน้ำเกลือบ่อนี้มาต้มไม่ได้ ขณะนี้บ่อเกลืออยู่กลางน้ำเหือง เพราะน้ำเขาตลิ่งพัง ซึ่งในฤดูแล้งลำน้ำเหืองจะเหือดแห้งลง ชาวบ้านจะนำน้ำเกลือในบ่อนี้ไปต้มเคี่ยวจนเป็นเกลือสินเธาว์สำหรับบริโภค (อำเภอหนองบัว: 2549)

โดยสรุปแล้ว ลักษณะของสภาพทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดเลยคือ พื้นที่ราบในหุบเขาที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลกว่า 700 เมตร มีชนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ และมีลักษณะธรรมชาติเป็นป่าเขาที่ยังคงความสมบูรณ์อยู่

ส่วนที่ 2 สภาพทางวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมไทเลย ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอภูผาหรืออำเภอเมืองเลย อำเภอด่านซ้าย อำเภอหนองบัว และอำเภอท่าลี่

ในกรณีนี้ พบว่าในพื้นที่จังหวัดเลยปัจจุบัน ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของ "ผู้คน" ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดเลยปัจจุบันตั้งแต่อดีตที่สามารถย้อนไปถึงยุคหินจบจนถึงปัจจุบันได้ดังนี้

พัฒนาการก่อนประวัติศาสตร์ พื้นที่ "จังหวัดเลย" เป็นจังหวัดที่มีพัฒนาการมายาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะสังเกตได้จากการที่พบหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ในบางพื้นที่ อาทิ การปรากฏร่องรอยถิ่นฐานที่อาศัยของสัตว์โลกล้านปี ภาพเขียน และเครื่องใช้สมัยหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในยุคก่อนการตั้งชุมชนบร็องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ภาพเขียนสีอยู่ตามเพิงผาถ้ำ และพบเครื่องมือหินกระจายอยู่ตามหุบหินกรวดในแม่น้ำ โดยจำแนกลักษณะของเครื่องมือดังกล่าวออกเป็นยุคสมัยได้ดังนี้

สมัยหินเก่า เป็นเครื่องมือหินที่ทำจากหินกรวดแม่น้ำ กะเทาะแบบง่าย ๆ เรียกว่า เครื่องมือสับตัดใช้ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์ และหาผลไม้เป็นอาหาร

สมัยหินกลาง เป็นเครื่องมือที่ทำจากหินกรวดแม่น้ำ แต่มีวิธีการกะเทาะประณีตกว่าสมัยหินเก่า มีทั้งเครื่องมือกะเทาะหน้าเดียว และกะเทาะสองหน้า เครื่องมือปลายแหลม เครื่องขุด

การดำรงชีวิตของมนุษย์สมัยนี้เหมือนกับสมัยหินเก่า

สมัยหินใหม่ เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความละเอียดประณีตขึ้นกว่าสองสมัยแรก มีการ ขัดฝนเครื่องมือหิน ดำรงชีวิตด้วยการเพาะปลูก การล่าสัตว์ เลือกออาศัยในบริเวณริมแม่น้ำ และน้ำท่วมไม่ถึง หรือใกล้เชิงเขา รู้จักประเพณี การฝังศพ (จังหวัดเลย. 2544)

ประเด็นหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่า ในแถบจังหวัดเลย เคยมีกลุ่มชนโบราณอาศัยอยู่ โดยมีลักษณะเป็นกลุ่มชนในสังคมก่อนเกษตรกรรม หรือสังคมล่าสัตว์ในระยะเริ่มแรก แล้วต่อมาได้มีการพัฒนาเป็นสังคมเกษตรกรรมในภายหลัง

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ในยุคนี้เป็นยุคพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดเลย ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และต้นพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นผลมาจากการขยายอิทธิพลของอาณาจักรล้านนา ทั้งอำนาจทางการเมืองและการเคลื่อนย้ายผู้คนและวัฒนธรรม รวมถึงการเกิดศึกสงครามแย่งชิงดินแดนและไพร่พล อาณาจักรล้านช้างทั้งหมดเข้าอยู่ในความปกครองของอาณาจักรของลาวและกลายเป็นประเทศราชของไทย (ธวัช ปุณโณทก. 2542 : 3140-3158) ทำให้ราชอาณาจักรลาวและราชอาณาจักรไทยได้หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน

ต่อมาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการกวาดต้อนผู้คนมายังฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุผลทางการเมือง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดศึกเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ แต่ได้ถูกกองทัพไทยปราบชนะ

ดังนั้น รัชกาลที่ 3 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ยกเลิกประเทศราชเวียงจันทน์และตั้ง "เมืองปากเหือง" โดยมีพระอนุพินาศ (กิ่ง ต้นสกุลเครือทองดี) ชาวเมืองลับแลเป็นเจ้าเมืองคนแรก (เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. 2543: 317)

กรณีการตั้งเมืองปากเหือง ซึ่งหากพิจารณาจากแผนที่จะพบว่าน่าจะอยู่กึ่งกลางระหว่าง “หลวงพระบาง” กับ “เวียงจันทน์” และใกล้กับเส้นทางจากพิษณุโลกและกรุงเทพฯ ซึ่งมีความสะดวกในการเดินทางมากกว่าการบุกฝ่าดงพญาไฟ (ดงพญาเย็น) มากกว่า และในประเด็นนี้จึงน่าที่จะเป็นประเด็นของการตั้งเมืองที่แปรสภาพไปเป็นเมืองเลยในยุคต่อมา

พัฒนาการจังหวัดเลยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 – 6 ในยุคนี้ จัดได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการมีประวัติความเป็นมาอย่างเป็นทางการของเมืองเลยหรือเมืองปากเหือง

โดยในปี พ.ศ.2396 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าผู้คนในแขวงนี้มีปริมาณเพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อน สมควรได้ตั้งเป็นเมือง ดังนั้นเพื่อประโยชน์ในการปกครองอย่างใกล้ชิด จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาทำนุฯ ออกมาสำรวจเขต แขวงต่าง ๆ แล้วเห็นว่า หมู่บ้านแฮ่ ซึ่งตั้งอยู่ริมห้วยหมาน และอยู่ใกล้กับแม่น้ำเลย มีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การสร้างป้อมค่าย เพราะมีภูเขาล้อมรอบ และมีพลเมืองหนาแน่นพอ จะตั้งเป็นเมืองได้

ภาพ 9 บริเวณปากแม่น้ำเหืองไหลลงสู่แม่น้ำโขง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมือง เรียกชื่อตามนามของแม่น้ำเลยว่า เมืองเลย ตามชื่อแม่น้ำที่เคยเรียกมาแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เป็นเมืองหน้าด่านของชลาลัย กับให้ท้าวคำแสนกับท้าวเหง้า สองพี่น้องเชื้อสายหลวงพระบาง รัชพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่หลวงศรีสงคราม เป็นเจ้าเมืองเลย ในขั้นต้นด้วยการปกครอง

ตนเอง โดยทางรัฐบาลกลางไม่ต้องจ่ายเบี้ยหวัดเงินปี หลวงศรีสงคราม (คำแสน) กับหลวงศรีสงคราม (เหง้า) ปกครองเมืองเลยไปจนถึงสมัย (พ.ศ.2396 - 2416)

ต่อจากนั้นทางราชการจึงได้ส่งหลวงราชภักดี (สนธิ) ขึ้นมาปกครองตามนโยบายรัฐบาลกลางโดยตรง ส่วนวิธีจัดการปกครองยังดำเนินการไปตามระบบเดิม ตามแบบเดิมที่เรียกว่า "กินเมือง" โดยผู้ที่เป็นเจ้าเมืองจะถูกสรรหาจากผู้ที่ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่นที่ประชาชนให้ความศรัทธาเชื่อถือขึ้นมาเป็นผู้ปกครอง ทำการปกครองกันเองตามคำแนะนำจากรัฐบาลในราชธานี

ต่อมา ในสมัยปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล เริ่มมีการตั้งมณฑลเป็นครั้งแรก ก่อน พ.ศ.2431 แต่ยังไม่ได้จัดเป็นลักษณะเทศาภิบาล มีหกมณฑลคือ มณฑลลาวเฉียง (ต่อมา เป็นมณฑลพายัพ) มณฑลลาวพวน (ต่อมาเป็นมณฑลอุดร) มณฑลลาวกาว (ต่อมาเปลี่ยนเป็น มณฑลอีสาน) มณฑลเขมร (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมณฑลบูรพา) มณฑลลาวกลาง (ต่อมาเป็นมณฑล นครราชสีมา) และมณฑลภูเก็ต

เมืองเลยขึ้นอยู่กับมณฑลลาวพวน (มณฑลอุดร) มีอำเภอขึ้นอยู่ในปกครองครั้งแรก สามอำเภอคืออำเภอภูดโป่ง (อำเภอเมือง ฯ) อำเภอท่าลี่ และอำเภอนาออก (อำเภอนี้เดิมอยู่ใน แขวงไชยบุรี ต่อมาในปี พ.ศ.2436 เมื่อฝรั่งเศสเข้ามายึดครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของไทย ไปหมด และได้เข้ามายึดครองบริเวณแขวงไชยบุรีของไทย ที่อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงไปอีก อำเภอนาออกจึงตกเป็นของฝรั่งเศสด้วย เมืองเลยจึงตั้งบ้านอาฮี ที่อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงของ ไทยขึ้นเป็นตำบลอาฮี แทนอำเภอนาออกเป็นการชั่วคราว)

ต่อมาในปี พ.ศ.2440 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นแบบเทศาภิบาล โดยแบ่งเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ทำให้เมืองเลยแบ่งการปกครองเป็น 4 อำเภอ โดยอำเภออันเป็นที่ตั้งตัวเมือง เรียกว่า อำเภอภูดโป่ง

ในปี พ.ศ.2442 - 2449 ได้เปลี่ยนที่ตั้งเมืองเลยมาอยู่ในบริเวณลำน้ำเลย

ในปี พ.ศ.2449-2450 ได้เปลี่ยนที่ตั้งตัวเมืองมาเป็นบริเวณลำน้ำเหือง

ต่อมาในช่วงหลังปี พ.ศ.2450 ให้ยกเลิกบริเวณแม่น้ำเหือง ให้คงเหลือไว้เฉพาะเมืองเลย และเปลี่ยนชื่อ อำเภอภูดโป่ง เป็น อำเภอเมืองเลย

ในช่วงของการแก้ไขการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลนั้นได้มีการยุบอำเภออาฮีมาเป็น ตำบลอาฮี ขึ้นอยู่ในการปกครองของอำเภอท่าลี่ กับได้มีการโอนอำเภอต่าง ๆ ให้ขึ้นอยู่ในการปกครองของเมืองเลย มีอำเภอด่านซ้าย จากเมืองพิษณุโลก อำเภอเชียงคานจากเมืองพิชัย และยกฐานะแขวงวังสะพุงขึ้นเป็นอำเภอวังสะพุง โอนจากเมืองหล่มสัก ในระยะนี้เมืองเลย จึงมีอำเภอเกิดขึ้นในระหว่างนั้นรวมห้าอำเภอคือ อำเภอเมือง ๔ อำเภอท่าลี่ อำเภอด่านซ้าย อำเภอเชียงคาน และอำเภอวังสะพุง (จังหวัดเลย.2544)

นับแต่นั้นเป็นต้นมา (หลัง พ.ศ. 2450) เมืองเลยก็ปรากฏอาณาบริเวณของการปกครอง ในลักษณะเช่นนี้มาจวบจนปัจจุบัน

การนี้ ทำให้พื้นที่เมืองเลยในปัจจุบันมีขอบเขตวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายมากขึ้น ดังนี้

เขตอำเภอเมืองเลยหรือกุดป่อง ท่าลี่ ด่านซ้าย ภูเรือ (แยกมาจากด่านซ้าย เมือง และท่าลี่) และนาแห้ว(แยกจากด่านซ้าย) หรือตอนตะวันตก มีลักษณะของวัฒนธรรมที่มีความเป็นมาตามแบบดั้งเดิมคือวัฒนธรรมที่สืบสายมาจากเมืองหลวงพระบางในอดีต

เขตอำเภอเชียงคาน (ประชาชนอพยพมาจากฝั่งลาว ตั้งเป็นอำเภอในช่วงรัชกาลที่ 5) วังสะพุง (แยกจากหล่มสัก มณฑลเพชรบูรณ์) ภูกระดึง (แยกจากวังสะพุง) อำเภอนาด้วง (แยกจากเมือง) อำเภอผาขาว (แยกจากภูกระดึง) อำเภอภูหลวง (แยกจากวังสะพุงและเมือง) อำเภอปากชม (แยกจากเมือง) กิ่งอำเภอเอราวัณ (แยกจากวังสะพุง) และกิ่งอำเภอหนองหิน (แยกจากวังสะพุง) หรือตอนตะวันออก จะมีลักษณะของวัฒนธรรมที่มาจากแอ่งอารยธรรมอีสาน หรือหนองหารหลวง อันเป็นต้นกำเนิดวัฒนธรรมอีสานปัจจุบัน

กรณีนี้จึงทำให้เห็น “สายของวัฒนธรรม” ที่มีความเหมือนระคนกับความแตกต่างได้อย่างชัดเจนว่า เมืองเลยหรือจังหวัดเลยในปัจจุบันมีการผสมผสานของ “วัฒนธรรมไทยเลย” และ “วัฒนธรรมอีสาน” อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านภาษา อาหาร และวิถีประเพณีหรือฮีตคอง

เพื่อให้เห็นภาพของความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนมากขึ้น จึงนำประวัติศาสตร์ของแต่ละเมืองที่มีความสำคัญกับความเป็นไทยเลยมาพิจารณาต่อเป็นรายเมืองดังนี้

เมืองกุ๊ดป๋องหรือเมืองเลย มีประวัติความเป็นมาของอำเภอเมืองเลยจากการบอกเล่าว่า เมืองนี้เป็นเมืองที่บรรพบุรุษไทยเลยซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชนชาติไทยกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพมาจาก ดินแดนตอนเหนือของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพระยาสิทธิปกครองกรุงสุโขทัย เชื้อสายไทย กลุ่มดังกล่าวนี้อพยพลงมาเมื่อปี พ.ศ.1890 โดยมาตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณตอนต้นของลุ่มแม่น้ำเลย เรียกชื่อของตนว่า “เมืองเซเลียว” ต่อมาภายหลังเป็น เซเลไย โดยตั้งบ้านแปงเมือง เสร็จเมื่อ ปี พ.ศ. 1900 เศษ

เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่นี้มีผู้ปกครองรวม 6 คน ผู้ปกครองคนแรกไม่ปรากฏนาม แต่ผู้ปกครอง คนสุดท้ายมีนามว่า ท้าวเดือนสุข มีภรรยาชื่อ นางบัวลม โดยมีเชื้อสายมาจากหลวงพระบาง

เมืองเซเลไยนี้ ปัจจุบันคือที่ตั้งบ้านทรายขาวในเขตท้องที่อำเภอวังสะพุง ชาวเซเลไย มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง คืออักษรฝักขามหรืออักษรไทยน้อยปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานปรากฏ ตามศิลาจารึก สามารถดูได้ที่วัดที่วัดห้วยฮ่อม (วัดบ้านท่าข้าม ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมืองเลย) และพบว่า จารึกดังกล่าวได้กระทำไว้เมื่อปี พ.ศ.2209 ขณะนี้ได้เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเลย

นอกจากศิลาจารึกดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักฐานปรากฏตามคัมภีร์ใบลาน และตำราสวด มนต์ ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของประชาชนในท้องถิ่นทั่วไป

และเรียกชุมชนที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ว่า “บ้านแฮ่แฮน” หรือ “บ้านแฮ่” ในปัจจุบันและชาวบ้านได้ สร้างวัดขึ้นมาวัดหนึ่งชื่อว่า “วัดศรีภูมิ” (ปัจจุบันอยู่ในเขตเทศบาลเมืองเลย) กับได้หล่อพระพุทธรูป ivoองค์หนึ่งนามว่า “พระพุทธรูปมิ่งมงคลเมือง” สำหรับเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง ในช่วงเวลาอีก 3 ปี ต่อมา ปัจจุบันพระพุทธรูปกีดังกล่าวยังคงประดิษฐานไว้ ณ วัดแห่งนี้

การปกครองชุมชนบ้านแฮ่แฮน หรือบ้านแฮ่ มีเพียงนายบ้านโดยยกย่องผู้อาวุโสหรือทรง คุณวุฒิเป็นผู้ปกครองสืบต่อกันมา

จนถึงปี พ.ศ. 2396 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าผู้คนในแขวงนี้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมควรจัดตั้งเป็นเมืองเพื่อประโยชน์ในการปกครองอย่างใกล้ชิด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาทำยน้ำออกมาสำรวจเขตแขวงต่าง ๆ

พระยาทำยน้ำ ได้พิจารณาเห็นว่า หมู่บ้านแฮ่ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งห้วยน้ำหมาน และอยู่ใกล้กับ แม่น้ำเลย มีภูมิประเทศเหมาะแก่การสร้างเมือง จึงนำความขึ้นถวายบังคมทูลเพื่อทราบและ (รัชกาลที่ 4) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งเป็นเมืองเรียกชื่อตามแม่น้ำเลยว่า “เมืองเลย”

พ.ศ. 2440 (รัชกาลที่ 5) ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ได้จัดการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล โดยแบ่งออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน โดยเมืองเลยแบ่งการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอกุดป่อง อำเภอท่าลี่ และอำเภอนากอก (ปัจจุบันคือบ้านนากอก เมืองป่อแตน แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือ สปป.ลาว) โดยมีอำเภอที่เป็นที่ตั้งตัวเมืองชื่ออำเภอกุดป่อง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองเลย ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย

ภาพ 10 ตลาดเข้าบ้านนากอก เมืองป่อแตน แขวงไชยบุรี สปป.ลาว

ในส่วนของอำเภอท่าลี่ มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ยุคใด สมัยใด สืบเรื่องราวไม่ได้ ความแน่ชัด หากแต่ว่า มีผู้เล่าต่อ ๆ กันมาว่า ชาวอำเภอท่าลี่อพยพออกจากพื้นที่อุตรดิตถ์ จากเมืองปากลาย ราชอาณาจักรลาวในสมัยนั้น มาตั้งถิ่นฐานที่ลำน้ำคาน ซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาอุดมสมบูรณ์ มีเครื่องจับปลาที่สานด้วยไม้ไผ่เรียกว่า ลี(หรือหลี่) ได้มีราษฎรอพยพจากหมู่บ้านอื่นมาอยู่ที่บ้าน ท่าลี่มากขึ้นตามลำดับ จึงได้ชื่อว่าบ้านลี หรือบ้านท่าลี่ และได้ตั้งขึ้นเป็นอำเภอท่าลี่ เมื่อ พ.ศ. 2432 โดยมีราษฎรเป็นผู้ปกครองอำเภอท่าลี่ จึงได้ถือว่าเป็นนายอำเภอท่าลี่คนแรก

ในส่วนของอำเภอด่านซ้าย มีหลักฐานว่าก่อน พ.ศ. 1860 ได้มีชุมชนมาอาศัยอยู่บริเวณที่เป็นอำเภอด่านซ้าย อยู่แล้ว โดยเชื่อกันว่าเป็น “เมืองหน้าด่าน” ซึ่งขณะนั้นอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย แต่มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ด่านช้าง” เนื่องจากมีหนองคูที่อยู่ตัวอำเภอเป็นที่ช้างมารวมกันเล่นน้ำ แล้วออกหาอาหาร

สำหรับอำเภอด่านซ้ายมีประวัติศาสตร์ที่ทรงความสำคัญต่อการเมืองระหว่างประเทศในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กล่าวคือในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ สมัยกรุงศรีอยุธยาพระองค์ ทรงผูกไมตรีกับพระเจ้าไชยเชษฐา กษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ด้วยการสร้างพระเจดีย์ศรีสองรัก ขึ้นที่อำเภอด่านซ้าย เมื่อปี พ.ศ. 2103 เพื่อเป็นสักขีพยานแห่งราชไมตรี

ในการสร้างเจดีย์ศรีสองรักขึ้นนี้มีการพาไพร่พลทั้งจากลาวและไทยมาร่วมกันสร้างขึ้น ซึ่งมีผลให้ไพร่พลเหล่านี้อาศัยอยู่ในอำเภอด่านซ้ายสืบมา ทำให้ “ด่านซ้าย” มีสภาพเป็นเมือง มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี

ต่อมา ใน พ.ศ. 2440 (รศ.116) ที่มีการเปลี่ยนการปกครองมาเป็นระบบเทศาภิบาล ได้มีการแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เมืองด่านซ้าย จึงถูกยกฐานะเป็น “อำเภอด่านซ้าย” และโอนไปขึ้นอยู่กับเมืองพิษณุโลก มณฑลพิษณุโลก

อำเภอด่านซ้าย (เดิม) ได้ตกไปอยู่ในการปกครองของประเทศฝรั่งเศส ตามสนธิสัญญา ที่ลงนามในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1904 (พ.ศ.2446) โดยมีลำน้ำหมันเป็นเขตแดน ทำให้อำเภอ ด่านซ้ายซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำหมันตกไปอยู่ในเขตอาณัติของประเทศฝรั่งเศส ขณะนั้น เมืองด่านซ้าย ได้เปลี่ยนไปเป็น “อำเภอด่านซ้าย” แล้วจึงมีการย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งอยู่ บ้านนาขามป้อม (ปัจจุบันอยู่เขตอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย) เรียกว่า “อำเภอนาขามป้อม” ต่อมา ประเทศไทยยอมยกเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราช และเมืองศรีโสภณให้กับประเทศฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเมืองด่านซ้าย ตราด และเกาะต่าง ๆ ในแหลมสิงห์ คืนมาเป็นของประเทศไทย ตามสนธิสัญญาที่ทำไว้กับประเทศฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ.1907 (พ.ศ.2449) ทำให้ เมืองด่านซ้ายโอนกลับมาเป็นของไทยอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นได้โอนเขตการปกครองของอำเภอ ด่านซ้ายมาให้กับจังหวัดเลยเท่าทุกวันนี้

ในส่วนของอำเภอนาแห้ว เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ต่อมาในปี พ.ศ. 2481 หลวงวิจิตรสุรการ ข้าหลวงประจำจังหวัดเลยในสมัยนั้น ริเริ่มจัดตั้งเป็น กิ่งอำเภอ แต่ยังมีได้รับการจัดตั้งจนหลวงวิจิตรสุรการได้พ้นจากตำแหน่งก็ยังมิได้รับการแต่งตั้ง และเมื่อมีผู้มารับตำแหน่งใหม่ ก็ยังได้ดำเนินการต่อเนื่อง

ครั้นถึงปี พ.ศ. 2498 นายจัด สุรเดโช นายอำเภอด่านซ้าย ได้ดำเนินการต่อ และได้รับการจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอนาแห้ว เมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2513 มีเขตการปกครอง 2 ตำบล คือ ตำบลนาแห้ว และตำบลนาพึ่ง ที่ตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอนาแห้ว ณ ตำบลนาแห้ว เปิดทำการเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2513 โดยอาศัยสถานีตำรวจภูธรตำบลนาแห้ว เป็นที่ทำการชั่วคราวและได้รับการ

จัดตั้งตำบล แสงภาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งตำบล รวมเป็น สามตำบล พ.ศ.2519 ได้รับการยกฐานะจากกิ่งอำเภอเป็น อำเภอนาแห้ว เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2519 และได้รับการประกาศจัดตั้งตำบลนามาลา เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งตำบล เมื่อปี พ.ศ. 2523 และปี 2531 ได้ประกาศจัดตั้งตำบลเหล่ากอหก เพิ่มขึ้นอีก 1 ตำบล เป็น 5 ตำบล

ประเด็นเหล่านี้ ทำให้เห็นว่า “ไทเลย” ยังคงยืนหยัดอยู่ในแผ่นดินของเขามาโดยตลอดนับเป็นเวลามากกว่า 200 ปีมาแล้ว

ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา อัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของ “ไทเลย” ในพื้นที่อำเภอเมืองเลย/กุดป่อง ท่าลี่ ด่านซ้ายและนาแห้ว ที่พอจะสรุปได้มีดังนี้

พระธาตุศรีสองรัก ประดิษฐานอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของตัวอำเภอด่านซ้าย เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 11 เมตร สูงประมาณ 12 เมตร ตั้งอยู่ริมลำน้ำหมัน สร้างระหว่างปี พ.ศ.2103 - 2106 ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐา แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) โดยทั้งสองใช้หลักความศรัทธาและยึดมั่นในพระพุทธศาสนา มาใช้เป็นกลไกในการสร้างมิตรภาพและสัมพันธภาพระหว่างสองอาณาจักรและแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเขตแดนระหว่างกัน โดยมีพระธาตุเจดีย์ศรีสองรัก เป็นหลักกันเขตแดน ระหว่างกันซึ่งอยู่ระหว่างกลางของแม่น้ำน่าน กับแม่น้ำโขง

วัดธาตุดินแดน ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยนา ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว สร้างเมื่อปี พ.ศ.2462 ชาวบ้านเรียกวัดธาตุ เดิมเมื่อประมาณปี พ.ศ.2311 มีพระพุทธรูปหนึ่งมาสอนประชาชนในแถบนี้ ซึ่งแต่เดิมไม่ได้นับถือพระรัตนตรัย ได้สร้างพระธาตุขึ้นเพื่อระลึกถึงพระคุณพระพุทธรูปนั้น ในวันเพ็ญเดือนสิบสอง ของทุกปี จะมีการขนเอาดินเผาไปเทไว้รอบ ๆ พระธาตุ จึงได้ชื่อว่า วัดธาตุดินแทน

วัดโพธิ์ชัย ตั้งอยู่ที่บ้านนาพึ่ง ตำบลนาพึ่ง อำเภอนาแห้ว สร้างเมื่อปี พ.ศ.2375 ชาวบ้านเรียก วัดบ้านนาพึ่ง ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ.2380 โดยกลุ่มอาคารเสนาสนะประกอบด้วย ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ ศาลาเอนกประสงค์ หอระฆัง ปูชนียวัตถุ มีพระพุทธรูปแสนห้า วัดอุโบราณมี ซ้อง ลูกแก้วสัมฤทธิ์

วัดศรีโพธิ์ชัย ตั้งอยู่ที่บ้านแสงภา ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว สร้างเมื่อปี พ.ศ.2375 โดยกลุ่มนายพรานจากเวียงจันทน์ มีหัวหน้าชื่อ นายภา (เซียงภา) ซึ่งอพยพครอบครัวและญาติพี่น้อง มาตั้งถิ่นฐานเป็นปึกแผ่นแล้วสร้างวัดขึ้น ชาวบ้านเรียก วัดบ้านแสงภา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ.2400 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 8 เมตร ยาว 10 เมตร กลุ่มอาคารเสนาสนะ ประกอบด้วย อุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ.2113 ศาลาการเปรียญเป็นอาคารไม้ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2520 หอสวดมนต์เป็นอาคารไม้ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2501 ศาลาเอนกประสงค์ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2520 ศาลาบำเพ็ญกุศล หอพระไตรปิฎกหอระฆัง ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้างพระพุทธรูปสำริดปางห้ามญาติสององค์ ลวดลายไม้แกะสลักต่าง ๆ ศิลปะล้านช้าง

วัดศรีภูมิ ตั้งอยู่ที่บ้านแฮ่ ตำบลกุดป่อง อำเภอมือง ฯ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2220 ชาวบ้านเรียกว่า วัดบ้านแฮ่ เป็นวัดเก่าแก่ สร้างขึ้นพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน ที่มีแร่ธาตุจึงเรียก บ้านแฮ่ (เพี้ยนเสียงตัว “ร” เป็นตัว “ฮ”)

การสร้างวัดปรากฏในแผ่นป้ายจารึกบอกไว้ว่า สร้างเมื่อปี พ.ศ.2220 ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ.2503 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 40 เมตร ยาว 70 เมตร กลุ่มอาคารเสนาสนะประกอบด้วยอุโบสถกว้าง 8 เมตร ศาลาการเปรียญสร้าง พ.ศ.2504 หอระฆัง และมณฑปรอยพระพุทธรบาท ปัจจุบันปูชนียวัตถุอันมีพระประธานในอุโบสถเป็นพระพุทธรูปในศิลปะอื่นที่มีใช้ศิลปะล้านช้างอาทิ พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนหน้าตักกว้าง 2.40 เมตร สูง 3.30 เมตร พระพุทธรูปราชจำลองหล่อด้วยทองเหลืองหน้าตักกว้าง 2.30 เมตร พระโมคคัลลาน์ และพระสารีบุตร หล่อด้วยสำริด พระพุทธรูปทองสามองค์ และรอยพระพุทธรบาทจำลองของเหลือง ซึ่งอาจเป็นเพราะการเลื่อนไหลเข้ามาของวัฒนธรรมต่างถิ่น

วัดศรีสุทธาวาส ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ ตำบลกุดป่อง อำเภอมือง ฯ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2480 วัดนี้ย้ายมาจากวัดศรีสะอาด ซึ่งอยู่ในตัวเมือง แต่มีพื้นที่คับแคบ จึงมาสร้างวัดขึ้นใหม่ ตั้งชื่อว่า วัดมหาวิสุทธิเทพที่ป่าราม ต่อมาจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดศรีสุทธาวาส ชาวบ้านนิยมเรียกว่า วัดเลยหลง เพราะตั้งวัดอยู่บนดอยเลยหลง กลุ่มอาคารเสนาสนะประกอบด้วยอุโบสถ วิหาร หอระฆัง ศาลาบำเพ็ญกุศล ศาลาการเปรียญ ศาลาเอนกประสงค์ และมณฑป ปูชนียสถาน มีพระบรมสารีริกธาตุเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปศิลาโบราณ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญคือ คิกด้านซ้ายและทาลี ที่ฝรั่งเศสได้ใช้อำนาจเดินทัพเข้ายึดอำเภอด่านซ้าย ในปี พ.ศ.2446 และได้นำศิลาจารึกตำนานพระธาตุศรีสองรัก บรรทุกเรือล่องตามแม่น้ำโขงเพื่อจะนำไปเวียงจันทน์ แต่เรือบรรทุกศิลาจารึกล่มที่แก่งฟ้า เขตอำเภอบ้านผือศิลาจารึกจมน้ำหายไป (มีเรื่องที่ไม่ยืนยันว่า ต่อมาภายหลังว่ามีผู้พบศิลาจารึกดังกล่าว ในแม่น้ำโขงและฝรั่งเศสได้นำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์ ลูฟวร์ นครปารีส)

ขณะนั้นพระมหาเถระ ชาวอำเภอด่านซ้ายชื่อ พระคุณน แห่งวัดหนามแท่ง ตำบลด่านซ้าย พร้อมพระแก้วอาสา (ทองแสง) เจ้าเมืองด่านซ้าย และเพี้ยศรีวิเศษ ได้ขอคัดลอกไว้ก่อนที่ฝรั่งเศสจะนำไปเวียงจันทน์ แล้วเขียนในศิลาจารึกมีข้อความอย่างเดียวกัน เวลานี้ยังเก็บรักษาไว้บริเวณพระธาตุศรีสองรัก

ต่อมาในปี พ.ศ.2449 ฝรั่งเศสได้คืนเมืองด่านซ้ายให้ โดยแลกกับดินแดนเขมร ที่เป็นของไทยบางส่วน ในห้วงเวลาที่ฝรั่งเศสครอบครองเมืองด่านซ้าย สามปีเศษนั้น ไทยได้อพยพอำเภอบ้านผือไปตั้งที่บ้านขามป้อม ตำบลโพนสูง อำเภอด่านซ้าย เสร็จเรื่องแล้วจึงกลับคืนไปตั้งอำเภอด่านซ้ายเดิม

ในระยะเวลาใกล้ ๆ กันกับที่ฝรั่งเศสยึดอำเภอด่านซ้ายนั้น ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ที่บ้านหาดแดง แม่น้ำเหือง ได้ยกพลยึดอำเภอทาลี เพราะเห็นว่าเคยยึดอำเภอด่านซ้ายมาแล้ว แต่ครั้งนี้ฝ่ายไทย ได้หลอกล่อให้ฝรั่งเศสเดินทัพมาอย่างสะดวก พอใกล้ถึงที่ตั้งอำเภอก็ถูกหน่วยกล้าตายของอำเภอทาลี ชุ่มโจมตี ฝ่ายฝรั่งเศสพ่ายแพ้กลับไป นับแต่นั้นมา ไม่ปรากฏว่ากองทัพฝรั่งเศสข้ามแม่น้ำเหือง มาก่อวุ่นอีกเลย

หากสรุปจากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ปรากฏของกลุ่มชน "ไทเลย" ในอาณาบริเวณนี้จะทำให้ทราบได้ถึงรากฐานของวัฒนธรรมไทเลยได้ว่า

1. คนในบริเวณนี้อพยพมาจากด้านขวาของแม่น้ำโขง มารวมตัวกันและสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่ นับแต่ปี พ.ศ. 1890
2. คนเหล่านี้มีสายวัฒนธรรมหลักมาจากแหล่งเดียวกันคือมาจากกลุ่มวัฒนธรรมล้านช้างหรือเมืองหลวงพระบาง และบางส่วนได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มวัฒนธรรมล้านนา (กลุ่มที่มาจากพื้นที่ในจังหวัดอุตรดิตถ์และสุโขทัย ในปัจจุบัน)
3. คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้อพยพโยกย้ายไปที่ไหนอีก แม้ว่าจะมีการผลัดเปลี่ยนผู้ปกครอง แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงตั้งหลักปักฐานอยู่ในดินแดนแถบนี้

4. คนเหล่านี้มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นของตนเองมาอย่างยาวนาน โดยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเหล่านี้มีอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเองอีกด้วย และยังมีวิธีการรักษาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (จาก 1890 ถึง 2550)

5. คนเหล่านี้เป็นนักสู้ เป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียน เป็นคนที่มีสุนทรียะในตน และมีภูมิปัญญาของตนเองอย่างลุ่มลึกนับเนื่องมากกว่า 1000 ปีเช่นกัน โดยเมื่อพิจารณาจากการอพยพครั้งแรกที่อยู่ในช่วงกรุงสุโขทัย

“ไทเลย” จึงเป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของตนเองที่ยืนยาวมาคู่กันกับความเป็นชนเผ่าสยามหรือชนเผ่าไทยในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม พบว่า วัฒนธรรมของไทเลยมีความจำเพาะและแตกต่างไปจากวัฒนธรรมข้างเคียงคือวัฒนธรรมไทอีสาน และมีความหลากหลายในตัววัฒนธรรมเองอีกมากมาย อาทิ วัฒนธรรมทางภาษา วัฒนธรรมทางการแต่งกาย วัฒนธรรมทางอาหาร วัฒนธรรมทางการดำรงชีวิต ทำให้การศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมไทเลยต้องการเวลาในการศึกษาอีกมาก ดังนั้น การศึกษาเรียนรู้ครั้งนี้จึงเน้นหนักในการศึกษาเรียนรู้ด้านพิธีกรรม ฮีด และคอง เพื่อทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทเลยที่ส่งผลต่อความวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทเลยจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ส่วนที่ 3 ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชาวไทเลย : พิธีกรรม ฮีด และคอง ในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้านวัฒนธรรม “ไทเลย” จากการศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวไทเลย โดยมุ่งเน้นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตไทเลยเป็นการเฉพาะ และจำแนกประเด็นดังกล่าวออกเป็น 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

1. พิธีกรรมทั่วไป ได้แก่
 - 1.1 พิธีเสี้ยเคราะห์ (สะเดาะเคราะห์)
 - 1.2 พิธีต่อชะตา
 - 1.3 การช้อนขวัญ (ช้อนขวัญ)
 - 1.4 พิธีบาศรี-สูตขวัญ (บายศรี-สูขวัญ)
 - 1.5 พิธีขึ้นบ้านใหม่

2. วิถีชีวิตที่ปฏิบัติเป็นประจำเดือน หรือ"ฮีตสิบสอง"
 - 2.1 เดือนอ้าย (เดือนหนึ่ง) บุญเข้ากรรม
 - 2.2 เดือนยี่ (เดือนสอง)บุญข้าวเปลือก
 - 2.3 เดือนสาม บุญข้าวจี,เลี้ยงผีเซ่นนา(ตาแฮก)
 - 2.4 เดือนสี่ บุญแมวส
 - 2.5 เดือนห้า บุญสงกรานต์
 - 2.6 เดือนหก บุญบั้งไฟ,เลี้ยงบ้าน(ผีปู่ตา),เลี้ยงผีเซ่นนา(ตาแฮก)
 - 2.7 เดือนเจ็ด บุญข้าสะ
 - 2.8 เดือนแปด บุญเข้าพรรษา, บุญทอดเทียน
 - 2.9 เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน
 - 2.10 เดือนสิบ บุญข้าวสาก
 - 2.11 เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา
 - 2.12 เดือนสิบสอง บุญลอยกระทง
3. วิถีชีวิตที่ปฏิบัติในลักษณะครองของชีวิตหรือคองสิบสี่ (คองสิบสี่)
 - 3.1 ฮีตเจ้า คองขุน
 - 3.2 ฮีตท้าว คองเพี้ย
 - 3.3 ฮีตไพร่ คองนาย
 - 3.4 ฮีตบ้าน คองเมือง
 - 3.5 ฮีตลูก คองหลาน
 - 3.6 ฮีตไ้ คองเขย
 - 3.7 ฮีตผัว คองเมีย
 - 3.8 ฮีตป้า คองลุง
 - 3.9 ฮีตปู่ คองย่า ฮีตตา คองยาย
 - 3.10 ฮีตเฒ่า คองแก่
 - 3.11 ฮีตปี คองเดือน
 - 3.12 ฮีตไร่ คองนา
 - 3.13 ฮีตวัด คองสงฆ์

การนำเสนอดังกล่าว มุ่งการอธิบายลักษณะของวิถีชีวิตของไทยเลยเป็นอันดับแรก และมุ่งอธิบายความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมไทยเลยกับวัฒนธรรมของไทยอีสาน ที่มีความละม้ายคล้ายคลึงกัน หากแต่มีอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของมันและกันอย่างค่อนข้างชัด ผลการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

ประเด็นแรก วิถีชีวิตที่เป็นพิธีกรรมทั่วไป ในพื้นที่สี่อำเภอของชุมชนไทยเลยที่กล่าวไว้แล้ว มีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกับพื้นที่อื่น แต่ที่มีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นในเชิงรายละเอียดของพิธีกรรมตามคติความเชื่อของชาวไทยเลย ดังนี้

พิธีเสียเคราะห์ (สะเดาะเคราะห์) พิธีสะเดาะเคราะห์ของไทยเลยหรือที่เรียกว่า "เสียเคราะห์" จะทำพิธีนี้ให้กับลูกหลานและบุคคลในครอบครัวอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง ในโอกาสที่ต่างกัน เช่น

วันขึ้นปีใหม่, วันที่พ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่เห็นว่าบุคคลหรือครอบครัวนั้นมีเหตุการณ์ร้ายเกิดขึ้น เช่น เจ็บป่วยกระเสาะกระแสะ (เจ็บป่วยไม่ร้ายแรงเรื้อรังเป็นเวลานาน)

หรือประสบอุบัติเหตุโดยไม่เป็นการสมควร เช่น ตกต้นไม้ ลื่นไถลหกล้ม เป็นต้น

หรือมีเหตุการณ์อันเป็นกลางร้ายบอกเหตุ เช่น สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นทรัพย์สินสมบัติ สัตว์เลี้ยง สูญหาย, ข้าวสารกลายเป็นหนอน, หนึ่งข้าวเหนียวเป็นสีแดง, ไฟไหม้หม้อหนึ่งข้าว เป็นต้น

ดังกล่าวของทองปิ่นว่า

...เฮ็ดให้ลูกสูบปี ยามฮอดฟ้าใหม่ปีใหม่ คันบ่ได้เฮ็ดกะคางใจย่านมันเป็นอันเป็นนี้ เฒ่าน้อว่าให้... (ทำให้ลูกสูบปี เมื่อเวลาปีใหม่ ถ้าไม่ได้ทำก็ไม่สบายใจ เกรงว่าหากมีอันเป็นไปแล้วจะมีคนว่าร้ายได้)

(ทองปิ่น คนฉลาด, 8 กันยายน 2548)

คดีดังกล่าวมีความเป็นไปได้ที่มาจากคติความเชื่อเรื่องขวัญกำลังใจและผี ที่เป็นคติความเชื่อพื้นฐานของชนเผ่าไท แต่ประเด็นที่น่าตั้งเป็นข้อสังเกตคือความถี่ของการกระทำ และการดำเนินการที่ถือเป็นพิธีปฏิบัติเมื่อประสบเหตุการณ์ดังกล่าวกับคนใกล้ตัวหรือครอบครัว และเป็นการสร้างความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตของตนเองอีกด้วย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของพิธีจากเอกสารและการสัมภาษณ์แล้วก็จะยังพบกับความลุ่มลึกของวิถีคิดของชนเผ่าไทเลยที่อาศัยความกลม่อม ความเป็นครอบครัวเข้ามาเป็นกลไกในการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ทางจิตใจและการบำรุงขวัญให้กับคนในครอบครัวผ่านความรัก ความเอื้ออาทร และสามารถแจจแจงในรายละเอียดได้ดังนี้

รูปแบบของพิธีกรรม การเสียเคราะห์ของไทเลย จะเริ่มจากเหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นกับบุคคลหรือครอบครัวทำให้การเสียเคราะห์นั้นแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เสียเคราะห์ครัว (สะเดาะเคราะห์ทั้งครอบครัว)
2. เสียเคราะห์คน (สะเดาะเคราะห์บุคคล)

ขั้นตอนของพิธี เมื่อพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่พิจารณาแล้วเห็นว่าสมควรที่จะมีการเสียเคราะห์ให้กับลูกหลานหรือครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง ก็จะไปปรึกษากับพ่อหมอหรือพราหมณ์ โดยการเตรียม “ชวย” (กรวยซึ่งทำจากใบตองกล้วยมาตัดพับเป็นกรวยแล้วใส่ดอกไม้และเทียน) ดอกไม้ เทียนคู่ (ส่วนมากใช้ใบเก้าคำซึ่งเป็นดอกไม้มงคลและเทียนไขเล็กอย่างละ 1 คู่) ไป “ขึ้นหิ้ง” (ไปบูชาเทพอารักษ์ของหมอพราหมณ์) จากนั้นก็จะบอกถึงจุดประสงค์และปรึกษาเกี่ยวกับการทำพิธีเสียเคราะห์

หากเป็นการเสียเคราะห์บุคคลหมอพราหมณ์หรือพ่อพราหมณ์ก็จะสอบถามเกี่ยวกับอายุ วัน เดือน ปีเกิด เวลาตกฟาก เสร็จแล้วก็จะกำหนดวันที่เป็นมงคล

แต่หากเป็นการเสียเคราะห์ครอบครัวก็จะยึดอายุ วัน เดือน ปีเกิด ของหัวหน้าครอบครัวเป็นหลัก และกำหนดให้เตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีให้เรียบร้อย

ขั้นตอนการประกอบพิธี เมื่อถึงวันที่กำหนด (ส่วนมากแล้วจะเป็นเวลาตอนเย็นวันพฤหัสบดี เพราะถือว่า “วันครู” ที่มีความกล้าแกร่งเหมาะกับการประกอบพิธีนี้) บรรดาญาติ ๆ ก็จะรวมตัวในเวลาเช้าตรู่ช่วยเหลือกันจัดหาและเตรียมเครื่องเช่น ประกอบด้วย

1. กระทงหน้าวัว (กระทงสามเหลี่ยม) ซึ่งทำมาจากกาบต้นกล้วยมาพับเป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่า ซึ่งมีความยาวของด้านเท่ากับใจมือของผู้ที่เสียเคราะห์ (ความยาวหนึ่งใจมือเท่ากับปลายนิ้วกลางถึงโคนฝ่ามือ) ความหนาหรือความสูงของกระทงเท่ากับความยาวของนิ้วกลาง ใช้ไม้ไผ่เสียบยึดให้เป็นสามเหลี่ยมภายในใช้ไม้ไผ่เสียบเพื่อรองรับใบตองสำหรับใส่เครื่องเช่นประกอบด้วย

- 1.1 ไข่ไก่สด 3 ฟอง
- 1.2 ข้าวเหนียวดำ (ทำจากข้าวเหนียวคลูกดินหม้อ)
- 1.3 ข้าวเหนียวแดง (ข้าวเหนียวคลูกขม้นและปูนขาว)

1.4 ข้าวเปลือก

1.5 ข้าวสาร

1.6 ข้าวตอกแตก (ข้าวเปลือกนำไปคั่วใหม่แตก)

1.7 แกงส้ม (แกงหน่อไม้ดอง)

1.8 แกงหวาน (ขนมหวาน)

1.9 ปั้งปู ปั้งปลา (ปลาปั้งและปูปั้ง)

2. น้ามนต์ คือน้ำฝนแช่ด้วยส้มป่อย (ส้มป่อยเป็นผลของต้นส้มปอน ถือว่าเป็นการปลดปล่อยสิ่งที่ไม่เป็นมงคล การทำน้ามนต์นิยมใช้น้ำฝนและส้มป่อยจะต้องจีหรืออย่างไรจะมีกลิ่นหอม)

3. ฝ่ายผูกแขน ทำจากเส้นฝ้ายจำนวน 3 หรือ 5 เส้นรวมกัน ยาวประมาณคืบเศษพอผูกมัดข้อแขนได้ จำนวนเท่ากับหรือมากกว่าญาติผู้ใหญ่ที่มาร่วมพิธี

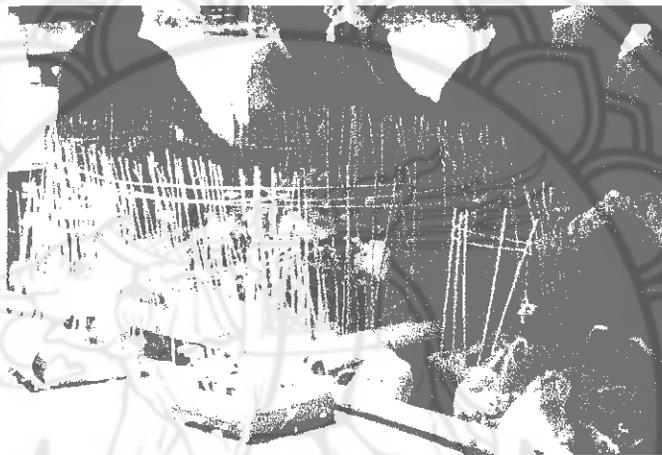
พอถึงเวลาที่เหมาะสมซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นเวลาตอนเย็นโพล้เพล้ก่อนพระอาทิตย์ตกดิน (เวลาประมาณ 5 - 6 โมงเย็น) พ่อหมอบหรือพ่อพร้าหมอบก็จะให้ผู้ที่จะทำพิธีนั่งใกล้บริเวณทางเข้าบ้านหรือหน้าต่างเหยียดขาทั้งสองข้างหันหน้าไปทิศตะวันตก ไค้งตัวให้แขนและมือทั้งสองจับที่หัวเข่า แล้วพ่อหมอบจะประกอบพิธีโดยร่ายคาถาพร้อมกับใช้มีดหมอซึ่งเป็นมีดแหลมยาวประมาณ 8 นิ้ว เสียบที่กระพงหน้าหัว หมุนรอบศีรษะและลำตัวของผู้ทำพิธีประมาณ 7-8 รอบ จากนั้นวางกระพงลงและหยิบไช้สดมากลึงจากศีรษะลงไปลำตัวข้างล่าง ประมาณ 3 รอบ แล้วโยนไช้ทิ้งไปนอกบ้าน ทำอย่างนี้ 3 ครั้งจนไช้หมด จากนั้นพ่อหมอบจะร่ายคาถาเพื่อทำน้ามนต์แล้วพณได้ผู้ทำพิธีประมาณ 3 ครั้ง แล้วท่องคาถาพร้อมกับผูกแขนให้ จากนั้นจึงให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาร่วมพิธีผูกแขนและให้พรเป็นเสร็จพิธี

พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับตัวบุคคล และเชื่อว่าหากทำให้ถูกต้องแล้ว ก็จะช่วยจากอาการผิดปกติต่าง ๆ ดังที่ยายคำบายกล่าวไว้ดังนี้

...เพื่อหนึ่งแม่ย่างมาแต่นายมมือแลง ช้ามทำน้ำคาน มันจ้าวไล่ ท้องฮอดสันหลัง
พอแต่ฮอดบ้าน เลือดออกปุ่น ๆ บ่เช่า จนแม่ตุ้ได้ไปขึ้นหึ่ง พ่อตุ้ตันมาผอกออกให้ไช้เต้นไปโด่งๆ
สามเทื่อจักแตกบ๊วะ เลือกแม่จิงเขาไหล เฝิ่นว่าแม่ต้องพลาญว่าชัน...

(ครั้งหนึ่ง วันที่แม่เดินกลับนาตอนเย็น พอข้ามแม่น้ำคาน รู้สึกเสียวแปลบบริเวณ
ท้องจนถึงสันหลัง พอถึงบ้านเลือดไหลไม่หยุด(อาการตกเลือด) แม่ย้ายจึงไปเชิญ
พ่อผู้ตัน (พ่อตาตัน) มาทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้ เวลาโยนไข่ ไข่กลิ้งไปอย่างแรงถึง
สามครั้งไข่จึงแตก จากนั้นเลือดจึงหยุดไหล เชื่อว่าตนเองต้องพรายคำ)

(คำป่าย สวัสดิ์ธรรม, 7 ตุลาคม 2548)

ภาพ 11 กระทั่งสะเดาะเคราะห์

สรุปได้ว่า พิธีเสียวเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์ของไทย ยังคงมีปฏิบัติอยู่ทั่วไปทุกหมู่บ้าน
ในปัจจุบัน มีทั้งปฏิบัติที่หมู่บ้านของตนเองและไปประกอบพิธีที่หมู่บ้านอื่นตามความเชื่อเกี่ยวกับ
หมอลพรามณ์หรือญาติพี่น้องแนะนำ หรือที่ญาติพี่น้องสามารถช่วยเหลือกันในการจัดเตรียม
อุปกรณ์ที่เป็นเครื่องเซ่น ได้อย่างเต็มที่

จากการศึกษาพบว่า การประกอบพิธีเสียวเคราะห์นี้เป็นไปตามความเชื่อและปฏิบัติ
สืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยเชื่อดังกล่าวกระทำเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัวจน
เป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของไทย และพบว่า พิธีเสียวเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์นี้ให้คุณค่าต่อ
ชาวไทยในหลายด้าน ดังนี้

ตาราง 2 คุณค่าของพิธีเสียเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
พิธีเสียเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์	หมายถึง พิธีที่กระทำให้กับบุคคลในครอบครัวที่ประสบกับเหตุที่ไม่สมควรเช่น อุบัติเหตุ เป็นต้น เพื่อให้เกิดขวัญและกำลังใจหรือเป็นการป้องกันเหตุอื่น ๆ	ด้านจิตใจ จากการทำครอบครัวหรือญาติผู้ใหญ่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ พบว่าบุคคลที่เป็นลูกหลานในครอบครัวพบกับสิ่งที่น่าจะเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจ เช่นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดคิดหรือสิ่งอื่นที่เห็นว่าเป็นเคราะห์เชิงดูตังที่กล่าวมาแล้ว จึงได้ประกอบพิธีเสียเคราะห์ให้กับลูกหลานหรือครอบครัวเครือญาติ เป็นการส่งผลด้านจิตใจที่ดีทำให้เกิดกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไปอย่างไม่ย่อท้อ และอีกส่วนหนึ่งเป็นการป้องปรามหรือสั่งสอนไม่ให้เกิดความประมาท เล่นเล่ในการดำเนินชีวิต นับได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นต้นอย่างที่เกิดขึ้นจริง เช่น กรณีไฟไหม้หม้อหนึ่งข้าว ซึ่งอาจเกิดจากการหลงลืมไม่เติมน้ำหม้อหนึ่งข้าว หรือเผลอหนึ่งข้าวไว้แล้วไม่สนใจดูแลปล่อยจนน้ำแห้งและไหม้หม้อหนึ่งได้ เป็นต้น (ปิ่น สุธงษา., 15 ธันวาคม 2548) ผู้ที่ได้ทำพิธีนี้จะมีความรู้สึกว่าตนเองได้ผ่านพ้นเคราะห์กรรม หรือได้แก้ไขในสิ่งที่เป็นลางบอกเหตุร้ายแล้ว สามารถจะดำเนินชีวิตด้วยความระมัดระวังได้อย่างปกติหรือมีกำลังใจที่จะปฏิบัติได้ดีกว่าเดิม เพราะคิดว่าไม่มีสิ่งร้ายๆ จะเข้ามาทำลายได้ ดังที่พลากรกล่าวไว้ดังนี้

ตาราง 2 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p>... ดีหลายๆแนว มันคือช่วงวิะ ยามเผ่นเอาไข่เกยกโตคือมันฮ้อนๆ บาด ฟาดไข่ไปแล้วเย็นวาบโลกก็อ แล้วกะ สบายโตชะได้อี้...(รู้สึกดีมาก ๆ เหมือนกับ มันโล่งทันทีเวลาเอาไข่กลิ้งตามตัวมันรู้สึก ร้อนๆ แต่พอโยนไข่ทิ้งรู้สึกเย็นทันทีเลย และมีความรู้สึกสบายตัวอย่างไรไม่รู้...) (พลากร สวัสดิ์ธรรม., 24 ธันวาคม 2548)</p> <p><u>ด้านสังคม</u> ถือได้ว่าการประกอบพิธีนี้เป็น การชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นและ สามารถนำมาเป็นอุทาหรณ์หรือสามารถ ป้องกันได้ จึงเป็นการให้ความรู้หรือถือ โอกาสสั่งสอนไปในเวลาเดียวกัน พร้อมทั้ง เกิดความภาคภูมิใจในตนเองและ ครอบครัวโดยเฉพาะญาติผู้ใหญ่ ที่ได้เอา ใจใส่ดูแลตนเองและครอบครัวเป็นอย่างดี ทำให้ครอบครัวเกิดความอบอุ่น ญาติที่ น้องได้มาร่วมกันแต่งเครื่องเสียเคราะห์ หรือร่วมกันเตรียมอุปกรณ์การประกอบพิธี ได้เกิดการพบปะ พูดคุยแลกเปลี่ยน สารทุกข์สุกดิบ การรับประทานอาหาร ร่วมกันในขณะเตรียมการเกี่ยวกับ เครื่องเซ่น และหลังการประกอบพิธีจึงทำ ให้เกิดความรักสามัคคีในหมู่ญาติและ</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p>ก็ต้องกลับบ้านซื้อสิ่งของมาฝากตา ฝากยาย และผู้ที่มาช่วยกันแต่งเครื่องที่ประกอบพิธี ซึ่งท่านเหล่านั้น ก็ไม่ได้เคยเรียกร้องอะไร แต่เราก็คงอยากตอบแทนท่านเพราะตัวท่านเองก็ ยังอยากทำพิธีให้เรา)</p> <p>(มานิตย์ เขาลาด, 12 ตุลาคม 2548)</p> <p><u>ด้านเศรษฐกิจ</u> การประกอบพิธีเสียเคราะห์ให้กับลูกหลานหรือบุคคลในครอบครัวจะเริ่มตั้งแต่เวลาเช้าตรู่ในวันที่พ่อบุรุษเป็นผู้กำหนด ญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดมากๆ จะเตรียมวัสดุที่ใช้ในการประกอบพิธีในส่วนที่ไม่มีอยู่ใกล้บ้านเรือนหรืออยู่ตามหัวไร่ปลายนา เช่น กาบกล้วย ใบตองไม้ไผ่ เป็นต้น ส่วนข้าวเปลือก ข้าวสาร ขมิ้น หน่อไม้ตอง และอื่นที่มีอยู่ในครัวเรือนเจ้าบ้านหรือญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้จัดเตรียม ผู้ที่มีความสามารถในการจัดทำกระทงหรืออื่นๆ ก็จะแบ่งหน้าที่ตามความสามารถและความเหมาะสม เช่น การตัดหรือผ่าไม้ไผ่ การทำกระทง การปั้นดินเหนียวเป็นรูปต่าง ๆ จะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย การคั่วข้าวเปลือก ข้าวสาร เป็นต้น ซึ่งการจัดเตรียมอุปกรณ์ดังกล่าวข้างต้น ไทยเลยจะจัดหาได้ตามบริเวณบ้านเรือนหรือสวนหัวไร่ปลายนาทั่วไป จากการสัมภาษณ์ไทยเลยบางส่วน ได้รับคำตอบที่ชี้ให้เห็นว่าเป็นการดำเนินการอย่างเป็นปกติของไทยเลย</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p>ดังที่นายบงกล่าวไว้ดังนี้</p> <p>... กะปลุกไว้สั้นแนว นำหัวไร่ปลายนา ยามเขาอู้ใช้ กะหางาย อย่าให้มันได้ไปขอ เผิ่น ของมันเห็ดบ่ยากก็อ...(ได้ปลุกไว้ตามไร่ สวนบริเวณที่ว่าง เวลาจะใช้ก็จะสะดวกไม่ ต้องไปขอคนอื่น เพราะเป็นสิ่งที่ปลุกหรือทำ ไม่ยาก...</p> <p>(บง ขอบไร่, 19 ตุลาคม 2548)</p>

การปลุกพืชที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีเสียเคราะห์ เช่น กล้วย ไม้ไผ่ ข้าว ขมิ้น ฯลฯ ของไทยเลยซึ่งปลุกในบริเวณที่ว่างตามหัวไร่ปลายนาดังกล่าว นอกจากจะเป็นประโยชน์ในการประกอบพิธีต่าง ๆ แล้ว ยังให้ประโยชน์ต่อเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นอย่างมากเพราะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ประกอบอาหาร ใช้แทนภาชนะอื่น ถ้าหากมีไว้จำนวนมากก็สามารถแจกจ่ายในหมู่ญาติมิตร หรือเป็นของฝากของแจกเพื่อนฝูงได้อีกด้วย ทำให้เกิดการประหยัดในการจัดหาของใช้สอยหรือของฝากดังกล่าวซึ่งมีผลในด้านเศรษฐกิจทางอ้อมด้วย

บทสรุปของพิธีเสียเคราะห์ของไทยเลย เป็นพิธีที่ไทยเลยได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกและปฏิบัติทั่วไปในหมู่ของไทยเลยปัจจุบัน ซึ่งพิธีดังกล่าวส่งผลให้ไทยเลยได้ค้นพบคุณค่าที่เกิดขึ้นในด้านสังคม เศรษฐกิจ และจิตใจอย่างมากมาย ควรได้รับการอนุรักษ์และเผยแพร่ไปสู่เยาวชนให้รู้จักคุณค่าเพื่อการสืบทอดต่อไป

พิธีต่อชะตา พิธีต่อชะตาของไทยเลยจะทำต่อเนื่องจากพิธีเสียเคราะห์ โดยมีความเชื่อว่ามีผลจากการที่บุตรหลานหรือบุคคลในครอบครัวมีสิ่งผิดปกติทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจทำให้ "ขวัญ" หินไปและเมื่อตามกลับมาได้แล้วก็ควรที่จะต่อขวัญต่อชะตาตามไปด้วย ซึ่งจะเป็นไปตามคติความเชื่อที่ว่า "พระศุกร์เข้า พระเสาร์แทรก" อันหมายถึงความเชื่อที่ว่า เมื่อเกิดเหตุการณ์ใด ๆ เกิดขึ้นแล้วจะส่งผลหรืออาจมีเหตุเกิดขึ้นอย่างรุนแรงตามมา และเมื่อได้ประกอบพิธีเสียเคราะห์

ให้กับบุตรหลานแล้วถือว่าบุตรหลานนั้นได้หมดเคราะห์หมดโศกแล้ว ก็จะทำพิธีต่อชะตาให้กับบุตรหลานต่อไป ดังที่หนูพินกล่าวไว้ดังนี้

...กะเฮ็ดพร้อมกันกับเสี้ยเคราะห์แนว เสี้ยเคราะห์กะให้หายเคราะห์หายโศก แล้วกะต่อชะตาให้ยืนยาวไปฮั้นแนว...(...ทำพร้อมกันกับพิธีเสี้ยเคราะห์ เสี้ยเคราะห์เพราะให้หมดเคราะห์หมดโศก และเมื่อต่อชะตาเพื่อให้มีชีวิตยืนยาวต่อไป...)

(หนูพิน เขาลาด.,20 ตุลาคม 2548)

การดำเนินการดังกล่าวมีรูปแบบของพิธีต่อชะตาดังนี้

การดำเนินการจะเป็นพิธีที่ทำให้กับบุตรหลานเป็นรายบุคคล หากเมื่อใดที่มีการเสี้ยเคราะห์เป็นรายครอบครัวก็จะต่อชะตาเป็นรายบุคคลเช่นเดียวกัน เริ่มจากหัวหน้าครอบครัวจนถึงบุตรหลานตามลำดับ

ขั้นตอนการประกอบพิธี หลังจากได้กำหนดวันที่จะทำพิธีแล้ว (ปกติแล้วจะเป็นวันอังคาร วันพฤหัสบดี, วันเสาร์, และอาทิตย์ ยกเว้นวันพุธและวันพระ) ญาติผู้ใหญ่ก็จะเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ซึ่งประกอบไปด้วย (หนูพิน เขาลาด. 20 ตุลาคม 2548)

1. ด้ายขาว ทำจากฝ้ายยาวเท่ากับความยาวของวาแขนของผู้จะต่อชะตา จำนวน 3 เส้น

2. คาย (ขันบูชา) โดยในคายจะมีองค์ประกอบของเครื่องบูชาดังนี้

2.1 ขัน 5 ขัน 8 ทำจาก ดอกไม้ จำนวน 5 คู่ และเทียนเล็กจำนวน เท่ากัน

ส่วน ขัน 8 จะทำเหมือนกับขัน 5 เพียงแต่มีจำนวนมากขึ้น คือ 8 คู่ ดอกไม้ที่ไทเลยนิยมนำมาใช้ในพิธีต่าง ๆ นั้นมักใช้ “ดอกแก้วคำ” (ไทเลยถือเป็นมงคล “คำ” หมายถึง “คำคุณ”) ซึ่งเป็นไม้ล้มลุก เมื่อเด็ดจากต้นจะไม่เหี่ยวเฉาง่าย หากแช่น้ำในแจกันหรืออ่างน้ำรากจะงอกง่าย หรือเมื่อนำไปวางไว้กับดินในบริเวณที่เหมาะสมรากจะงอกและเจริญเติบโตได้

2.2 เทียนเล่มบาท หมายถึงเทียนไขเล่มยาวประมาณ 6 นิ้ว ขนาดของเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ $\frac{1}{2}$ นิ้ว จำนวน 1 คู่

2.3 น้ำอบน้ำหอม สมัยก่อนใช้นิยม (ไม้สมุนไพรร่มลูกหว้าใต้ดินมีกลิ่นหอม) แช่น้ำผสมกับขมิ้นฝน ทำให้ได้สีเหลืองของขมิ้นและกลิ่นหอมของเนียมและขมิ้น

2.4 เงินเหรียญจำนวน 12 บาท 50 สตางค์

หลังจากเตรียมอุปกรณ์แล้วเสร็จ การประกอบพิธีก็จะเริ่มจาก

1. นำเอาด้ายวาแซนทั้งสามเส้น ขึ้นมัดไว้กับราวไม้ไผ่ที่แขวนไว้ด้านทิศเหนือของบ้าน ห่างกันประมาณเส้นละ 1 ศอก

2. ผู้เข้าพิธีต่อชะตาจะนั่งพับเพียบหันหน้าไปทางทิศเหนือ

3. พ่อหมอหรือพราหมณ์จะเริ่มพิธีโดยรับขันบูชาหรือคายแล้วท่องคาถา พอจบแล้วจะกล่าวด้วยถ้อยคำที่เป็นมงคลเช่น ลูกหลานผู้นี้เป็นผู้ตกระกำลำบากและได้ทำการเสียเคราะห์เสียเหตุแล้ว ต่อไปให้อยู่ดีมีสุขและอยากทำให้ลูกหลานได้เห็นว่ายังมีโชคชะตาราศีเป็นอย่างไร ถ้าโชคพาวาสนาส่งก็ให้ทำให้เห็นกับเส้นด้ายเส้นวา เป็นต้น

4. หลังจากพ่อหมอหรือพราหมณ์กล่าววาจาที่เป็นมงคลแล้ว ก็จะเริ่มท่องคาถาจบแล้วกล่าวคำที่เป็นมงคลเพื่อให้เห็นถึงชะตาของผู้ทำพิธีจากนั้นใช้เทียนจุดที่ปลายด้ายที่ผูกไว้

5. หลังจากไฟดับ พ่อหมอหรือพราหมณ์ก็จะเป็นผู้วินิจฉัยว่าโชคชะตาเป็นเช่นไร ซึ่งอธิบายจากความยาวของด้ายที่เหลืออยู่ ถ้าด้ายเหลือยาวซึ่งเกิดจากไฟดับเร็วก็แสดงให้เห็นว่าโชคชะตาของผู้นั้นดีมาก และมีบางครั้งไฟลุกไหม้ด้ายอย่างรวดเร็วจนหมด พ่อหมอหรือพราหมณ์ก็จะเริ่มทำพิธีใหม่ตั้งแต่การผูกฝ้ายด้ายวากับราวไม้ไผ่และทำพิธีเป็นรอบที่สอง ซึ่งบางครั้งต้องทำถึงหลายรอบ เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ต่อชะตาอีกครั้งดังที่ยายมีกล่าวไว้ดังนี้

“...แม่เฮ็ดให้ลูกชาย ตั้งหลายเทื่อจั่งได้ ยามนั้นมันเข้า...พอดี้ คืออ้อมีเคราะห์แทรกหน้า พ่อปู่เพิ่นก็เฮ็ดให้มันจนดีแนว...” (...แม่ทำให้ลูกชาย หลายครั้งถึงทำได้ เพราะตอนนั้นย่างเข้าสู่วัยเบญจเพศด้วย เหมือนกับว่าคงจะมีเคราะห์ด้วย พ่อปู่ก็ทำหลายครั้งจนแน่ใจโน่นแหละ...)

(มี ชาญจริง. 19 ตุลาคม 2548)

หลังจากทำพิธีแล้วเสร็จพ่อหมอหรือพราหมณ์ก็จะผูกแขนเรียกขวัญให้กับผู้ทำพิธี โดยการท่องคาถาและกล่าวคำที่เป็นมงคลเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้ผู้ทำพิธี

พิธีต่อชะตาก็กระทำไปพร้อมกับพิธีเสียเคราะห์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “เสียเคราะห์ ต่อชะตา” หรืออาจรวมเอา “บาศรี” หรือ “บายศรี” เข้าไปพร้อมกันจนกลายเป็น “เสียเคราะห์ - ต่อชะตา - บาศรี” ซึ่งเป็นพิธีที่สร้างขวัญกำลังใจให้กับบุตรหลานหรือครอบครัวรวมถึงการอบรมสิ่งสอนไม่ให้เกิดความประมาทให้รู้จักระมัดระวังในการประกอบอาชีพและในชีวิตประจำวัน

การนี้จึงสรุปได้ว่า พิธีการต่อชะตา เป็นพิธีกรรมที่ไทยเคยได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยความเชื่อที่จะทำให้บุตรหลานหรือบุคคลในครอบครัวได้หายจากโรคภัยและภัยอันตรายใด ๆ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ การให้อภัยหรือยกโทษให้กับการกระทำผิดพลาดไป ทำให้ผู้ได้ผ่านการประกอบพิธีนี้สำนึกในการปฏิบัติและสำนึกในบุญคุณเสมือนการได้รับโอกาสในการประพุดติในสิ่งที่ดีที่ชอบและเหมาะสมต่อไป และนำมาจำแนกให้เห็นคุณค่าของพิธีนี้ได้ดังนี้

ตาราง 3 คุณค่าของพิธีต่อชะตา

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
พิธีต่อชะตาเป็นพิธีที่ไทยเคยได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นพิธีที่กระทำให้บุคคลหรือทั้งครอบครัว ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการ	การต่อชะตา เป็นความเชื่อที่ปฏิบัติเพื่อสร้างขวัญกำลังใจในโอกาสหรือบุคคลประสบกับสิ่งที่ผิดปกติ เช่น เหตุการณ์ร้าย การเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น	<p><u>ด้านจิตใจ</u> พิธีการต่อชะตา เกิดผลที่ดีต่อผู้รับการทำพิธีในด้านจิตใจ ทำให้รู้สึกถึงสิ่งที่ร้ายหรือร้ายร้ายได้หายไปชีวิตตนเอง หรือในการกระทำผิดพลาดก็ได้รับการบอกกล่าวสั่งสอนและให้อภัย ทำให้เกิดความเข้มแข็งด้านจิตใจ และรู้ถึงบุญคุณของบุคคลในครอบครัวเกิดคุณค่าที่ดีทางด้านจิตใจ รวมถึงผู้เป็นพ่อแม่ผู้อาวุโสจะรู้สึกเกิดความเมตตาที่ได้แนะนำสั่งสอนหรือกระทำในสิ่งที่ทำให้จิตใจลูกหลานได้หายกังวลหรือผ่อนคลายจิตใจไปในทางที่ดี</p> <p><u>ด้านสังคม</u> ในวันที่ทำพิธี ญาติพี่น้องและผู้ใกล้ชิดจะได้รับทราบบอกกล่าวให้ช่วยเตรียมสิ่งของที่ใช้ในพิธี ซึ่งส่วนมากจะใช้วัสดุและอุปกรณ์ร่วมกับพิธีอื่นๆ ซึ่งนับเป็นการรวมญาติหรือผู้ใกล้ชิด พร้อมกับนำวัสดุหรืออุปกรณ์ที่ตนมีอยู่ติดไม้ติดมือมาด้วย ดังเช่นยายแพงที่กล่าวไว้ว่า</p>

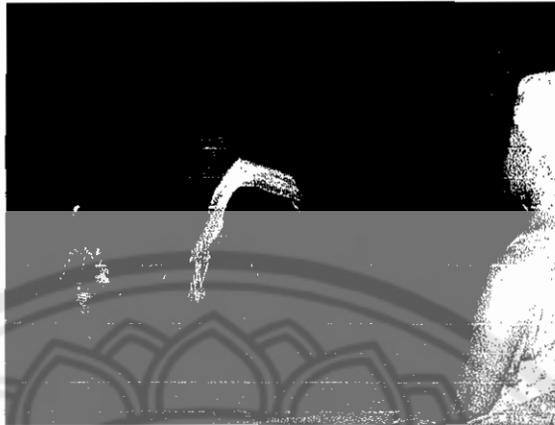
ตาราง 3 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p>“...บ้านย่ามีดอกฮักกับดอกจำปาย่ากะเอามาพร้อม แม่ตุ้ตุ้เรามึงดำกับงาขาว เรากะเอามาทำก้อ...” ซึ่งหมายถึง บ้านยายแพงมีดอกรักและดอกลิลาวดีก็นำมาพร้อมแล้ว ส่วนยายตุ้มีงาดำและงาขาวก็เตรียมมาพร้อมกัน สำหรับการจัดเตรียมพิธีนี้ทำให้นญาติพี่น้องได้มีโอกาสมารวมและช่วยเหลือกันในลักษณะคนละไม้ละมืออันทำให้เกิดความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกัน</p> <p><u>ด้านเศรษฐกิจ</u> ในการทำพิธีต่อชะตานี้ซึ่งส่วนมากแล้วจะทำต่อเนื่องจากการทำพิธีเสียดเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้จะเป็นส่วนเดียวกันทั้งสองพิธี และวัสดุที่ใช้ล้วนแล้วแต่เป็นวัสดุที่มีในท้องถิ่นหรือมีตามบ้านเรือนในหมู่ญาติต่าง ๆ ทำให้ไม่ต้องไปซื้อให้สิ้นเปลือง ดังที่แม่ตุ้ตุ้ก็กล่าวว่</p> <p>“...แม่มีเผ็งดีก็อ ลูกชายเอามาให้แต่ปีกลายแม่ต้มไว้แล้วเอามาตากแดดให้อ่อนจักหน่อย กะสีเทียนได้ กะดื้อสิ่งายกว่าเผ็งตลาดมันอ่อนกว่าแล้วกะติดมือดี...”</p>

ตาราง 3 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p>นั้นหมายถึง แม่ตุ๊กต๋มีขี้ผึ้งแท้สำหรับทำเทียนไขซึ่งลูกชายนำมาให้เก็บไว้ และการนำขี้ผึ้งแท้มาตากแดดแล้วใส่เทียนเวียนหัวนั้นจะกระทำได้ง่ายเพราะมีสมบัติของขี้ผึ้งแท้ไม่มีส่วนผสมขอย่างอื่นซึ่งจะลื่นติดมือขึ้นรูปได้ง่าย ซึ่งหมายถึงเป็นการประหยัดและยังได้เทียนที่มีคุณสมบัติที่ดีอีกด้วย</p>

พิธีช้อนขวัญ (ช้อนขวัญ) เป็นพิธีที่ไทเลยปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน จากความเชื่อเกี่ยวกับร่างกายของคนเราจะมีขวัญเป็นตัวกำกับหรือดูแลร่างกายของคนเราครบ 32 ขวัญตามอวัยวะ 32 ประการของมนุษย์ พิธีนี้ไทเลยจะปฏิบัติให้แก่บุคคลในครอบครัวที่ประสบเคราะห์กรรมหรืออุบัติเหตุเช่น ตกต้นไม้ หกล้มจนแขนหรือขาหัก ยวดยานพาหนะพาหุล้ม เป็นต้น บางครั้งมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า เห็น"ขวัญดิบ" คือมีบุคคลอื่นเห็นว่า บุคคลนั้นอยู่ในสถานที่อื่นใด แต่เมื่อสอบถามกันแล้วไม่ปรากฏว่าไม่ได้ไปในสถานที่แห่งนั้น และเมื่อบุคคลที่เห็นยืนยันว่าใช่แน่นอน ก็จะทำพิธีนี้ให้แก่บุคคลนั้นๆ เพราะมีความเชื่อว่า หากเมื่อขวัญออกจากร่างกายอาจทำให้เกิดอันตรายน้อยใหญ่หรืออาจถึงแก่ชีวิตได้ หรือเมื่อเกิดอุบัติเหตุดังกล่าวแล้วขวัญอาจจะยังไม่กลับมาเข้าร่างอีก ซึ่งเรียกกันว่าอาการ "ขวัญหนีดีฝ่อ"

ภาพ 12 การช้อนขวัญหรือช้อนขวัญ

สำหรับขั้นตอนการประกอบพิธี เมื่อจะประกอบพิธีให้กับบุคคลในครอบครัว ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวหรือผู้อาวุโสจะปรึกษาพ่อหม่อหรือพราหมณ์รวมทั้งผู้หลักผู้ใหญ่ผู้อาวุโสถึงวันที่เหมาะสม สมตามตำราและก็จะเตรียมสิ่งของหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในพิธี ซึ่งประกอบด้วย

อุปกรณ์สำหรับไปช้อนขวัญ ได้แก่ กรวยดอกไม้และเทียน 1 คู่ ข้าวเหนียว 1 ปั้น อาหารคาวหวาน เช่น ฟู ปลา ข้าวต้มมัด เป็นต้น

อุปกรณ์สำหรับพิธีรับขวัญ ได้แก่ พานพาขวัญ ทำเป็นบายศรี ทำจากใบตองมาจัดขึ้นรูปเป็นบายศรีประดับด้วยดอกไม้ซึ่งนิยมใช้ดอกกรัก และส่วนประกอบอื่น เช่น อาหารคาวหวาน ไข่ต้ม พวงขวัญ (ไข่ต้มทั้งตัวที่ถอดเฉพาะขนไก่ และผ่าล้างความสะอาดเครื่องใน) พานเสื้อผ้า ข้าวต้ม หวี กระจก แป้งหอม เป็นต้น

เมื่อถึงวันกำหนด พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่และจะนำสวิงซึ่งเป็นอุปกรณ์จับสัตว์น้ำไปยังบริเวณที่เกิดเหตุแล้วญาติผู้อาวุโสก็จะทำท่าช้อนสวิงพร้อมกับกล่าวคำอันเป็นมงคลเกี่ยวกับการเกิดอุบัติเหตุหรืออื่น ๆ เช่น ".....บัดนี้กะเบิดเคราะห์เบิดโลกแล้ว ขวัญเจ้าขวัญคิง คันยังไม่ผู้ ชาวผู้ควา หรือไปปชอคบถึง มีอนี่พ่อแม่พี่น้องผู้ผู้คนได้เตรียมดอกไม้เทียนคู่พร้อมกับอาหารคาวหวานมาฮับมาต้อนรับให้กลับเมื่อนบ้านเมือเมือง อยู่กับเนือกับคิง....." หมายถึง ตอนนั้นก็หมดเคราะห์หมดความเศร้าโศกแล้ว ถ้าขวัญยังไม่รู้ข่าวหรือว่าเดินทางไปยังไปถูกทางหรือยังไม่ถึง วันนี้พ่อแม่ญาติพี่น้องได้เตรียมดอกไม้ พร้อมทั้งอาหารคาวหวานมาทำการต้อนรับเพื่อให้ขวัญได้กลับไปอยู่กับเจ้าของขวัญ...." (ทองดี มณฑาประดิษฐ์, 18 ตุลาคม 2548) เมื่อได้เวลาเหมาะสมแล้วก็จะนำขวัญที่ช้อนได้จากสวิงมอบให้พ่อแม่โดยได้เตรียมผ้าแพรหรือผ้าขาวม้าข้อมรับพร้อมกับดอกไม้เทียนคู่และอาหารหวานคาวกลับไปยังบ้าน

เมื่อเดินทางถึงบ้านญาติผู้ใหญ่ก็จะเรียกเจ้าขวัญหรือให้พ่อแม่นำห่อขวัญไปมอบกับเจ้าขวัญ จากนั้นก็จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญต่อไป

การช้อนขวัญจึงเป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งของไทยเลย ที่แสดงออกถึงความเชื่อเรื่องขวัญของร่างกาย เมื่อมีการเจ็บไข้ หรือประสบกับอุบัติเหตุกับลูกหลานหรือบุคคลในครอบครัว ญาติผู้ใหญ่จะทำพิธีนี้ให้ เป็นการแสดงออกถึงการเอื้ออาทรต่อบุตรหลาน เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจรวมถึงก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคีและความกตัญญูกตเวทิต์ด้วย

ดังนั้น พิธีการช้อนขวัญของไทยเลยนี้ จึงเป็นพิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อเรื่องขวัญของร่างกาย ที่ว่าร่างกายคนจะเราจะดำเนินอยู่อย่างปกติสุขจะต้องมีขวัญเป็นผู้ดูแลหากไม่แล้ว อาจเกิดเหตุเภทภัยอันตรายต่อตนเองได้ การเรียกขวัญนี้จึงมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของไทยหลาย ๆ ด้านดังนี้

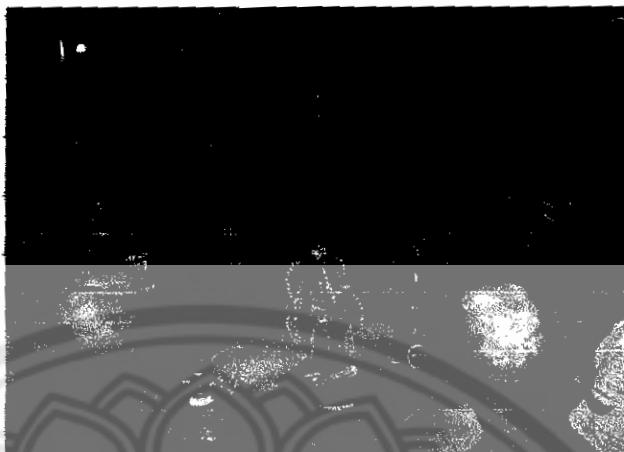
ตาราง 4 คุณค่าของพิธีช้อนขวัญ

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
การช้อนขวัญ (ช้อนขวัญ)	การช้อนขวัญเป็นการทำพิธีคล้ายกับไปรับขวัญที่อาจออกจากร่างกายในขณะที่ได้รับอันตรายจากเหตุการณ์หรืออุบัติเหตุ ซึ่งอาจเป็นลางบอกเหตุแก่บุคคลหรือครอบครัวนั้น ๆ	การช้อนขวัญ เป็นการปฏิบัติเกี่ยวกับความเชื่อที่ว่าขวัญซึ่งเป็นผู้ปกป้องดูแลส่วนต่างๆ ของร่างกายนั้นได้ออกจากร่างกายของคนเราไป การช้อนขวัญจึงให้คุณค่าแก่ไทยเลย ดังนี้ ด้านจิตใจ ญาติผู้ใหญ่หรือพ่อแม่ เมื่อได้ทำพิธีนี้ให้แก่ลูกหลานจะเกิดความสุขทางใจเพราะเชื่อว่าขวัญของลูกหลานได้กลับมาคุ้มครองดูแลเหมือนเช่นเดิม และต่อไปจะไม่มีเหตุการณ์ร้ายเกิดขึ้นอีก และในส่วนของลูกหลานนั้น ก็จะเกิดความสบายใจ คลายกังวลกับเหตุการณ์ร้ายที่เกิดขึ้น และคาดคิดว่าต่อไปคงจะไม่หวนกลับมาอีก

ตาราง 4 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p><u>ด้านสังคม</u> ครอบครัวของไทยโดยรวมถึงญาติมิตร จะพร้อมใจกันไปช้อนขวัญให้กับบุคคลที่ประสบอุบัติเหตุหรือเหตุการณ์ร้ายทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ก่อให้เกิดที่ความสามัคคีรักใคร่ปรองดอง เกิดสังคมอยู่เย็นเป็นสุข</p> <p><u>ด้านเศรษฐกิจ</u> หลังจากช้อนขวัญแล้วไทยเลยจะทำการบายศรีสู่ขวัญให้กับเจ้าของขวัญ การช้อนและการบายศรีสู่ขวัญล้วนแต่ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น กาบกล้วย ใบตองกล้วย เป็นต้น รวมถึงอาหาร คาวหวานที่เจ้าของบ้านเตรียมไว้ เลี้ยงดูผู้มาร่วมพิธีก็ล้วนแต่อาศัยสิ่งของมีอยู่ในบ้านเรือนหรือไร่สวน ทำให้เกิดการประหยัด และไทยเลยจะต้องปลุกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ไว้ประจำบ้าน เพื่อให้ยามจำเป็นหรือถ้าหากมีมากก็จะ แลกเปลี่ยนหรือซื้อขายกับเพื่อนบ้านด้วยทำให้ส่งผลต่อครอบครัวหรือหมู่บ้านได้</p>

การบายศรี - สูดขวัญ (บายศรี - สูขวัญ) เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคลตามโอกาสที่ต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีบวช พิธีคลอดลูก พิธีรับขวัญต่าง ๆ และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุคคลและครอบครัวจะมีการปฏิบัติเป็นประจำทุกปี เช่น พิธีเสียดเคราะห์ ต่อชะตา บาศรี เป็นต้น รวมถึงการบายศรี- สูดขวัญรับโชคดีต่าง ๆ เช่น สร้างบ้านใหม่ ทำขวัญข้าว สัตว์เลี้ยงให้ลูกแฝด เป็นต้น นอกจากการบายศรี - สูดขวัญจะปฏิบัติในส่วนของสิ่งที่เป็นมงคลแล้ว ยังสามารถประกอบพิธีนี้เพื่อเป็นการลบล้างสิ่งที่ไม่เป็นสิ่งที่ดีหรือที่ไม่เป็นมงคลด้วย เช่น การเกิดอุบัติเหตุ สิ่งของหาย เป็นต้น รวมถึงโอกาสต่าง ๆ เช่น บวชนาค แต่งงาน เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง พระภิกษุ เลื่อนสมณศักดิ์ หรือผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือมาสู่ท้องที่ จะต้องเดินทางไกล ย้ายที่อยู่ เป็นพิธีมงคลที่นิยมทำกันมากทั้งในงานเล็กน้อยภายในครอบครัว หรือจัดเป็นพิธีใหญ่โตตามฐานะ

ภาพ 13 การบายศรีสู่ขวัญ (บายศรี - สูดขวัญ)

ขั้นตอนพิธีบายศรี-สูดขวัญ ในพิธีบายศรี - สูดขวัญ หรือที่ไทเลยเรียกว่า บายศรี - สูดขวัญ จัดทำกันเมื่อได้กำหนดวัน โดยที่ญาติผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสจะต้องไปปรึกษาพ่อพรานหมณ์ หรือเรียกว่า “ไปหามือหาเวน” อย่างน้อยจะล่วงหน้าประมาณ 1- 3 วัน ทั้งนี้แล้วแต่พ่อหม้อหรือพ่อพรานหมณ์ จะกำหนด ดังที่คำบ้ายกล่าวไว้

“...กะแล้วแต่หม้อใด บางหม้อกะมีธวัชอาทิตย์ บางหม้อกะมีธวัชพฤหัส แล้วกะขึ้นกับมือตักฟากของผู้เฮ็ดนำ...” (...ขึ้นอยู่กับหม้อหรือพรานหมณ์ แต่ละคน บางคนก็ได้วันอาทิตย์ บางคนก็ได้วันพฤหัสบดี และยังขึ้นกับวันเกิดและเวลาดักฟากของผู้จะทำพิธีอีกด้วย...

(คำบ้าย สวัสดิ์ธรรม, 17 กันยายน 2548)

การกำหนดวันเวลาด่วงหน้าก็เพื่อจะได้จัดเตรียมวัสดุ สิ่งรองในการทำพานบายศรี เช่น ใบตอง กล้วยอ้อย เป็นต้น รวมถึงวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาหารคาวหวานเพื่อเลี้ยงดูญาติพี่น้องเช่น มะพร้าว เปิดไก่ การเก็บผักหักหน่อไม้ไว้ล่วงหน้า และรองกินบางอย่างสามารถทำได้เตรียมไว้ได้ เช่น การทำส้มผัก (ผักคอง) ส้มปลาน้อย เป็นต้น

เมื่อถึงวันเวลาญาติ ๆ ผู้เฒ่าผู้แก่ลูกหลาน จะช่วยกันจัดทำพานขวัญ (พานบายศรี) โดยใช้ใบตองกล้วยนำหว่ามาจับจีบเป็นกรวยตามแบบแล้วจัดใส่พาน จะเป็นพาน 3 ชั้นหรือ 5 ชั้น ชั้นล่างมีดอกไม้ ข้าวต้มมัด กล้วย อ้อย อาหารคาวหวาน ปู ปลา อย่างสุกใส่รวมไว้ในกรวย ชั้นที่ 2, 3, 4 มีขนมครีดอกไม้ ชั้น 5 มีบายศรีดอกไม้ ฝ่ายผูกแขน เทียนเวียนหัว ด้ายสายสิญจน์ แล้วจัดเสื่อ

ผ้า กระจก ช้องผม หวี แป้งหรือน้ำหอม เครื่องประดับเช่น สร้อย แหวนใส่พานวางเตรียมไว้ใกล้กับที่ตั้งพาชวีญ

เมื่อถึงเวลากำหนด อาจจะเป็นเวลาเข้าก่อนเพล หรือตอนเย็นหลังห้าโมงเย็นจะจัดส่วนประกอบอื่น ๆ เพิ่มเติม ได้แก่ หมาก พลุ บุหรี่ อาหารคาวหวาน ไม้ต้ม สุรา จัดวางประกอบไว้อย่างสวยงาม พร้อมด้วยเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวของผู้เป็นเจ้าของชวีญ

พิธีการบาศรี-สูตชวีญจะเริ่มด้วย หมอสูตชวีญ (พราหมณ์) จะเป็นผู้สวดท่องคาถาชุมนุมเทวดา บอกล่าวของฮักษาประจำบ้าน(ผีบ้านผีเรือน) และจุดเทียนเวียนหัว คล้องด้ายสายสิญจน์ จากนั้นพ่อพราหมณ์จะเป็นผู้สวดท่องคาถา และจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ช่างเจรจา พูดใช้ถ้อยคำที่เป็นมงคลแทรกในบทสวด จนครบบทสวด จากนั้นเจ้าของชวีญจะจับพาชวีญ แล้วพ่อพราหมณ์จะป่าวประกาศเชิญชวีญอวยพร แล้วผูกข้อมือ ญาติพี่น้องร่วมผูกแขนอวยพร เป็นอันเสร็จพิธี

ดังนั้น การบาศรีสูตชวีญจึงเป็นพิธีที่สร้างขึ้นเพื่อเรียกชวีญของบุคคลให้กลับมาอยู่กับตัว เป็นการอวยพรให้เกิดความสุข ความมั่งคั่ง อายุมั่นชวีญยืน มีความเจริญก้าวหน้าประสบแต่ความสุขความโชคดีมีชัย เป็นการสร้างเสริมจิตใจให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงปราศจากความทุกข์ โศกโรคภัย เป็นประเพณีที่มีคุณค่าที่แสดงออกถึงความปรารถนาดีต่อกัน ความสามัคคีที่เกิดขึ้นในหมู่คณะ

คุณค่าที่เกิดจากพิธีบาศรี-สูตชวีญ จากความเชื่อเรื่องชวีญที่ว่า คนเราทุกคนมีชวีญอยู่ในตัวคนทุก ๆ คน ตั้งแต่เกิดจนตาย หมายถึงชีวิตจิตใจ และพลังกำลังใจ การที่ไม่มีชวีญหรือชวีญไม่ครบ อาจกล่าวได้ว่าผู้นั้นมีชีวิตอยู่อย่างไม่สมบูรณ์นัก เพราะตามโบราณประเพณีแล้วมีการรับชวีญเด็กตั้งแต่เกิดเรื่อยมา จนถึงวัยผู้ใหญ่หรือวัยชรา หรือในขณะที่มีชีวิตอยู่และเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น พลาดตกหล่นก็มีการเรียกชวีญ ทำชวีญบวชนาค ทำชวีญตอนจะเดินทางไกลไปทำงาน ค้าขาย ศึกษาต่อ เป็นต้น และจากการศึกษาพิธีบาศรี-สูตชวีญของไทยเลยปรากฏคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

ตาราง 5 คุณค่าพิธีบาศรี – สุขวัณ

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
การทำพานบาศรี	พานบาศรี หมายถึง การนำใบตองกล้วยมาม้วนพับจับกลีบ ติดทับประกบกัน โดยทำเป็นชั้น ๆ อย่างสวยงาม แล้วประดับด้วยดอกไม้หรือเครื่องประดับประเภทสร้อย แหวน เงินทอง	<p><u>ด้านจิตใจ</u> ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีความสามารถ จะร่วมจัดทำพานบาศรีด้วยความตั้งใจสูง เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล โดยมีลูกหลานเป็นผู้ดูแลให้ความช่วยเหลือและเตรียมอาหารการกินไว้คอยบริการ ผู้อาวุโสที่ได้มาร่วมกันทำพานบาศรี จะพุดคุยในสิ่งที่เป็นมงคล ทำให้เกิดบรรยากาศที่อบอุ่น มีจิตใจที่โอบอ้อมอารี เกิดความภาคภูมิใจในตนเองที่รับเกียรติเข้าร่วมในพิธีกรรมที่ทรงคุณค่านี้อย่างเต็มที่</p> <p><u>ด้านสังคม</u> ในการจัดทำพานบาศรี เป็นการรวมตัวของญาติมิตร ผู้อาวุโส ที่เจ้าภาพได้บอกเล่ามาช่วยงาน จึงทำให้เกิดความภาคภูมิใจกับญาติมิตรที่มาร่วมงานสำคัญนี้ ก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวของคนในหมู่ญาติมิตร และคนในชุมชน</p> <p><u>ด้านการศึกษา</u> ในการทำพานบาศรี ผู้เฒ่าผู้แก่ผู้อาวุโสที่มีฝีมือจะเป็นผู้ประดิษฐ์คิดค้นการทำพานบาศรี และสรรหาคำพูด ในขณะที่ทำพานบาศรี ลูกหลานจะเกิดการเรียนรู้ ชักถามที่มา ปัญหาวิธีการต่าง ๆ ในการทำพานบาศรี ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาเรียนรู้วิธีการหนึ่ง</p>

ตาราง 5 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p><u>ด้านเทคโนโลยี</u> การทำพานบายศรีถือเป็นเทคโนโลยีชาวบ้านอย่างหนึ่งที่มีการนำวัสดุในท้องถิ่นมาประดิษฐ์คิดค้นให้เป็นศิลปกรรมที่มีรูปร่างสวยงาม เช่น การนำใบตองที่มีความแก่อ่อนพอเหมาะคัดสรรเฉพาะที่สวยงามไม่มีตำหนิ ถือว่าเป็นเทคโนโลยีการคัดเลือกวัสดุการใช้งานภายใต้ความเชื่อที่ว่า การที่ใบตองไม่มีตำหนิถือว่าทำให้เกิดมงคลแก่พิธีนั้น รวมถึงการเลือกใช้วัสดุอื่น เช่น ด้ายขาวสำหรับเย็บกรวยบายศรี ต้องเลือกที่มีความเหนียวแน่นไม่ขาดง่ายจึงจะเป็นมงคล เพราะฉะนั้นการปั่นเส้นด้ายนี้จึงต้องใช้เทคนิควิธีการเฉพาะที่ถือว่าเป็นเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านชุมชน</p>
พิธีบายศรี-สูดขวัญ	เป็นพิธีที่หมอหรือพราหมณ์ทำพิธีสวดคาถาอันเป็นมงคลแก่ผู้เข้าพิธี	<p><u>ด้านจิตใจ</u> การสวดคาถาชุมนุมเทวดา เป็นการบอกกล่าวเชิญชวนให้เทวดาลงมาชุมนุม อวยพรให้เกิดสิริมงคลโชคชัยแก่ผู้ถูกสูดขวัญ เสมือนเป็นสิ่งป้องกันอันตรายโรคร้ายต่าง ๆ จึงเกิดพลังใจที่เข้มแข็งที่จะต่อสู้กับอุปสรรคใด ๆ ต่อไป ในพิธีบายศรีสูดขวัญจะเป็นบรรยากาศที่เต็มไปด้วยความอบอุ่น เปี่ยมล้นด้วยความรัก ความเอ็นดู ส่งผลให้จิตใจเต็มไปด้วยความสุข</p>

ตาราง 5 (ต่อ)

รูปแบบ	ความหมาย	คุณค่า
		<p><u>ด้านการศึกษา</u> ในการสวดชุมนุมเทวดา จะเป็นการกล่าวเชิญชวนให้เหล่าเทวดาได้ลงมาปกป้องรักษาผู้เป็นเจ้าของบาศรี ซึ่งในคำกล่าวนั้นจะกล่าวถึงคุณงามความดี ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงคำสั่งสอนให้บุคคลนั้นเป็นคนดีนั่นเอง</p> <p><u>ด้านสังคม</u> ในวันบาศรี- สูดขวัญนั้นฝ่ายเจ้าภาพจะบอกเล่าญาติพี่น้องมิตรสหาย ได้มาร่วมบาศรี-สูดขวัญและผูกแขนโดยใช้ด้ายมัดแขนหลังจากเสร็จพิธีบาศรี-สูดขวัญแล้ว จากนั้นจึงเป็นการร่วมรับประทานอาหาร จึงเกิดความรักใคร่สามัคคีปรองดองกัน</p> <p><u>ด้านเศรษฐกิจ</u> จะเห็นได้ว่าหลังจากพิธีบาศรี-สูดขวัญแล้วจะต้องมีการประกอบอาหารเลี้ยงดูญาติพี่น้องเสมอ ทำให้เจ้าภาพต้องมีการใช้จ่ายเงินทองในการจัดเตรียมหรือซื้อหาวัสดุอุปกรณ์ ไทยเลยส่วนมากจึงมีการเพาะปลูกพืช ผักตามหัวไร่ปลายนาดตลอดทั้งปี รวมถึงมีสวนพืชผักสวนครัวไว้ใกล้บ้าน เพื่อว่าเวลามีงานพิธีดังกล่าวซึ่งบางครั้งไม่ได้เตรียมตัวไว้ล่วงหน้า ก็นำใช้ได้ทันเวลา หรือจะนำไปมอบให้กับญาติพี่น้องในโอกาสต่าง ๆ ได้เช่นกัน จึงถือได้ว่า พิธีดังกล่าวส่งผลหรือมีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจด้วย</p>

การขึ้นบ้านใหม่ การขึ้นบ้านใหม่ของไทยเลย มีรูปแบบพิธีอยู่ 2 ขั้นตอน ได้แก่ การขึ้นบ้านใหม่ กับการทำบุญขึ้นบ้านใหม่

การขึ้นบ้านใหม่ หมายถึง การขึ้นไปอยู่อาศัยที่บ้านหลังใหม่ที่ได้ปลูกสร้างขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นการปลูกสร้างที่ยังไม่แล้วเสร็จสมบูรณ์ แต่พอที่จะอยู่อาศัยได้

การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ หมายถึง การทำบุญเลี้ยงพระ และแจกทานเมื่อสร้างบ้านหลังใหม่เสร็จเรียบร้อยก่อนที่จะขึ้นไปอาศัยอยู่ ซึ่งการทำบุญขึ้นบ้านใหม่นี้นิยมจะมาเป็น 3 ปีติดต่อกัน

การขึ้นบ้านใหม่แต่โบราณของไทยเลย มักกำหนดในเดือนข้างขึ้น วันใดวันหนึ่งซึ่งส่วนมากแล้วมักเป็นวันศุกร์ เพราะเชื่อว่าจะเกิดความอยู่เย็นเป็นสุข (ปีน สุรชงษา. 20 ตุลาคม 2548) ก่อนถึงวันงาน เจ้าบ้านจะเก็บกวาดทำความสะอาดบริเวณบ้าน จัดทำหิ้งพระและหิ้งของฮักษา (สิ่งของที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้)

พอถึงเช้าตรู่วันงาน จะสมมติให้เพื่อนบ้านญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือพร้อมลูกหลาน ประมาณ 5-10 คนขึ้นไปบนบ้าน และเจ้าของบ้านพร้อมกับญาติ ๆ จะเตรียมสิ่งของซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์สำหรับหลับนอน เช่น เสื่อ สาด หมอน ผ้าห่ม ฯลฯ และอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น เครื่องใช้ในครัวเรือน หม้อหนึ่ง หม้อแกง มีด พร้า จอบ เสียม เป็นต้น ไปจัดไว้ในบริเวณบ้านเรือน จะมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ได้รับการคัดเลือกว่าเป็นผู้ที่ครองเรือนดูแลครอบครัวลูกหลานได้เป็นอย่างดีเป็นผู้จัดที่นอนให้พร้อมกับการทำทานอนุเคราะห์รำพึงรำพันถึงความสุขสบายความอุดมสมบูรณ์ความสุขอย่างยั่งยืนที่ได้อาศัยอยู่ในบ้านหลังนี้ซึ่งจะเป็นบ้านที่สมบูรณ์พูนสุข ซึ่งทำให้เจ้าของบ้านพร้อมญาติพี่น้องเกิดความสำราญใจ และคาดว่าตนเองและครอบครัวจะมีความสุขเมื่อได้อาศัยอยู่ในบ้านใหม่หลังนี้

สำหรับพิธีทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งจะแตกต่างจากพิธีขึ้นบ้านใหม่ตรงที่มีรายละเอียดของกิจกรรมที่ปลีกย่อยมากน้อยต่างกัน การทำพิธีขึ้นบ้านใหม่มุ่งเน้นให้เจ้าของบ้านเกิดขวัญและกำลังใจในการเริ่มชีวิตกับบ้านซึ่งเปรียบเสมือนวิมานหลังใหม่แม้ว่าจะยังไม่เรียบร้อยสมบูรณ์หรือแม้ว่ายังไม่ถึงเวลาอันเหมาะที่จะทำบุญก็ตามแต่การที่มีญาติพี่น้องหรือผู้เฒ่าผู้แก่ได้กระทำพิธีอันจะทำให้เจ้าของบ้านมีความรู้สึกที่ดีเปรียบเสมือนได้ก้าวอย่างสุภาพเป็นผู้นำครอบครัวหรือแม้แต่ความภาคภูมิใจในผลงานความสำเร็จความสามารถที่ได้สร้างบ้านเรือนได้เป็นผลสำเร็จ

ส่วนการทำบุญบ้านทั้งสองส่วนกล่าวคือ ทำบุญบ้านใหม่และทำบุญบ้านที่เคยอยู่อาศัยมาแล้ว ซึ่งไทยเลยส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติทั้งสองแบบ กล่าวคือ การทำบุญขึ้นบ้านใหม่จะทำบุญทันทีที่สร้างบ้านแล้วเสร็จก่อนจะเข้าไปอาศัยอยู่ การทำบุญนี้เป็นการทำพิธีที่เกี่ยวข้องทั้งพิธีทางด้านพราหมณ์และด้านศาสนา รวมถึงเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ เป็นการเตรียมการล่วงหน้า ซึ่งเริ่มจากการไปปรึกษาพ่อพราหมณ์ หรือหมอปราหมณ์ถึงวันที่เป็นวันดีวันที่เหมาะสม จากนั้นจะเป็นการนิมนต์พระสงฆ์ เมื่อทั้งสองส่วนได้เวลาตรงกันแล้วจะเป็นการ"เล่า" หรือบอกกล่าวญาติพี่น้องทั้งใกล้และไกลถึงวันเวลาและจุดประสงค์ จากนั้นเจ้าภาพก็จะได้จัดเตรียมวัสดุ อุปกรณ์สำหรับทำบุญ ซึ่งประกอบด้วยรายการอาหาร หวานคาว เครื่องไทยธรรมต่าง ๆ หากเจ้าบ้านที่มีความประสงค์จะเฉลิมฉลองเพื่อการเป็นสิริมงคล ก็จะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญแก่ครอบครัวเจ้าของบ้านด้วย การเตรียมการในส่วนนี้ก็มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น

ก่อนถึงวันงานหนึ่งถึงสองวันวัน บรรดาญาติพี่น้องจะมาช่วยกันเตรียมหาน้ำดื่ม น้ำใช้ หลั้ว ฟืน รวมถึงอุปกรณ์การประกอบอาหาร ประเภทมีด พร้า หม้อ เต่า เป็นต้น และก่อนถึงวันงานหนึ่งวันญาติจะพากันไปตัดใบตองกล้วยน้ำหว้าซึ่งนำมาใช้ในงานได้อย่างสารพัดประโยชน์ เช่น ห่อข้าวต้มมัด ข้าวต้มผัด ทำบายศรี ห่อหมากเบ็ง ทำเป็นภาชนะรองผักต่างๆ เป็นต้น พร้อมกับจัดเตรียมอาหารจากพืชไร่ปลายนานาเช่น หน่อไม้ซึ่งเป็นอาหารหลักของไทยเลย มะละกอ ฟริก มะเขือชิง ข่า ใบมะกรูด ตะไคร้ซึ่งมีอยู่ทั่วไปตามเรือกสวนไร่ นา

เริ่มต้นของการเตรียมงาน เจ้าภาพและญาติจะเริ่มห่อข้าวต้มซึ่งนิยมทำข้าวต้มหมก ข้าวต้มมัด ข้าวต้มผัด ข้าวต้มห้วงอก เป็นต้น เพื่อเตรียมไว้รับญาติพี่น้องที่มาช่วยเตรียมสถานที่และจัดอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมถึงญาติพี่น้องที่มาร่วมงานบุญด้วย พอตกเย็นในวันงานประมาณห้าถึงหกโมงเย็นจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์และเทศนา จากนั้นญาติพี่น้องก็จะได้รับประทานอาหารร่วมกันและมีการเล่นสนุกเพลิดเพลินจนถึงตีประมาณตีสามหรือตีสี่ก็จะเริ่มหุงหาอาหารสำหรับถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ในตอนเช้าซึ่งจะมีพิธีทำบุญเลี้ยงพระอีกครั้งหนึ่ง

เห็นได้ว่าการทำบุญขึ้นบ้านใหม่หรือการทำบุญบ้านเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับญาติพี่น้องและบุคคลอีกหลาย ๆ ฝ่ายทั้งพระสงฆ์และหมอปราหมณ์ ซึ่งพิธีนี้จะส่งผลให้เจ้าของบ้านหรือพ่อแม่ญาติพี่น้องเกิดความภาคภูมิใจในตัวเจ้าของบ้าน ที่มีความสามารถในการก่อสร้างบ้านเรือน ซึ่งไทยเลยเรียกว่า "เป็นฝั่งเป็นฝา ออกเหย้าออกเฮือน" สามารถยืนด้วยลำแข้งของตนเองไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น มีความพร้อมที่จะดูแลอุปการะพ่อแม่หรือลูกหลานต่อไปในอนาคต

การดำเนินการในลักษณะนี้จึงมองเห็นคุณค่าของพิธีกรรมในลักษณะของการอยู่ร่วมกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความเชื่อในเรื่องโชคลางและอื่น ๆ

ภาพ 14 พิธีทำบุญบ้าน

วิถีชีวิตที่ปฏิบัติเป็นประจำเดือน หรือ "ฮีดสิบสอง" ในประเด็นนี้ กล่าวถึงวิถีชีวิตที่ชาวไทยเลยต้องปฏิบัติเป็นประจำในช่วงเวลาแต่ละเดือนตามวงรอบ 12 เดือน โดยกล่าวได้ว่าเป็นวิถีปฏิบัติที่มีรากฐานจากการผสมผสานหลักธรรมและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนากับธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน

ลักษณะของฮีดดังกล่าวดูเหมือนว่าจะมีความใกล้เคียงกับ "ฮีดสิบสองของชาวไทอีสาน" หากแต่ถ้า เมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะพบว่า ฮีดของไทยเลยจะแสดงอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของตนที่เป็นการเฉพาะมากกว่า ซึ่งนั่นหมายความว่า ฮีดของไทยเลยมีความแตกต่างไปจากฮีดของชาวไทอีสาน

ฮีดสิบสองไทยเลยสรุปได้ดังนี้

ฮีด 1 บุญเข้ากรรมหรือบุญเดือนอ้าย จาริตหรือ "ฮีด" ในเดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่ง
ซึ่งบางที่เรียกว่า "เดือนเจียง"

ไทยเลยมีประเพณีการทำบุญประจำเดือนนี้ คือ "บุญเข้ากรรม" ซึ่งเป็นงานบุญที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ปริวาสกรรมของภิกษุสงฆ์ ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ซึ่งเรื่องของการอาบัตินี้เป็นเรื่องของพระที่ล่วงละเมิดพระวินัยหรือศีลแล้วเกิดโทษหรือความผิดจึงต้องมีการลงโทษตามกฎระเบียบหรือที่เรียกว่า ศีล หรือพระวินัย ซึ่งเมื่อเกิดความผิดหรือการล่วงละเมิดศีลเกิดขึ้น ก็มีการชำระโทษ ซึ่งอาจเป็นโทษหนักบ้าง เบาบ้าง ตามแต่ความผิดที่เกิดขึ้น ถ้าเป็นความผิดที่หนักที่สุดสำหรับพระ คือการขาดจากความเป็นพระ ที่เรียกว่าการต้องอาบัติปาราชิกนั่นเอง

การอยู่ปริวาสกรรมจึงเป็นการลงโทษพระที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ซึ่งเป็นอาบัติที่มีโทษอย่างกลาง เมื่ออยู่ปริวาสและออกจากปริวาสเรียบร้อยแล้ว ถือว่าเป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์ เป็นภิกษุภาวะที่สมบูรณ์แบบ การอยู่ปริวาสนี้ไม่ใช่เรื่องของการล้างบาป แต่เป็นเรื่องของการลงโทษแก่ผู้ประพฤติดีกกฎระเบียบของสังคม

ไทยเลยเชื่อว่าการเข้ากรรม เป็นการ "อยู่กรรม" ซึ่งผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่แล้วอยู่ไฟเพื่อให้มดลูกแห้งและเข้าอุ้งรื้อที่เรียกว่า "แม่อยู่กรรม" ทำให้การอยู่กรรมของพระภิกษุสงฆ์อีกนัยหนึ่งน่าจะมีความหมาย เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงลูกด้วยความยากลำบาก ให้เติบโตมา

การอยู่กรรมมีการสวดมนต์ภาวนา การนั่งสมาธิเดินจงกรมโดยใช้เวลามากกว่าปกติ บางที่มีการอดข้าว อดน้ำจึงเป็นการทรมานตนเพื่อให้รู้และเข้าใจความยากลำบากของคำว่า "กรรม" หรือ "อยู่กรรม" ที่แม่ได้อยู่ไฟหรือว่าอยู่กรรมนั้นมี ความยากลำบากเพียงไร เพราะฉะนั้นคนในสมัย ก่อนๆ จึงมีความตระหนักและเข้าใจในบุญคุณของพ่อแม่ ไม่มีข่าวปรากฏให้ได้ยินเห็น ว่าลูกฆ่าพ่อ ตีแม่ ลูกอกตัญญู แต่กลับเทิดทูนพ่อแม่ในฐานะปูชนียบุคคลในระดับครอบครัวอย่างแท้จริง

การทำบุญเข้ากรรม กำหนดในเดือนอ้าย จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรม จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "บุญเดือนอ้าย" ซึ่งปราชญ์ผู้รู้โบราณได้กล่าวเป็นฉันทาว่า...

...ตฤคฺคฺเดือนอ้ายปลายลมมาสิหนาวหนาว ตกหว่างช่วงสังโฆเจ้าเพิ่นเข้ากรรม
เสามาพากันค้าทำบุญตักบาตร ปริวาสชอยหญฺงค้ำศาสนา...

มูลเหตุที่โทะเลยต้องทำบุญเข้ากรรมนี้เป็นเพราะมีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า

...ในสมัยพระกัสสปะพระพุทธเจ้า ได้มีภิกษุรูปหนึ่งพายเรือข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่ง ในระหว่างนั้นแม่น้ำมีกระแสที่ไหลเชี่ยว ท่านได้เอามือจับใบตะไคร้ น้ำเมื่อเรือถูกน้ำพัดไปทำให้ใบตะไคร้ น้ำขาด

ท่านคิดว่าเป็นเรื่องที่มีโทษเล็กน้อย เวลาใกล้ตายคิดอยากแสดงอาบัติ แต่หาภิกษุที่จะรับ ไม่มี แม้ว่าท่านจะบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในปานานถึง 20,000 ปีก็ตาม ก็ไม่อาจที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงได้ เวลาตายไปแล้วได้ ไม่เกิดเป็นพญานาค ชื่อเอรอกปัต หรือแปลว่า นาคใบตะไคร้ น้ำ จากเหตุเพียงอาบัติเล็กน้อยเพียงเป็นอาบัติเบายังมีกรรมขนาดนี้ ถ้าเป็นอาบัติหนักก็คงต้องบาปมากกว่านี้ ดังนั้นจึงจัดให้มีการอุปัชฌายกรรมเพื่อให้พ้นจากอาบัติ...

ด้วยเหตุผลเชิงความเชื่อดังกล่าว เป็นผลให้โทะเลยได้พากันทำเป็นประเพณี ในลักษณะที่เป็นประเพณีของการทำบุญเลี้ยงพระที่เข้าปริวาสกรรมในช่วงเดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่งของทุก ๆ ปี และบางส่วนอาจถือโอกาสนี้เข้าบวชพรหมณัมและถือศีลกินเพล ทำวัตรสวดมนต์ เพื่อถือว่าเป็นการเข้ากรรมหรืออุปัชฌายกรรม สำหรับลดโทษที่ตนเองได้ล่วงล้ำก้ำเกินผู้มีพระคุณในช่วงเวลาที่ผ่านมา และถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับเจ้ากรรมและนายเวรของตนด้วย

สถานที่สำหรับเข้ากรรม ส่วนมากแล้วมักเป็นบริเวณวัดตอนใดตอนหนึ่งที่เงียบ ไม่พลุกพล่านและเพียงพอสำหรับจำนวนพระสงฆ์ที่จะเข้าพิธีเข้ากรรม

สำหรับชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีเข้ากรรม จะต้องเป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์ด้วยเจตุนัจฉัย แต่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรม และในวันที่พระภิกษุออกจากกรรมจะต้องมีการทำบุญให้ทาน เช่น มีการตักบาตร ถวายภัตตาหาร และฟังเทศน์ เป็นต้น โดยมีความเชื่อว่า คฤหัสถ์ผู้ใดได้ทำบุญแด่พระภิกษุสงฆ์ในบุญเข้ากรรม ถือว่าได้กุศลหรืออานิสงส์แรงมาก

ในประเด็นนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การเข้ากรรมเป็นการทบทวนพฤติกรรมของตนเองในรอบปีที่ผ่านมาโดยอาศัยหลักกรรมเป็นเครื่องกล่อมเกล่าให้ตนเองได้เข้าใจในบทบาทหน้าที่เพื่อที่ว่าจะได้ดำเนินพฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวมในรอบปีต่อไป

ฮีต 2 บุญเดือนยี่หรือบุญคุณลาน เป็นบุญที่ผสมผสานระหว่างอาชีพกับหลักศาสนา โดยโทะเลยในอดีตมีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก พอถึงเดือนยี่หรือเดือนสองหลังจากเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จจะนำมัดข้าวมากองรวมกันในสถานที่นวดข้าว (ฟาดข้าวหรือตีข้าว) ซึ่งเรียกว่า "ลาน" ก่อนจะฟาดหรือนวดข้าว จากนั้นก็จะนำข้าวที่นวดแล้วมากองให้สูงขึ้นเรียกว่า "คุณลาน"

จากนั้นจะทำบุญด้วยการบำเพ็ญทาน โดยใช้ลานข้าวเป็นสถานที่ทำบุญ เรียกว่า"บุญคุณลาน"
ผู้รู้ปราชญ์โบราณได้กล่าวไว้เป็นผลว่า...

ฮอดเมื่อเดือนสองอย่าข้าข้าวใหม่ปลามัน ให้เสามาโฮมกันแต่งบุญประทายข้าว
เชิญให้มาโฮมเต้าอย่าพากันซี้ตี บุญคุณลานตั้งแต่ก็มาถ่อนช้อยฮักษา

เหตุความเชื่อของเรื่องนี้มีว่า...ในสมัยของพระกัสปะพุทธเจ้าได้มีชานาสองพี่น้องทำนา
ร่วมกัน เวลาข้าวออกรวงเป็นน้ำนม น้องชายจะทำข้าวมธุปายาสถวายแด่พระสงฆ์ แต่พี่ชาย
ไม่เห็นด้วยจึงได้ทำการแบ่งนากันคนละครึ่ง

น้องชายพอได้กรรมสิทธิ์ในทีนาแล้ว ก็เอาข้าวในนาของตนไปทำบุญถึง 9 ครั้ง คือ
1) ในเวลาที่ข้าวเป็นน้ำนม 2) เวลาที่ข้าวเป็นข้าวเม่า 3) เวลาเก็บเกี่ยวข้าว 4) เวลาที่จักตอกมัด
ข้าว 5) เวลาที่มัดข้าวเป็นพ่อน 6) ในเวลาที่กองข้าวไว้ในลาน 7) เวลาที่ทำเป็นลอม 8) ในเวลาที่
นวดข้าว 9) เวลาที่ขนข้าวใส่ยุ้งฉาง

การถวายทานทุก ๆ ครั้ง น้องชายตั้งความปรารถนาการบรรลุเป็นอรหันตสาวกเป็นองค์
แรกในสมัยสมณโคตมพุทธเจ้า ครั้นมาถึงศาสนาของพระพุทธโคตม น้องชายได้มาเกิดเป็น
พราหมณ์ชื่อว่า "โกณฑัญญะ" และได้ออกบวชเป็นพุทธสาวกจนบรรลุพระอรหันต์เป็นองค์แรก

ส่วนพี่ชายได้ถวายข้าวเพียงครั้งเดียวคือในเวลาที่ทำนาแล้ว และได้ตั้งอธิษฐานว่า
ขอให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลครั้งมาถึงศาสนาของพระพุทธโคตมได้มาเกิดเป็น สุภัททปริพพาชก
และได้บวชในพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในเวลาที่พระองค์จวนที่จะ
เสด็จดับขันธปรินิพพานได้เข้าทูลถามความสงสัย พอเวลาฟังเทศน์จบลงได้สำเร็จเป็นพระอนาคา
มี เป็นพระอริยะสาวกองค์สุดท้ายในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ ...

ในกรณีนี้จะเห็นภาพของการหลอมความเชื่อทางศาสนากับการเกษตรกรรมและนำเข้าสู่
วิถีชีวิตได้อย่างแนบเนียน บนฐานของการสอนให้รู้จักให้ทานและเลื้ออาทรต่อกัน กับทำให้เห็นภาพ
ของการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคน (ชานา-ไทย) กับธรรมชาติ (การทำนา ฟ่าฝน วัชควาย พี่ช)
กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (หลักธรรมในพุทธศาสนา) ได้อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากกระบวนการของ
ฮีดดังนี้

การทำบุญคุณลาน เป็นการทำบุญที่ลานข้าวจริง ซึ่งลานข้าวนี้จะทำให้ทีนาโดยการคาย
หญ้าให้โล่งเตียน จากนั้นนำมูลควายเหยียบย่ำผสมกับน้ำแล้วเกลี่ยให้เรียบคล้ายกับการ
เทศอนกริตในปัจจุบัน

เมื่อถึงวันกำหนดก็บอกกล่าวญาติพี่น้องให้มาร่วมทำบุญตอนเย็นโดยนิมนต์พระจำนวน 9 รูปมาเจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าวจัดที่บูชาพระรัตนตรัย นำสายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูป และภาชนะใส่น้ำพระพุทธมนต์ ซึ่งด้วยสายสิญจน์ผ่านพระสงฆ์เพื่อให้ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์แล้วจึงต่อไปรอบ ๆ ลานและกองข้าว

เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จก็มีการเทศน์ฉลอง 1 กัณฑ์ หรือจะจัดให้มีเทศน์ตอนเช้าภายหลังถวายภัตตาหารก็ได้

ตอนเช้ามีถวายอาหารบิณฑบาต เสร็จแล้วพระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้ร่วมพิธี แล้วนำน้ำพระพุทธมนต์ไปเทรดที่นาของตน เพราะเชื่อว่าปีต่อไปข้าวกล้าในนาจะงอกงามดีปราศจากศัตรูใด ๆ มาทำลาย และจะกวาดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับไปตลอดเทพยดาทั้งหลายเมื่อได้ส่วนกุศลแล้วจะได้ช่วยชัยให้พรให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวในนาจะได้เจริญงอกงาม นอกจากนี้จะมีพิธีสูขวัญลานและเลี้ยงอาหารกันตามเหมาะสมแล้วจึงขนข้าวใส่ยุ้งฉาง ต่อไป

ปัจจุบันไทยที่ไม่มีโอกาสได้ทำบุญคุณลานที่นาของตนเอง จะร่วมกันทำบุญที่วัด โดยจะมีการประชุมกำหนดวันที่เหมาะสมในเดือนนี้ ซึ่งมักจะเป็นวันที่เสร็จจากการนำข้าวขึ้นเก็บที่เล้าหรือยุ้งฉางแล้ว เมื่อถึงวันกำหนดชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมากน้อยตามกำลังศรัทธามาเทรวมกันเป็นกองที่วัด ตกตอนเย็นมีการเจริญพระพุทธมนต์ และเวลาเช้าทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหาร แต่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งไทยเคยเรียกพิธีนี้ว่า "บุญข้าวเปลือก"

ภาพของการดำเนินการทั้งหมดจึงสะท้อนคุณลักษณะของชาวไทยเลยที่มีคติความเชื่อของการอยู่รวมกัน แบ่งปันกัน และช่วยเหลือกันอย่างชัดเจน

ฮีต 3 บุญเดือนสามหรือบุญข้าวจี การทำบุญในเดือนสามเรียกว่า "บุญข้าวจี" ตามความเชื่อและถือปฏิบัติกันสืบมาจากการที่เก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว ไทยเลยจะทำบุญด้วยข้าวใหม่ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งของที่ดีที่สุดที่เรียกว่า "ข้าวใหม่ปลามัน" จึงนำถวายพระภิกษุสงฆ์ก่อนที่ครอบครัวและญาติพี่น้องจะได้บริโภคต่อไป โดยปกติแล้วข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวใหม่ ๆ จะมีกลิ่นหอมและนุ่มเหนียวเป็นพิเศษซึ่งไทยเลยถือเอาความพิเศษนี้ในการทำบุญซึ่งนิยมทำกันในช่วงเดือนสามข้างแรม ซึ่งปราชญ์ผู้รู้กล่าวถึงบุญข้าวจีไว้ว่า

...สอดเดือนสามท้องฟ้าปลอดโปร่งสดใส ไปทางใดเห็นแต่คนใจบุญข้าวแซงเต็มคุ่ม
 เหลียวเห็นชุมสาวน้อยพากันปั้นข้าวจี เอือนละห้าสี่ปั้นพอได้ออกใส่บุญ
 ฟ่องกันปีบข้าวปั้นตักแต่งอาหาร มีเทิงหวานเทิงคาวหนุ่มสาวมาโฮมด้อม...

ข้าวจี คือ ข้าวเหนียวนึ่งให้สุก แล้วนำมาปั้นเป็นก้อนโตประมาณเท่าไข่เปิดขนาดใหญ่ ปั้นให้แน่นแล้วทาเกลือให้ทั่ว เสียบไส้ไม้ย่างด้วยถ่านไฟ พลิกกลับไปมาให้สุกเหลืองพอดีแล้ว ทาด้วยไข่ขาวและไข่แดงซึ่งตีเข้ากัน ทาจนทั่วปั้นข้าวเอาไปย่างไฟให้สุกอีกทีหนึ่ง หรืออาจใส่น้ำอ้อยด้วยดังกล่าวที่ว่า "...เดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ข้าวจีบมีน้ำอ้อยจ้วนน้อย เช็ดน้ำตา..."

การทำบุญข้าวจี้นอกจากการทำบุญถวายสิ่งที่ดีที่สุดแด่พระภิกษุสงฆ์ดังกล่าวแล้ว ยังมีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาดังนี้

...ในครั้งหนึ่ง มีนางปุลนทาสีได้ทำขนนแบ่งจีถวายแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอานนท์ ครั้นถวายแล้วนางคิดว่าพระองค์คงไม่เสวยและอาจเอาทิ้งให้สุนัขหรือกากิน แล้วก็ได้เพราะอาหารที่นางถวายไม่ประณีตน่ารับประทาน เมื่อพระองค์ทรงทราบถึงวาระจิตของนางปุลนทาสี จึงรับสั่งให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะ และทรงประทับนั่งฉัน ณ ที่นางถวายนั่น เป็นผลให้นางเกิด ปิตินิบัติเป็นอย่างมาก และเมื่อนางได้ฟังธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง กับบรรลุโสดาปัตติผล...

ด้วยอานิสงส์ที่ถวายขนมแบ่งจี และทราบอานิสงส์ของการทานดังกล่าวจึงพากันทำข้าวจีถวายแด่พระสงฆ์สืบต่อกันมา

การทำบุญข้าวจี ชาวบ้านก็จะจัดการจีข้าวตั้งแต่เข้ามิดให้เสร็จจากบ้านของตนแล้ว จึงนำข้าวจีออกไปรวมกันที่วัดหรือศาลากลางบ้าน เพื่อถวายพระสงฆ์ แต่บางแห่งอาจจะนำเอาข้าว ไปแช่หรือหมักรวมกันและนึ่ง แล้วทำการจีข้าวอยู่ที่วัดเพราะถือว่าจะได้รวมกันทำบุญและมีความสามัคคีมากขึ้น พอรุ่งเช้าจะทำบุญใส่บาตรในตอนเช้า พระภิกษุสงฆ์จะให้ศีลญาติโยมรับศีลแล้วกล่าวคำถวายข้าวจี และถวายภัตตาหารพระ พอพระฉันเสร็จก็ให้พรญาติโยมรับพรเป็นอันเสร็จพิธี

ในเดือนนี้ มีการเพิ่มการทำบุญอีกอย่างหนึ่งเข้ามานั้นก็คือบุญมาฆะบูชา เพราะเป็นวันที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกวันหนึ่ง ถือได้ว่า เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงวางรากฐานของพุทธศาสนา โดยพระองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ท่ามกลางพระอรหันต์สาวกจำนวน 1,250 รูป ณ เวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งโอวาทปาฏิโมกข์หรือหลักการของพุทธศาสนาที่สำคัญที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้นั้นมี 3 ข้อ คือ

1. การไม่ทำบาปทั้งปวง
2. การทำความดีให้ถึงพร้อม
3. การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว

การทำบุญในวันมาฆะบูชา^{นี้} เพื่อเป็นการบูชาให้ถูกต้องตามหลักการของคำว่า "มาฆะบูชา" ที่แปลว่า การบูชาพระรัตนตรัยในวันเพ็ญเดือนมาฆะหรือเดือนสามนอกเหนือจากการบูชาตาม ปกติของวันสำคัญทางพุทธศาสนาด้วยการสมทานศีล ฟังธรรม ถวายทาน และเวียนเทียนแล้ว ควรจะมีการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ดังที่ได้กล่าวแล้วด้วย

ในฮีตนี้จะเห็นภาพของความรักใคร่ สามัคคี ประชองดวงของชาวไทยเลยที่ตั้งอยู่บนฐานของการนำผลิตผลทางการเกษตรมาสู่กัน หลังจากที่ได้ร่วมกันทำบุญแล้ว ภาพของความเชื่อในหลักศาสนา ภาพของความเชื่ออาทร ภาพของความรักในความเป็นกลุ่มพวกเดียวกัน จึงได้ปรากฏอย่างชัดเจน

ฮีต 4 บุญแวงหรือบุญเดือนสี่ ฮีตหรือจารีตในเดือนสี่ เป็นการทำบุญที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่เรียกว่า "บุญแวง" เป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่สำหรับไทยเลย จากความเชื่อว่า... ถ้าผู้ใดได้ตั้งใจฟังเทศน์แวงสจบภายในวันเดียว ก็จะได้เกิดมาในยุคศาสนาของพระศรีอริยมฤตโดย...

บุญที่มีการเทศน์แวงหรือเทศน์มหาชาติเป็นเรื่องสำคัญ เรียกว่า "บุญแวง" ซึ่งเรื่องหนังสือแวงหรือพระเวสสันดรชาดกนั้นเป็นหนังสือที่แสดงถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าในคราวที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญทานบารมีในชาตินี้ด้วย

การทำบุญแวงในฮีตนี้ มีเรื่องเล่าไว้ในหนังสือเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า ...ในสมัยหนึ่ง พระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกตแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ ได้พบและสนทนาธรรมกับพระศรีอริยมฤตโดยโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ในภัททกัปนี้

เมื่อพระศรีอริยมฤตโดยโพธิสัตว์ได้ทราบความประสงค์ของมนุษย์จากพระมาลัยเถระแล้ว จึงได้สั่งความมากับพระมาลัยเถระว่า ถ้ามนุษย์ต้องการพบและเกิดร่วมกับท่านในอนาคต ให้เชื่อฟังพ่อแม่ สมณพราหมณ์ ครูบาอาจารย์ อย่าทำร้ายพระพุทธเจ้า และอย่ายุยงให้สงฆ์แตกจากกัน และให้พากันตั้งใจฟังเทศน์มหาเวสสันดรให้จบภายในวันเดียว แล้วจะได้เกิดร่วมและพบเห็นพระองค์

ปราชญ์ผู้รู้ได้กล่าวเป็นฉายาไว้ว่า...

ให้ค่อยชอมไปข้างหน้า เดือนสิมาเป็นเดือนสี่ หลังจากบุญข้าวจี
สิมาบุญเศรษฐเจ้า เฮาสีได้แต่งงาน ทุกเขตบ้านย่านถิ่นดินอีสาน
สุขสำราญเหลือหลาย ม่วนมิงกะเลยพ็อน ตกหว่างตอนคนตั้งใจ
ฟังสิวอนหิวี่ ตอนกัณหาชาลีสิพราภพแม่แก้วคนสิให้นั่งฟัง...

ในขั้นตอนของการทำบุญเศรษฐของไทเลยนั้น ชาวบ้านจะไปรวมกันที่วัดเพื่อจัดทำดอกไม้
จัดตกแต่งประดับประดาศาลาโรงธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัยและธงทิว หมากพินคำ เมียงพินคำ
เทียนรูป มีดดาบ อย่างละพิน และข้าวตอกดอกไม้ไว้บูชาคาถาพัน

ดอกไม้ที่จัดมีดอกบัว ดอกกาบของ ดอกผักตบชวา อย่างละพินดอก ธงพินผืนทำด้วย
เศษผ้า กระดาษสี ซึ่งด้ายสายสิญจน์ ตั้งหมอน้ำมนต์ มีขันหมากเบ็ง (ขันบายศรี) แปดอัน โองน้ำ
4 โอง ตั้งไว้สี่มุมของธรรมมาสน์ ในโองน้ำมีจอก แหน (สาหร่าย) ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกจิกดอก
รัง (ดอกเต็งรัง) ดอกบัว ดอกบานไม่รู้โรย ดอกรัก ฯลฯ และใบบัวปั้นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปนก วัว
ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ เอาไว้ที่ได้ธรรมมาสน์ เอาธงใหญ่แปดธงปักรอบโรงธรรมนอกศาลาในทิศทั้งแปด
เพื่อหมายว่าเป็นเขตปลอดภัยป้องกันพญามารไม่ให้ล้ำเข้ามา

ตามเสารวมมีที่ใส่ข้าวพินก่อน ซึ่งปกติสานเป็นพานด้วยไม้ไผ่ บางแห่งสานเป็นตาด้วย
ไม้ตอกเป็นคี่รวงกตไว้รอบศาลา และทำเป็นทางเข้าศาลาโรงธรรมคดเคี้ยวไปมาบนศาลา
ด้านตะวันออกของศาลาโรงธรรมปลูกหอพระอุทิศขึ้นไว้พร้อมมีสิ่งเหล่านี้อยู่บนหอด้วย คือ
มีบาตร 1 ใบ กระโถน 1 ใบ กาน้ำ 1 ใบ ร่ม 1 คัน และสบงจีวร 1 ชุด สำหรับถวายพระอุทิศ
การจัดตกแต่งดังกล่าวจะจัดให้เสร็จเรียบร้อยก่อนวันงาน

ในวันโฮม (วันรวม) วันแรกของงานเรียกว่า "วันรวมหรือวันโฮม" จะมีพิธีสำคัญ 2
อย่างคือ

1. การนิมนต์พระอุทิศ ในตอนเช้ามีดของวันรวมประมาณสี่หรือห้านาฬิกาจะมีพิธีนิมนต์
พระอุทิศ โดยก่อนเริ่มพิธีการมีการนำก้อนหินขนาดโตพอสมควรสามก้อนไปวางไว้ในวงน้ำ
หรือ ถ้าไม่มีวงน้ำอาจเป็นที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวัดที่จัดงานเท่าใดนัก พอถึงเวลาก็มี
การแห่พานดอกไม้รูปเทียน ขันห้าชั้นแปด ไปยัง ณ สถานที่ก้อนหินวางอยู่ซึ่งสมมุติว่าเป็น
พระอุทิศ

พอไปถึงที่ตั้งกล่าวจะมีผู้ไปหยีบก้อนหินชูขึ้นและถามว่าเป็นพระอุคุตหรือไม่ สองก้อนแรกจะได้รับคำตอบว่าไม่ใช่ พอถึงก้อนที่สามจะได้รับคำตอบว่าใช่ จึงมีการกล่าวคำอาชานา พระอุคุตและอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สามซึ่งสมมติว่าเป็นพระอุคุตใส่พานหรือถาด และจะมีการจุดประทัดหรือยิงปืนกันตาม ตามแล้วมีการแห่แหนพระอุคุตพร้อมตีฆ้องตีกลองอย่างครึกครื้นเข้ามายังวัด แล้วจึงนำมาประดิษฐานไว้ที่หออุคุตด้านข้างศาลาโรงธรรมซึ่งเตรียมจัดไว้แล้ว

การนิมนต์พระอุคุตมาเมื่อมีบุญเหวส ก็เพื่อให้มีความเป็นสิริมงคลและเพื่อให้การจัดงานสำเร็จราบรื่นไปด้วยดี จากความเชื่อที่ว่า...พระอุคุตเป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ ได้นิรมิตภูมิอยู่กลางมหาสมุทร ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่าง ๆ เอามาบรรจุไว้ในสถูปที่พระองค์สร้างขึ้นใหม่เสร็จแล้วจะจัดงานฉลอง พระองค์ทรงพระปริวิตกถึงมารที่เคยเป็นศัตรูกับพระพุทธเจ้าเกรงว่าการจัดงานจะไม่ปลอดภัยจึงมีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุคุตมาในพิธี

ฝ่ายพญามารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองพระสถูป จึงพากันมาบันดาลอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ พระอุคุตจึงบันดาลฤทธิ์ตอบ ครั้งสุดท้ายพระอุคุตเนรมิตเป็นสุนัขเฝ้าเขวนคอมารไว้ มารไม่สามารถแก้ได้เอาไปให้พระอินทร์แก้ไข พระอินทร์ก็แก้ไม่ได้ มารจึงยอมสารภาพผิด พระอุคุตแก้ไขแล้วกักตัวมารไว้บนยอดเขา เสร็จพิธีแล้วจึงปล่อยตัวมารไปพระเจ้าอโศกมหาราชและผู้มาร่วมงานนั้นจึงปลอดภัย...

ในฮีตนี้ ทำให้เห็นภาพของการนำหลักศาสนาไปใช้ในการครองเรือน กล่าวคือ ในการนั่งฟังเทศน์ซึ่งจะผสมผสานไปด้วยหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นการนำหลักพฤติกรรมของพระองค์ตั้งแต่สมัยดำรงพระชาติทั้งสิบตั้งแต่ความอดทนในพระเตมีย์ใบ้จบจนถึงพฤติกรรม การให้ทานในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร ก็จะทำให้ผู้ฟังได้คล้อยตามในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรม ตามคติความเชื่อนี้ได้ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นภาพของการมองอนาคตผ่านกระบวนการทำความดีตามหลักศาสนาได้อีกด้วย

ฮีต 5 บุญสงฆ์หรือบุญเดือนห้า ฮีตเดือน 5 เป็นการรอน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่หรือเรียกว่าอีกอย่างหนึ่งว่า "สงฆ์น้ำ" ซึ่งตรงกับ "ตรุษสงกรานต์" ซึ่งหมายถึงการที่พระอาทิตย์เคลื่อนย้ายจากฤดูหนาวเข้าสู่ฤดูร้อน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "บุญเดือนห้า" โดยถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยในสมัยโบราณ ดังที่ บทพญาว่า...

...ตกฤดูเดือนห้าสายลมป๋ามาผ่าน
เดือนห้านี้บ่ได้เข้าปีใหม่มาถึง
เต่าสิถามหาบ้านคนใจบุญสิมาปล่อย
เดือนนี้มีมวนจันๆ คนกะหลังมาหลาย

เห็นดอกจางเพิ่มแถมบานแย้ยทั้งองนา
ให้พากันทำบุญปล่อยปลาลงน้ำ
นก สิง ยองง่าไม้คอยท่าตั้งแต่ฝน
หาเอาทรายมากองก่อเจดีย์ไว้...

การกระทำบุญในเดือนห้านี้ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากความเชื่อตามเรื่องเล่าเป็นนิทานว่า ...เศรษฐีผู้หนึ่ง อยู่กินกับภรรยามานานแต่ไม่มีบุตร เศรษฐีผู้นั้นบ้านอยู่ใกล้กับบ้านนักเลงสุรา วันหนึ่งนักเลงสุราไปกล่าวคำหยาบช้ำต่อเศรษฐี เศรษฐีจึงถามว่าเหตุใดจึงมาหมิ่นประมาทตน ผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราตอบว่า ถึงท่านมีสมบัติมากท่านก็ไม่มีบุตร ตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า เรามีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน

เศรษฐีได้ยินดังนั้น มีความละอาย จึงทำการบวงสรวง ตั้งอธิษฐานขอบุตรต่อพระอาทิตย์ และพระจันทร์ถึงสามปีแต่ไม่เป็นผล จึงไปขอบุตรต่อดั้นไทร เทวดาซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ดั้นไทรสงสาร ได้ยื่นขอขอบุตรต่อพระอินทร์ให้เศรษฐี พระอินทร์จึงโปรดให้ ธรรมชาติเทวดาบุตรลงมาปฏิสนธิ ในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อประสูติแล้วเศรษฐีให้ชื่อว่าธรรมชาติ ตามนามของเทวดาบุตร และปลูก ปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ดั้นไทรนั้น

ธรรมชาติเป็นเด็กฉลาด โตขึ้นอายุ 7 ขวบ สามารถเรียนจบไตรเพท เรียนรู้ภาษานกและ มีความเฉลียวฉลาดมาก ต่อมากบิลพรหมจากพรหมโลกได้ลงมาถามปัญหาสามข้อกับธรรมชาติ ปัญหาที่ว่า คนเราในวันหนึ่ง ๆ เวลาเข้าศรีอยู่ที่ไหน เวลาเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหน โดยสัญญาว่า ถ้าธรรมชาติแก้ได้กบิลพรหมจะตัดศีรษะของตนบูชา แต่ถ้าธรรมชาติแก้ไม่ได้ จะต้องตัดศีรษะธรรมชาติเสีย โดยกำหนดให้เจ็ดวัน คราวแรกธรรมชาติก็ตอบปัญหานี้ไม่ได้

พอถึงวันที่หก ธรรมชาติไม่สบายใจเป็นอย่างยิ่ง จึงเดินเข้าไปในป่า พอดีแอบได้ยิน นกอินทรีสองตัวเมียพูดกันอยู่บนต้นตาล โดยนกอินทรีตัวเมียปรารภกับนกอินทรีตัวผู้ซึ่งเป็นผัวว่า พรุ่งนี้ไม่ทราบว่าจะได้อาหารอะไรสุกกิน นกอินทรีตัวผู้จึงตอบว่า อาหารมีอยู่แล้ว คือ จะได้อาหารธรรมชาติแล้วนกอินทรีตัวผู้ก็เล่าเรื่องราว ที่กบิลพรหมมาถามปัญหาธรรมชาติให้เมียฟังและ คิดว่าธรรมชาติคงตอบปัญหาไม่ได้ กบิลพรหมก็จะตัดศีรษะธรรมชาติตามที่พูดสัญญาไว้

ในขณะที่พุดกันนั้นนกอินทรีตัวผู้ได้พูดคำตอบให้นกอินทรีตัวเมียฟังด้วย ธรรมชาติได้นกพุดกันเช่นนั้น จึงสามารถแก้ปัญหาได้ คำตอบคือ เวลาเช้าศรีอยู่ที่หน้า คนจึงอาบน้ำล้างหน้าในตอนเช้า เวลากลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่หน้าอกในเวลากลางวันและเวลาเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้าเวลาเย็น

เมื่อถึงวันถั่วเน่า ท้าวอภิสิทธิ์ได้มาทวงถามปัญหาธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติตอบได้ (ตามที่ได้นกพุดกัน) กบิลพรหมจึงตัดศีรษะของตนบูชาธรรมชาติตามสัญญา

แต่เนื่องจากศีรษะของกบิลพรหมศักดิ์สิทธิ์ถ้าตกลงบนแผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งในอากาศจะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ดังนั้นเมื่อกบิลพรหมจะตัดศีรษะของตนจึงให้ธิดาทิ้งเจ็ดเอาพานมารองรับศีรษะของตนไว้ โดยตัดศีรษะส่งให้นางทงษะผู้ธิดาคนใหญ่ แล้วธิดาทิ้งเจ็ดจึงแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุจึงนำศีรษะไปประดิษฐานไว้ที่มณฑปในถ้ำคันธุลีเขาไกรลาส บูชาเป็นเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรมก็เนรมิตรองแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการให้เป็นที่ประชุมเทวดา พอครบหนึ่งปีธิดาทิ้งเจ็ดจะผลัดเปลี่ยนกันมาอันเชิญ เอาศีรษะของกบิลพรหมแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ

พิธีแห่เศียรของกบิลพรหมนี้ ทำให้เกิดพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้นทุก ๆ ปี ดังนั้น ไทยเลยจึงใช้โอกาสนี้ทำบุญในเดือนห้าโดยถือเป็นประเพณีที่เรียกว่าบุญตรุษสงกรานต์ ซึ่งพิธีการทำบุญตรุษสงกรานต์ นอกจากจะมีการสงฆ์น้ำพระแล้วยังมีการสงฆ์น้ำหรือรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้เป็นเจ้าบ้านเจ้าเมือง ผู้ที่มีอุปการคุณ เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ซึ่งถือว่าการรดน้ำดำหัวเพื่อขอพรให้ลูกหลานได้อยู่ร่มกิมเย็น นอกจากการสงฆ์น้ำพระ และรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่แล้ว ยังมีการสงฆ์น้ำเครื่องค้ำของคุณต่าง ๆ เช่น คุต เขา นอ งา เขี้ยวหมูตัน (เขี้ยวหมูตัน) จันทาคาด เป็นต้น ซึ่งเครื่องค้ำของคุณเหล่านี้ ถ้ามีอยู่บ้านใดเรือนใดจะทำให้เจ้าของเรือนนั้นอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวของเงินทอง และในเทศกาลเช่นนี้จึงให้นำเอาเครื่องค้ำของคุณเหล่านั้นออกมาสงฆ์ จะทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของมีความสุขความเจริญสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยข้าวของเงินทอง นอกจากนี้ยังมีการขนทรายเข้าวัดก่อเจดีย์ทราย หรือไทยเลยเรียกกันว่า "พระทราย" คือทรายที่ก่อเป็นกองแล้วเอาธงผ้าธงกระดาษไปปักไว้บนยอดและรอบๆ เรียกว่า "กองพระทราย" บ้าง เรียกว่า "กองพระทราย" หรือในภาษาบาลีเรียกว่า "วาสุกเจติย" ซึ่งแปลว่า เจดีย์ทรายนั่นเอง

ในคติการก่อเจดีย์ทรายนั้น มีเรื่องเล่าว่า ...ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปถึงหาดทรายริมฝั่งแม่น้ำใกล้เมืองพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นทรายขาวบริสุทธิ์ผุดผ่อง และมีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จึงได้กวาดเอาทรายมากองบูชาพระรัตนตรัยนับได้ 84,000 กอง เท่ากับจำนวนที่เกี่ยวกับหมวดธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ตลอดช่วงที่บำเพ็ญพุทธกิจ 45 พรรษา

ครั้นแล้วจึงได้เสด็จไปทูลถาม พระพุทธเจ้าถึงอานิสงส์ของการก่อเจดีย์ทรายถึง 84,000 องค์ หรือเจดีย์ทรายเพียงองค์เดียวก็ได้อานิสงส์มาก คือจะไม่ตกนรกหลายร้อยชาติ ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นมนุษย์สมบัติเพียบพร้อมไปด้วยยศศักดิ์บริวาร มีเกียรติชื่อเสียงขจรไปทั่วทิศานุทิศ ครั้นตายไปจะประสบสวรรค์สมบัติมีนางฟ้าเป็นบริวาร...

โดยอาศัยเหตุที่การก่อเจดีย์ทรายมีอานิสงส์มาก ไทเลยจึงนิยมก่อพระทราย หรือเจดีย์ทรายเป็นประเพณีจนทุกวันนี้

นอกจากการสงฆ์ การก่อเจดีย์ทราย การทำบุญในวันปีใหม่ (วันตรุษสงกรานต์) แล้ว ยังมีการทำบุญอีกอย่างหนึ่ง คือ การปล่อยสัตว์ เช่น นก ปลา หอย เต่า เป็นการไถ่ถอนสัตว์อื่นนั้น มีบุญมาก เป็นการปลดปล่อยสัตว์ให้พ้นทุกข์ในเทศกาลเดือนห้านี้ด้วย

การทำบุญในเดือนห้านี้จะเริ่มในวันที่ 12 เมษายน โดยการจัดเตรียมทำความสะอาด พระพุทธรูป บัดกวาดศาลาการเปรียญให้เรียบร้อย จัดตั้งโต๊ะหรือที่ที่จะทำพิธีสงฆ์พระพุทธรูป ซึ่งส่วนมากแล้วจะมีหอสงฆ์ไว้แล้ว

วันที่ 13 เมษายน ช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตรที่วัด ซึ่งเป็นการเริ่มปีใหม่ชีวิตใหม่ พอถึงเวลาบ่ายประมาณสองโมง ชาวบ้านจะจัดหาน้ำอบน้ำหอมและดอกไม้ธูปเทียนไปรวมกันที่วัด เมื่อพร้อมแล้วมีการกล่าวคำบูชาดอกไม้และอธิฐานขอสงฆ์น้ำชาวบ้านก็จะสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่จัด เตรียมไว้ โดยใช้ช่อดอกไม้จุ่มน้ำอบน้ำหอมและสลัดใส่องค์พระพุทธรูป จากนั้นชาวบ้านก็จะนำน้ำที่ได้จากการสงฆ์พระพุทธรูปไปประพรมบนศีรษะของตน ลูกหลาน และสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ฯลฯ เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข เกิดสิริมงคลแก่ตนเอง ครอบครัวและสัตว์เลี้ยง

หากมีหอสงฆ์มักจะอัญเชิญพระพุทธรูป 4 องค์ไปไว้ที่หอสงฆ์สำหรับสงฆ์น้ำในวันถัดไป จากวันตรุษสงกรานต์อีกด้วย ที่หอสงฆ์บางแห่งจะให้ไม้แก่นเจาะเป็นราง สลักลวดลายอย่างสวยงาม และรางอาจทำเป็นรูปสัตว์ เช่น รูปพญานาคเป็นต้น หรือรางไม้ไผ่ที่ทำเป็นร่องยาวพาดออกมาข้างนอกตรงรางบนพระพุทธรูปเจาะเป็นรูและต่อท่อเล็ก ๆ ให้น้ำไหลพุ่งออกมา การสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์ ถ้ามีรางก็เทน้ำใส่รางที่ยื่นออกมาข้างนอกเพื่อให้น้ำไหลรดองค์พระพุทธรูปตรง

หากไม่มีรางใช้ภาชนะเล็ก ๆ เช่น ชัน เป็นต้น ทำการรดในวันต่อ ๆ มาภายหลังวันตรุษสงกรานต์ เมื่อมีคนไป สรงน้ำพระพุทธรูป เด็ก ๆ มักชอบไปอยู่ข้างใต้หอสรงเพื่อจะได้อาบน้ำที่สรง พระพุทธรูปเป็นที่สนุก สนาน ทั้งเชื่อกันว่าจะทำให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บและอยู่เย็นเป็นสุขด้วยการสรงน้ำพระพุทธรูป ที่หอสรงนี้จะทำทุกวัน จนกว่าจะแห่ดอกไม้เสร็จ ซึ่งอย่างช้าไม่เกินวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 จึงอัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ตามเดิมในวันตรุษสงกรานต์

เมื่อสรงน้ำพระพุทธรูปเสร็จแล้ว มีการร้องรำทำเพลง บางแห่งจะมีเกมเล่นต่าง ๆ บางแห่งจะพากันจับกลุ่มเล่นหัวกันตามละแวกหมู่บ้าน หรือในบริเวณวัดแล้วนำกิจกรรมเล่นพื้นบ้าน มาเล่นกัน เช่น เล่นสระบัว ดึงชักเย่อ เป็นต้น

พอถึงวันที่ 14 เมษายน ไทยเลยถือว่าเป็นวันเนา จะมีการยิงปืนและจุดประทัดในเวลา รุ่งเช้า เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจและเสนียดจัญไรต่าง ๆ ชาวบ้านที่ทำรุ่ง (ธง) ซึ่งเป็นผ้าฝ้ายทอมือยาว ประมาณ 2 - 3 วา นำไปแขวนที่วัด โดยใช้ลำไม้ไผ่ลำเป็นเสาธง โดยจะมีพิธีแห่ด้วยทำให้เกิด ความสนุกสนานดี การนำรุ่งไปแขวนตามวัดนั้นมีความเชื่อว่าเป็นการบูชาพระรัตนตรัย และเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของชีวิต กล่าวคือการมีชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึงรอบปีถือว่าเป็น ชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของชีวิต จึงได้ปักธงชัยให้เทวดาได้รับรู้

ครั้นถึงวันที่ 15 เมษายน มีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า มีการขนทรายมาก่อเจดีย์ทราย ที่วัดนอกจากนี้ชาวบ้านบางคนจะนำทรายไปใส่ตามโคนต้นไม้ในบริเวณวัดมีต้นโพธิ์เป็นต้น โดยนับจำนวนทำให้เกินอายุของตนไว้ 1 กำ ซึ่งทำเกินไว้ก็นับว่าต้องการให้มีอายุยืนต่อไปอีก

การก่อเจดีย์ทรายนอกจากจะได้บุญตามความเชื่อกันแล้ว สิ่งที่ได้ทางอ้อม คือการได้นำ ดินเข้าวัด เป็นการช่วยทำให้ดินตรงนั้นไม่ลุ่มต่ำ เมื่อฝนตกลงมาก็จะช่วยชะดินให้เรียบเสมอ ไม่มีน้ำขังและหญ้าไม่ขึ้นด้วยทำให้ลานวัดสะอาดงามไปในตัว

ในวันนี้ไทยเลยโดยเฉพาะที่อำเภอท่าลี่และอำเภอนาแห้ว จัดให้มีการแห่ต้นดอกไม้ ซึ่งทำจากไม้ไผ่สานเป็นโครงคล้ายกับเจดีย์หรือพระธาตุ ทำคานสำหรับหามได้สี่คน แล้วประดับ ตกแต่งด้วยดอกไม้ธรรมชาติตามฤดูกาลเช่น ดอกคูณ (ดอกราชพฤกษ์) ดอกไม้ป่าต่าง ๆ อย่างสวยงาม จากนั้นจะแห่ พร้อมกับสาดน้ำไปตามหมู่บ้านอย่างสนุกสนาน จากนั้นจะนำไปบูชา พระพุทธรูปที่หอสรงน้ำที่วัด

นอกจากนั้น ในฮีตบุญครั้งนี้ สิ่งที่ไทเลยได้ปฏิบัติอันเป็นการรำลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วคือการทำความสะดวก "ธาตุ" หรือ "เจดีย์" ที่บรรจุกระดูกของ บรรพบุรุษ โดยในช่วงวันสงกรานต์นี้ลูกหลานทั้งที่ไปอยู่บ้านอื่นไกลหรือไปทำงานต่างถิ่น จะได้มีโอกาสกลับบ้านเพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปอันเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อบุคคลที่ของลูกหลาน โดยการบูรณะตกแต่งธาตุ เจดีย์ และนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาอุทิศ ส่วนกุศล ถวายเครื่องไทยทาน ซึ่งถือว่าเป็นการทำบุญให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไป และในส่วนของ การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลที่แก่พ่อแม่ผู้มีพระคุณที่ยังมีชีวิตอยู่ ลูกหลานไทเลยมีโอกาสได้แสดง ความกตัญญูและตอบแทนบุญคุณโดยการสงฆ์น้ำเพื่อขอพร มอบเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเพื่อเป็น การตอบแทนบุญคุณแล้วยังได้มีโอกาสได้แสดงความกตัญญูแก่ผู้แม่พระคุณแก่พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ หมอตำแยในอดีต ซึ่งในวันตรุษสงกรานต์นี้ในอดีต พ่อแม่จะพาลูกหลานไปกราบขอพรกับญาติ ผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ พร้อมกับหอบน้ำเพื่อไปให้ท่านเหล่านั้นได้อาบสงฆ์และขอพรเพื่อความอยู่ เย็นเป็นสุขของลูกหลานสืบไป

ในบุญเดือนนี้จะเห็นภาพของการหล่อหลอมจิตใจของชาวไทเลยให้เป็นคนที่มีความ กตัญญูรู้คุณทั้งในส่วนที่เป็น "คน และสิ่งเหนือธรรมชาติ" อย่างเห็นได้ชัด และเห็นกุศโลบาย ของการนำธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมได้อีกด้วย

ฮีต 6 บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก ฮีตในเดือนหกหรือบุญเดือนหกเรียกว่า "บุญบั้งไฟ" ถือว่าเป็นบุญที่สำคัญและปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยความเชื่อว่า ...บุญนี้จะนำมาซึ่งความอุดม สมบูรณ์ของฝนฟ้า ทำให้ข้าวกล้าในนา รวมถึงพืชพรรณธัญญาหารเจริญเติบโตงอกงาม ปุ ปลา สัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ เพราะพญาแถน (เทวดา) จะดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชาวบ้าน...

ไทเลยทำบุญบั้งไฟจุดไปบูชาพญาแถน และบูชาแม่ศรีเมืองทุกปี เพราะหากไม่ ทำเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ ตามมา มีฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาด แก่หมู่สัตว์เป็นต้น การบูชาพญาแถนเพื่อบอกกล่าวให้ทราบว่า ชาวบ้านให้ความเคารพ นับถือ บูชาไม่เคยขาด ขอจงดลบันดาลหรือประทานฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลด้วย

ความเป็นมาของบุญบั้งไฟนั้นก็มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่า ...กาลครั้งหนึ่ง บ้านเมืองเกิด เดือด ร้อน เกิดยุคเข็ญข้าวยากหมากแพง เพราะฝนฟ้าไม่ตกตามฤดูกาล ผืนดินเหือดแห้ง แดกกระแห้ง น้ำจะดื่มใช้ไม่มี ทั้งคน พืชและสัตว์ได้รับความเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน พญาคัน คาก (คางคก) ซึ่งเป็นสัตว์วิเศษมีอิทธิฤทธิ์ปกครองอยู่พื้นดิน ออกไปหาสาเหตุว่าทำไมฝนฟ้า

จึงไม่ตก และก็ได้รับความจริงว่าเป็นเพราะพญาแถน (เทวดาบนสวรรค์ผู้มีหน้าที่ทำฝน) ไม่ส่งฝนลงมาให้โลกมนุษย์

พญาคันคากรู้อย่างนั้นจึงอาสาทำต่อสู้ทำสงครามกับพญาแถนโดยเอาฝนฟ้าเป็นเดิมพัน หากพญาคันคากชนะพญาแถนจะต้องทำฝนส่งลงมาให้คน สัตว์บนโลก พญาคันคากและพญาแถนได้สู้รบกัน ผลปรากฏว่าสู้พญาคันคากไม่ได้ พญาแถนจึงต้องทำฝนตามสัญญา แต่มีข้อแม้ว่าชาวโลกจะต้องทำบั้งไฟจุดขึ้นไปบอกด้วยว่าต้องการฝนเมื่อใด เวลาใด ช่วงไหน ดังนั้นเมื่อถึงฤดูกาลทำนาชาวนาต้องการฝนก็จะทำบุญบั้งไฟ จุดบั้งไฟขึ้นไปบอกพญาแถนเพื่อให้พญาแถนทำฝนลงมาให้..."

บุญเดือนหก จึงเป็นประเพณีที่สำคัญที่เกี่ยวกับการขอฟ้าฝนอันมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งมีอาชีพในการทำไร่นาเป็นหลัก และเป็นบุญที่สอนให้ชาวไทยเลเห็นความสำคัญของสัตว์ในธรรมชาติ (คางคก) และลมฟ้าอากาศ (การสร้างความร้อนในอากาศเพื่อให้ความชื้นมารวมตัวกันเป็นเม็ดฝน) กับการรวมตัวกันมาดำเนินการผ่านกระบวนการทางศาสนา ดังบทพญาเกี่ยวกับการทำบุญในเดือนนี้ว่า...

...สอดเดือนหกเสียงฟ้าไซประตู่ฮ้อง บอกข่าวเมืองคนมีแต่ฝนกับลมส่งเสียงกึกก้อง
สายตามองเห็นแล้วในใจก็หากม่วน เขียดลิ้นไม้ออกเดินพ้อนเกี่ยวใส่ผู้สาว...

ในเดือนหกนี้จะมีการทำบุญเนื่องในโอกาสวันบุญวิสาขะอันเป็นประเพณีการทำบุญที่นิยมกระทำกันเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า โดยวันวิสาขบูชานี้เป็นวันคล้ายวันประสูติ วันตรัสรู้ และวันเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธรเจ้า ด้วยการเวียนเทียนและบูชาด้วยเครื่องสักการะมีดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น ดังบทพญาที่ว่า..

...เห็นแต่สีเสเน้นวันเพ็ญสิบห้าค่ำ วิสาขาลิศล้ำชาวบ้านบ่ อยู่เฉย
ไผกะยืมเปี้ยๆ ลงวัดเวียนเทียน เดือนได้เวียนมาเดินพคุณคงเค้า...

ในฮีตหรือบุญเดือนหกนี้ นอกจากจะเป็นบุญบั้งไฟและบุญวันวิสาขบูชาแล้ว ชาวอำเภอด่านซ้ายและชาวอำเภอท่าลี่ ยังได้รวมเอาบุญแหวนมาไว้ด้วยกันซึ่งเรียกว่า "บุญหลวง"

การนี้จึงเห็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์เฉพาะของชาวไทยเลที่แตกต่างไปจากไทอีสานอย่างเห็นได้ชัด

ฮีต 7 บุญชำระหรือบุญเดือนเจ็ด ในจารีตหรือ "ฮีต" นี้กล่าวได้ว่า เป็นการทำบุญเพื่อขจัดปัดเป่า หรือล้างชำระ โดยมีฐานความเชื่อว่าการชำระล้างมลทิน หรือสิ่งที่สกปรก รุงรัง ให้สะอาดปราศจากมลทินหรือความมัวหมอง (เรียกว่า "ชำระ" หรือไทยเลเรียกว่า "ชำระ")

โดยมีความเชื่อว่า สิ่งที่ควรเอาใจใส่ในการชำระให้สะอาดของมนุษย์นั้นจะมีอยู่ 2 อย่าง คือ ความสกปรกภายนอก ได้แก่ ร่างกาย เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และความสกปรกภายใน ได้แก่ จิตที่มีความโลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นอกุศลมูลหรือสิ่งเป็นมูลเหตุของความไม่ดีไม่งามที่จะทำให้จิตใจของคนเราเศร้าหมองได้ โดยอานิสงส์ของการล้างชำระจะทำให้เกิดความสะอาดทั้งภายในและภายนอกตัวคน

ทั้งนี้หากจะกล่าวถึงเดือนในสุริยคติ เดือน 7 ตรงกับเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นเดือนที่มีฝนตกชุกและเป็นการสะสมเชื้อโรคและความสกปรกอันเนื่องมาจากความเปื้อนแฉะของน้ำฝน

ดังนั้น การชำระล้างสิ่งสกปรกต่าง ๆ จึงเป็นเหตุที่คนในหมู่บ้านสมควรที่จะกระทำเพื่อความสะอาดและสุขภาพที่ดีในตัวมนุษย์ แต่การที่จะบอกกล่าวให้เกิดการชำระล้างอย่างเดียวก็น่าจะเป็นกโบายที่ดี หรืออาจทำให้หลายคนในหมู่บ้านขาดความสนใจที่แท้จริงได้

การสร้างกุศโลบายทางธรรมที่ดี จึงอาจเป็นผลให้คนในหมู่บ้านต่างได้มาร่วมแรงร่วมใจในการชำระทั้งในด้านอาคารสถานที่ ร่างกาย แลจิตใจ ในคราวเดียวกันได้

การชำระในประเพณีนี้ จึงเกิดมาจากการสร้างความคิดและความเชื่อผ่านพิธีกรรมทางศาสนาในประเด็นธรรมที่ว่า ...การที่บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อน มีโจรปล้น มีข้าศึกมาทำลาย เกิดรบราฆ่าฟันแย่งชิงกันเป็นใหญ่ เกิดโรคระบาด ผู้คน ช้าง ม้า วัว ควาย ล้มตายเพราะมีเจ้าเข้าเจ้าสุญ (มีโกรธ) และสร้างความเชื่อในลักษณะที่ว่า ไทเลยถือกันว่าบ้านเมืองเกิดเดือดร้อน ชะตาบ้านเมืองขาด จำต้องมีการชำระให้หายจากเสนียดจัญไรเหล่านั้นโดยการทำบุญ...

การทำบุญเกี่ยวกับการชำระบ้านเมืองนี้ เรียกว่า "บุญชำระ" และมีกำหนดทำกันในเดือน 7 จึงได้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "บุญเดือนเจ็ด" ซึ่งปราชญ์ผู้รู้โบราณกล่าวไว้เป็นผลว่า...

...เดือนเจ็ดเผาความฮ้ายอันตรายบมาผ่าน นิมนต์พระขึ้นบ้านเล็งเป้าเข้าใส่ธรรม

บุญสิมาสอยหู่ชูสงราศี

บารมีผลทานสิไล่มารให้เลยพัน

ตั้งแต่คนเฮาได้เคยยินมาตั้งแต่ก่อน บุญชำระสะสางความเดือดร้อนเมืองบ้านสิสมเย็น...

ในอีกตำนานหนึ่งกล่าวถึงมูลเหตุที่ชาวไทเลยต้องทำบุญชำระนี้ เป็นเพราะมีเรื่องเล่าไว้ในหนังสือธรรมบทว่า...สมัยหนึ่งในเมืองไพสาลี ได้เกิดข้าวยากหมากแพงและฝนแล้ง ผู้คน ช้าง ม้า วัว ควาย ล้มตายลงเป็นอันมาก เกิดมีโรคหิวาติระบาด ทิวทั้งเมืองเต็มไปด้วยซากศพ เจ้าเมืองผู้ปกครองเมืองไพสาลีจึงได้ไปทูลอาราธนานิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์อีก 500 รูป เสด็จจากกรุงราชคฤห์มายังเมืองไพสาลีโดยทางเรือ เพื่อมาขจัดปัดเป่าหรือมาชำระเสนียดจัญไรที่เกิดขึ้น

การเดินทางในสมัยนั้นใช้เวลาเดินทางถึง 7 วัน จึงเสด็จมาถึงเมืองไพสาลีได้ พอเมื่อพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว เกิดฝนตกทำใหญ่ในเมืองเกิดน้ำท่วมมีระดับประมาณหัวเข่า น้ำที่ท่วมนั้นกลายเป็นผลดีแก่เมืองไพสาลี โดยได้พัดพาเอาซากศพของคนและสัตว์ลงสู่แม่น้ำ และไหลออกสู่ทะเลในที่สุด

ในครั้งนั้นพระองค์ได้นำมนต์ไสยาตร์ ให้พระอานนทินำมนต์นั้นไปพรมจนทั่วพระนคร โรคภัยไข้เจ็บก็เกิดระงับดับหายไป ด้วยอานุภาพแห่งธรรมของพระพุทธเจ้าและน้ำพุทธมนต์นั้น...

ด้วยเหตุผลเชิงความเชื่อดังกล่าว เป็นผลให้ไทยเลียดพากันทำเป็นประเพณี ในลักษณะที่เมื่อถึงเดือน 7 ของทุก ๆ ปี ก็จะทำกันทำบุญชำระบ้านเมืองอยู่เป็นประจำโดยมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

ก่อนถึงวันงานชาวบ้านจะพากันทำผ้ามหรือบะราพีธิขึ้นกลางหมู่บ้าน จัดอาสนะสงฆ์โต๊ะหมู่บูชาบาตร กระโถน ตาลปัตร เครื่องอุปการณถวายพระ นำต้นกล้วยมาทำเสา 4 มุม แล้วผูกด้ายดิ่งซึ่งยาวไปบ้านเรือนของชาวบ้านจนครบทุกหลังคา และเตรียมฝ้ายผูกแขน เครื่องไทยทาน เครื่องมุงคุณ (มงคล) ซึ่งมีเงิน หมากพลูบุหรี่ ฝ้าย (ดอกฝ้าย) ดอกไม้ กรวดทราย รูปเทียน

พอถึงวันงานชาวบ้านจะร่วมเจริญพระพุทธมนต์ในตอนเย็น และตอนเช้าถวายภัตตาหาร หลังจากนั้นพระสงฆ์จะประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็นำฝ้ายที่เตรียมไว้ผูกแขนให้กับลูกหลานพร้อมกับอวยพรและบอกกล่าวตั้งสอนในสิ่งที่เกิดเป็นมงคลแก่ลูกหลาน หลังจากนั้นเจ้าหรือพ่อกะจ้ำจะนำทรายหรือกรวดทรายไปหว่านรอบ ๆ หมู่บ้านหรือทางเข้าหมู่บ้านเป็นการป้องกันผีศาจหรือสิ่งจัญไรจะเข้ามาทางประตูบ้าน พร้อมกับใช้ด้ายสายสิญจน์ไปผูกซึ่งไว้ที่ทางเข้าหมู่บ้าน

จากนั้นชาวบ้านจะพากันชำระ(ชำระ) บ้านเรือนของตนเองโดยการเก็บสิ่งไม่ดี (ของเก่า) ออกจากบ้านเรือนไปทิ้งนอกบ้านหรือเผาหรือขุดหลุมฝัง เพื่อให้บ้านเรือนของตนเองสะอาดบริสุทธิ์ ทำให้ผี หรือสิ่งจัญไรจะไม่เข้ามาใกล้ ซึ่งจะทำให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีเหตุเภทภัยจากผีปีศาจ สิ่งเลวร้ายใด ๆ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า บุญเดือน 7 เป็นการนำพฤติกรรมกรักษาความสะอาดคนและหมู่บ้านมาผสมผสานกับกระบวนการทางหลักศาสนา เพื่อนำไปสู่การร่วมกันดูแลรักษาความสะอาดและ

สุขอนามัยของชุมชนอย่างเนบเนียนและลึกซึ้ง ทั้งนี้ยังเป็นการดำเนินการผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชาวชุมชนอีกด้วย

ฮิต 8 บุญเข้าพรรษาหรือบุญเดือนแปด เป็นเดือนที่ไทเลยทำนา เพราะอยู่ในช่วงระยะหน้าฝน

ในเดือนนี้ชาวบ้านได้ทำบุญที่เรียกว่า "บุญเข้าพรรษา" ซึ่งเป็นเดือนที่พระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาที่วัดตลอดเวลาสามเดือน โดยปกติแล้วกำหนดเอาวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ของปีที่เป็นปกติมาส (8 หนเดียว) เป็นวันอธิษฐานเข้าพรรษา สำหรับปีที่เป็นอธิกมาสคือ 8 สองหน กำหนดเอาวันแรม 1 ค่ำเดือน 8 หลัง เป็นวันอธิษฐานเข้าพรรษา เพราะมีกำหนดทำกันในเดือน 8 เป็นประจำ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "บุญเดือนแปด"

ส่วนการทำบุญในวันเข้าพรรษานี้ ส่วนใหญ่แล้วจะมีการถวายเทียนเข้าพรรษา เพื่อให้ภิกษุสามเณร ได้จุดบูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสงฆ์คุณตลอดพรรษา และอีกอย่างหนึ่ง คือการถวายผ้าอาบน้ำฝน เพื่อให้พระได้ใช้นุ่งอาบในหน้าฝน ตลอดทั้งการใช้ประโยชน์อย่างอื่นตามความเหมาะสม

การจำพรรษาของพระภิกษุมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ก่อนหน้าที่จะมีการจำพรรษานั้น มีเรื่องเล่าว่า...สมัยก่อนโลกยังไม่เจริญการไปไหนมาไหนต้องเดินทางด้วยเท้าเปล่า เวลาพระภิกษุจะเดินทางไปโปรดญาติโยม หรือทำภารกิจใด ๆ ก็ต้องเดินลัดทุ่งนาบ้าง ป่าเขาลำเนาไพรบ้างและดูเหมือนพระภิกษุสมัยนั้นจะชอบเดินทางไปเรื่อย ๆ ด้วย เพื่อแสวงหาที่ศึกษาเล่าเรียนจากบรรดาครูอาจารย์บ้าง ปฏิบัติธรรมตามสำนักต่าง ๆ บ้าง และไปในทุกฤดูกาลไม่ว่าฤดูกาลใดก็ตามไม่มีการพักผ่อนเลย

โดยเฉพาะพระพวกหนึ่งคือพวก "ฉัพพัคคีย์" ยิ่งไม่ชอบอยู่กับที่จะมีการเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อย ๆ

การเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อย ๆ และบ่อย ๆ ของพระตามฤดูกาลต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูฝนต้องลุยโคลน น้ำ ทำให้เปียกชุ่มไม่น่าดู ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนอื่นด้วยคือการไปเหยียบย่ำข้าวหล้า ที่ขพรรณที่ชาวบ้านปลูกไว้เป็นที่ดีเดียนว่ากล่าวของประชาชนทั่วไป เพราะฤดูฝนนั้นแม้แต่สัตว์บางชนิดยังอยู่เฉยๆไม่เร่ร่อนไปไหน เช่นนกแจวแจะจะหยุดส่งเสียงร้องเมื่อเข้าพรรษาและไม่ออกไปหากินไกล จะส่งเสียงร้องก็ต่อเมื่อออกพรรษาแล้วเท่านั้น นอกจากนี้บรรดาเดียรฉัตรปริพาชกนักบวชนอกศาสนาเขาก็พากันหยุด เหตุใดพุทธสาวกจึงเที่ยวจาริกทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน

ครั้งพระพุทธศาสนิกชนร้องเรียนนั้นพระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวันกลันทกะนิวาปะสถาน กรุงราชคฤห์ ได้มีพระภิกษุนำความขึ้นกราบทูลพระองค์ พระองค์จึงทรงพระพุทธานุญาตให้พระสงฆ์จำพรรษาคืออยู่พักที่เดิมเป็นเวลา 3 เดือน ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนแปด ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ซึ่งเรียกว่าพรรษาแรก หากพระภิกษุใดมีเหตุจำเป็นไม่สามารถเข้าพรรษาได้ในช่วงแรก ก็อาจเข้าพรรษาหลังตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนเก้า เป็นต้นไปจนครบไตรมาส (3 เดือน) เช่นกันได้ เรียกว่าพรรษาหลัง

ในระหว่างเข้าพรรษาหรือจำพรรษาจะให้ภิกษุอยู่ในวัดแห่งเดียวไม่ทรงอนุญาตให้ไปพักแรมที่อื่นเป็นเวลา 3 เดือน ถ้ามีการอธิษฐานพรรษาหรือกล่าวคำจำพรรษาแล้วหากอยู่ครบ 3 เดือนไม่ได้จะถูกปรับอาบัติทุกกฎ เว้นแต่มีเหตุจำเป็น ได้แก่

1. สหธรรมมิก (เพื่อนร่วมทางธรรม) หรือมารดาบิดาป่วยไปเพื่อรักษาพยาบาล
2. สหธรรมมิกกระสันจะสึก และไปเพื่อระงับ
3. มีกิจสงฆ์เกิดขึ้น เช่น วิหารชำรุด ไปเพื่อปฏิสังขรณ์
4. ทายกบำเพ็ญกุศล ส่งมานิมนต์ไปเพื่อบำรุงรักษา

นอกจากนี้ หากมีธุระอื่นนอกจากกล่าวข้างต้นที่เป็นกิจจะลักษณะอนุโลมตามนี้อาจไปค้างคืนที่อื่นได้ และการไปในกรณีดังกล่าวต้องกลับภายใน 7 วัน คือ อยู่พักค้างได้ไม่เกิน 7 วันนั่นเอง

การทำบุญในเดือนแปดหรือบุญเข้าพรรษานี้ ชาวบ้านได้ทำบุญตักบาตร ถวายเทียนพรรษา เครื่องไทยทานต่าง ๆ เช่นผ้าอาบน้ำฝน ซึ่งในเรื่องการถวายผ้าอาบน้ำฝนนี้ มีเรื่องเล่าว่า... ในยุคต้น ๆ ก่อนพุทธกาล พระภิกษุสมัยนั้นเปลือยตัวอาบน้ำ อันเนื่องมาจากมีจีวรหรือผ้าใช้นุ่งห่มนี้น้อยจึงต้องใช้ผ้าอย่างจำกัด วันหนึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาใช้ให้สาวใช้ไปวัด ในขณะที่นั้นฝนกำลังตก พอสาวใช้เข้าไปในวัด นางเห็นพวกภิกษุเปลือยตัวอาบน้ำฝนกันอยู่ เกิดเข้าใจว่าเป็นเปรต จึงได้กลับไปบอกนางวิสาขาว่า ที่วัดไม่มีพระเลยซักองค์เดียว มีแต่พวกเปรตเดินพ่นผ่านอยู่ทั่ววัด

นางวิสาขาเกิดความสงสัยว่า ถ้าในวัดมีแต่เปรตเช่นนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ จะมีความเป็นอยู่อย่างไร ด้วยความเป็นห่วง นางจึงได้มายังวัดพระเชตุวันพร้อมทั้งสาวใช้ แต่ก็ไม่เห็นอะไรเลย เพราะฝนได้หยุดตกแล้ว นางได้เข้าเฝ้าและทูลถามถึงเรื่องที่เกิดขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องตามความเป็นจริงให้ฟังว่า ที่อุบาสิกาเห็นนั้นมีไซเปรตนั้น เป็นภิกษุที่กำลังอาบน้ำฝ่นอยู่ต่างหาก ในเมื่อนางวิสาขาเข้าใจความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว นางจึงได้ ขอถวายผ้าอาบน้ำฝ่นแด่พระภิกษุสงฆ์เป็นคนแรก และพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต การถวายผ้าอาบน้ำฝ่นนี้ ถือได้ว่าได้บุญมาก และเป็นกาละทานชนิดหนึ่งที่ชาวพุทธทั่วไปนิยมทำกันเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา

เดือนแปดนี้ มีบทพญาประจำเดือนที่นักปราชญ์โบราณกล่าวไว้ว่า...

...จันทร์เพ็ญแจ่มทอแสงใสสง่า

เดือนแปดมาฮอดแล้วเววสีขึ้นสิ้นหลัง

เดือนนี้สงฆ์เพ็ญยังเข้าอยู่จำพรรษา

ภาวนาอบรมข่มใจทุกแลงเข้า

เสามาพากันเข้าเอบนุญพร้อมพว

ถวายผ้าอาบน้ำฟ้าให้ญาท่านได้ใช้สอย

อย่างไรก็ตาม ในเดือนแปดนี้ ยังมีวันสำคัญอีกวันหนึ่งคือ วันอาสาฬหบูชา ซึ่งเป็นวันที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา หรือธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญญาจักษุทั้งหลายที่บริเวณป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

ในครั้งนั้น ถือได้ว่าเป็นวันเกิดของพระสงฆ์ อันเป็นเหตุให้ไตรรัตน์ครบองค์สาม คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพราะหลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบลง โกฎัทัญญะพราหมณ์ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม คือการเข้าใจและรู้ความเป็นจริงของสรรพสิ่งว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งนี้ เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีการดับไปเป็นธรรมดา" (ยัง กิณฺณิ สมุทฺถยธัมมัง สัพพันตัง นิโรธะ ธัมมัง)

โกฎัทัญญะพราหมณ์จึงได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทและได้เป็นอริยสาวกสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา

วันอาสาฬหบูชา เป็นวันที่มีความครบสมบูรณ์องค์สาม แห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างสมบูรณ์แบบ ตามที่ได้กล่าวแล้ว และเมื่อถึงวันนี้พุทธศาสนิกชนได้พากัน ทำการบูชาเหมือนกับวันสำคัญอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนาซึ่งการทำบุญเข้าพรรษานี้ ชาวบ้าน จะจัดเตรียมสำภาระเครื่องไทยทาน โดยเฉพาะเทียนพรรษาจะต้องจัดเตรียมแต่เนิ่น ๆ ซึ่งในสมัยโบราณชาวบ้านต้องเข้าป่าหาขี้ผึ้ง (รังผึ้ง) มาหล่อเป็นเทียน โดยจัดทำเป็นเล่มหรือแท่งขนาดใหญ่ หรือทำเป็นต้นเรียกว่า ต้นเทียน ทำการประดับประดาตกแต่งอย่างสวยงามแต่ในปัจจุบันมิได้กระทำการเช่นนี้แล้ว

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนแปด ก็จะไปถวายที่วัดพร้อมทั้งเตรียมอาหาร
คาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ปัจจัยไทยทานที่จำเป็นไปถวายพระ เช่น ไตรจีวร (ผ้า 3 ผืน) ยารักษา
โรค ผ้าห่มนอน ตะเกียง ฐูปเทียน เป็นต้น

คติการทำบุญในฮีตนี้ ได้สอนให้ชาวไทยเลยมีวิถีปฏิบัติในการช่วยกันดูแลกันและกัน
ก่อให้เกิดความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจต่อกัน และการดูแลเอาใจใส่ในกันและกัน ซึ่งเป็นผลทำให้
สังคมเกิดความสงบสุข ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวยังเป็นการดำเนินการผ่านกระบวนการ
ทางศาสนาอีกด้วย

ฮีต 9 บุญข้าวประดับดินหรือบุญเดือนเก้า บุญเดือน 9 หรือฮีตที่ 9 นี้มีความสำคัญ
เกี่ยวกับความเชื่อของไทยเลยที่เกี่ยวกับผีมาตั้งแต่โบราณกาลและผีรากลึกจนเป็นบุญประเพณีนี้
จึงได้รับการปฏิบัติสืบทอดมา เพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ ทรัพย์สินสิ่งของ ข้าวปลาอาหารสมบูรณ์ไม่มี
ภัยร้ายใด ๆ มาเยือน ซึ่งปราชญ์ผู้ได้กล่าวว่า...

...เดือนแปดคล้ายเห็นลมทั้งใบเสี้ยว	เหลียวเห็นหมู่ปลาขาวแล่นมาโหมม้วน
กบพินนอนคอยท่าฝนมาลีได้ม้วน	ชวนกันลงเล่นน้ำให้อ้องข้าวแซว
เดือนเก้ามาฮอดแล้วบ้านป่าขาดอน	เห็นแต่นกเขางอยคอนส่งเสียงหาขู่
ถึงระดูเดือนเก้าอีสานเฮาทุกห้องถิ่น	คงลิเคยได้ยิบบุญประดับดินกินก้อน
ทานทอดน้อมถวาย...	

ไทยเลยได้ทำบุญข้าวประดับดิน ตามความเชื่อตามนิทานธรรมบท ที่กล่าวถึงญาติของ
พระเจ้าพิมพิสารได้ยกยอกเงินวัด ของสงฆ์ต่างๆ ไปเป็นของตนเอง ในสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้า
พวกอดีตญาติของพระเจ้าพิมพิสารเหล่านั้นครั้นตายไปแล้วได้ไปเกิดเป็นเปรตในนรกตลอด
พุทธันดร เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแด่พระสมณโคดมพุทธเจ้าในภัททกัปนี้ ก็ไม่ได้ตรวจน้ำ
อุทิศส่วนกุศลไปให้แก่พวกญาติเหล่านั้น พอตกกลางคืนพวกเปรตญาติของพระเจ้าพิมพิสาร
เหล่านั้น ได้มาส่งเสียงร้องอันโหยหวนและแสดงรูปร่าง น่ากลัวให้แก่พระเจ้าพิมพิสารได้ยินและ
เห็น พอเช้าวันรุ่งขึ้นได้เสด็จไปถามพระพุทธรเจ้า พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องราวที่เป็นมูลเหตุให้
พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบ พระเจ้าพิมพิสารได้ทำบุญถวายทานอีก แล้วทรงอุทิศส่วนกุศลไปให้
พวกญาติที่ตายไปแล้วได้รับส่วนกุศลแล้ว ได้มาแสดงตนให้พระเจ้าพิมพิสารเห็นและทราบว่า
ทุกข์ที่พวกญาติได้รับนั้นทุเลาเบาบางลงแล้ว เพราะการอุทิศส่วนกุศลของพระองค์ การทำบุญ
ข้าวประดับดินก็เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับญาติที่ตายไปแล้ว ไทยเลยจึงถือเป็นประเพณีที่จะต้องทำ
กันทุก ๆ ปี โดยได้กำหนดเอาวันแรม 15 ค่ำ เดือนเก้า

ในบุญข้าวประดับดินนี้ก่อนจะถึงวันงาน ชาวบ้านจะเตรียมข้าวปลาอาหารคาวหวาน เช่น ไข่ เนื้อ ปลา ถั่ว เผือกมัน ข้าวต้ม กล้วย ขนม น้ำอ้อย น้ำตาล ผลไม้ เป็นต้น เพื่อทำบุญถวาย พระภิกษุ

สำหรับการห่อข้าวประดับดินนั้นส่วนใหญ่มักจะเป็นหน้าที่ของแม่บ้านซึ่งได้รับการฝึกฝนมาจากบรรพบุรุษเป็นอย่างดี ซึ่งมีขั้นตอนการทำดังนี้ ฉีกใบตองออกให้มีขนาดกว้างเท่าหนึ่งฝ่ามือ ส่วนความยาวนั้นให้ยาวสุดซีกของใบกล้วย นำเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อนเล็ก ๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือวางบนใบตองที่จะห่อจากนั้นแกะเนื้อปลา ไข่ หมู ใส่ลงไปเล็กน้อย ประเภทนี้จัดเป็นอาหารคาว แล้วใส่น้ำอ้อย กล้วยสุก มะละกอสุก หรือผลไม้ จากนั้นใส่หมาก 1 คำ บุหรี่ 1 มวน เมียง 1 คำ แล้วห่อใบตองเข้าหากัน โดยใช้ไม้กลัดหัวท้ายและตรงกลางก็จะได้อห่อข้าวประดับดินห่อเล็กๆ ที่มีลักษณะยาว ๆ (คล้ายห่อข้าวเหนียวปิ้ง) สำหรับจำนวนจะให้เท่าจำนวนญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว และอีกส่วนหนึ่งจะห่อเพื่อสำหรับผีไม่มีญาติด้วย

เมื่อเตรียมทุกอย่างเรียบร้อยแล้วในรุ่งขึ้นคือวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ตอนเช้ามีเวลาประมาณ 4 - 5 นาฬิกาชาวบ้านจะนำสิ่งของที่เตรียมไว้ดังกล่าว ไปวางไว้ตามพื้นดินข้างข้างโบสถ์ศาลาข้างข้างต้นไม้ข้าง หรือห้อยไว้ตามกิ่งไม้ข้างบริเวณวัด พร้อมกับจุดธูปเทียน แล้วบอกกล่าวต่อผี (เปรต) ให้มารับเอาส่วนบุญ (ห่อข้าว)

บางแห่งอาจเอาอาหารที่อุทิศให้แก่ผู้ตายเสร็จแล้วนำไปฝังไว้ในดิน นัยว่าเพื่อไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งกินอาหารที่เป็นเดนของเปรต เพราะกลัวจะเป็นเปรตไปด้วย

เมื่อนำข้าวประดับดินไว้ที่ต่าง ๆ และก็จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ก็นำข้าวปลาอาหารถวายพระ แม่ส่วนกุศลหาผู้ตายตลอดจนผีไม่มีญาติต่อไป ๆ ฟังเทศนาเกี่ยวกับอันสงส์ของการทำบุญรับพรจากพระเป็นการเสร็จพิธี

ในฮีตนี้จึงเป็นการสอนให้ชาวไทยเลี้ยวจักรการสำนึกในคุณของบรรพบุรุษ และการกตัญญูต่อบรรพบุรุษของตน กับอีกทั้งยังเป็นการสอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และให้ทานแก่ผู้ที่ยากกว่าตนอีกด้วย

ฮีต 10 บุญข้าวสากหรือบุญเดือนสิบ บุญข้าวสากหรือบุญเดือน 10 เป็นบุญที่ไทยเคยทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตาย รวมถึงบรรพบุรุษญาติพี่น้อง และเปรตไม่มีญาติด้วย และประกอบกับเหตุความเชื่อตามเรื่องเล่าว่า...มีบุตรชายกบฏพม่าผู้หนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตและแม่ได้หาหญิงผู้มียา และตระกูลเสมอกันมาเป็นภรรยา แต่อยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตร แม่จึงหาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาต่อมา

เมียน้อยมีลูก เมียหลวงอิจฉาจึงคิดฆ่าทั้งแม่และลูกเสีย ฝ่ายเมียน้อยเมื่อก่อนจะตายก็คิดอาฆาต
เมียหลวงไว้

ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นแมวอีกฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นไก่ แมวจึงกินไก่และไข่

ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งไปเป็นเสืออีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก

ชาติสุดท้ายฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นยักษ์ฉนิ พอฝ่ายไปเกิดเป็น
คนแต่งงานและคลอดลูกนางยักษ์ฉนิจึงเฝ้าติดตามไปกินลูกถึงสองครั้ง

ต่อมาพอมีครรภ์ครั้งที่สามนางได้หนีไปอยู่กับพ่อแม่ของตนพร้อมกับสามี เมื่อคลอดลูก
เห็นว่าปลอดภัยแล้วจึงพาสามีพร้อมลูกกลับบ้าน พอคืนนางยักษ์ฉนิมาพบเข้าจึงไล่ นาง สามีและ
ลูก นางจึงพาลูกกับสามีไปยังเขตวัดมหาวิหาร ซึ่งพอดีกับพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงพระธรรม
เทศนาอยู่ นางและสามีจึงนำลูกไปถวายขอชีวิตไว้ นางยักษ์จะตามเข้าไปในเขตวัดมหาวิหารก็
กระทำไม่ได้ เพราะถูกเทวดากางกั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักษ์เข้ามา
ฟังธรรมเทศนาพระองค์ทรงสั่งสอนไม่ให้พยาบาทจองเวรกัน แล้วจึงโปรดให้นางยักษ์ไปอยู่ตาม
หัวไร่ปลายนา

นางยักษ์ตนนี้มีความรู้เกี่ยวกับฝนและน้ำดี ปีไหนฝนจะตกดีหรือไม่ดีจะแจ้งให้
ชาวเมืองได้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก จึงได้นำอาหารไปส่งนางยักษ์อย่างบริบูรณ์
โดยสม่ำเสมอ

นางยักษ์จึงได้อาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแด่พระภิกษุสงฆ์วันละแปดที่เป็น
ประจำ

ไทเลยจึงถือเอาการถวายสลากภัตหรือบุญข้าวสากนี้เป็นประเพณีสืบมาและเมื่อถึง
วันทำบุญข้าวสาก นอกจากนำข้าวสากไปถวายพระภิกษุสงฆ์และวางไว้บริเวณวัด เพื่ออุทิศ
ส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวนาจึงนำอาหารไปเลี้ยงนางยักษ์หรือนางผีเสื้อนาในบริเวณ
นาของตนแต่เปลี่ยนเรียกนางยักษ์ว่า “ตาแฮก”

ในการทำบุญเดือนสิบขึ้น มีการเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเกี่ยวกับข้าวปลาอาหาร
ผลไม้ต่าง ๆ พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบ ตอนเช้าชาวบ้านจะพากันนำอาหารคาวหวานต่าง ๆ
ไปทำบุญตักบาตรที่วัดโดยพร้อมเพรียงกัน และถวายทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตรผู้ล่วงลับไป
แล้ว ครั้นถึงเวลาเพล ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารที่เตรียมไว้ไปวัดอีกครั้งหนึ่งโดยเอาอาหาร
ต่าง ๆ จัดเป็นสำรับหรือชุดสำรับถวายพานหรือถวายสลากภัต การถวายอาหารตอนนี้จัดใส่ภาชนะ

ต่าง ๆ โดยจัดใส่ด้วยขามถวาย บางแห่งใช้ทำเป็นห่อ ทำเป็นกระทงด้วยใบตองกล้วย หรือ กระดาษ บ้านหนึ่ง ๆ จะจัดทำจำนวนกี่ชุดก็ได้แล้วแต่ศรัทธา

ประเพณีบุญข้าวสากที่นิยมทำกันอีกอย่างหนึ่ง คือสลากภัตอาจทำได้หลายวิธี คือวิธีหนึ่งก่อนจะนำมาถวายพระชาวบ้านจะจับสลากชื่อพระภิกษุสามเณรก่อนสลากที่จับถูกชื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้นวิธีหนึ่งผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนเองใส่ลงในบาตรพระภิกษุสามเณรรูปใดได้สลากของผู้ใด ผู้นั้นก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น และอีกวิธีหนึ่งอย่างเช่นในท้องถิ่นจังหวัดเลยผู้ใดที่มีจิตศรัทธาจะถวายข้าวสาก กี่ชุดจะเขียนชื่อเจ้าของข้าวสาก พร้อมจำนวนชะลอม หรือห่อและคำอุทิศส่วนกุศลใส่กระดาษไปด้วย เมื่อชาวบ้านไปพร้อมกันที่วัดแล้ว จะนำเอาสลากนั้นไปใส่ไว้ในขันหรือบาตรรวมกันคลุกให้เข้ากันดีแล้วจะมีการจับสลากขึ้นมาที่ละใบ เมื่อจับสลากถูกใบใดก็จะมีการอ่านชื่อ ผู้เจ้าของสลากพร้อมคำอุทิศส่วนกุศล พออ่านจบเจ้าของข้าวสากจะนำห่อชะลอม หรือสำหรับอาหารต่าง ๆ ไปถวายพระภิกษุสงฆ์

บางแห่งชาวบ้านยังนิยมเอาห่อหรือชะลอมข้าวสากไปวางไว้ตามที่ต่าง ๆ ในบริเวณวัด พร้อมจุดเทียนและบอกกล่าวให้เปรตหรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วมารับอาหารต่าง ๆ ที่วางไว้และขอให้มารับส่วนกุศลที่อุทิศให้ด้วย

เมื่อถวายข้าวสากแต่พระภิกษุสามเณรและนำอาหารไปวางไว้บริเวณวัดเสร็จแล้ว มีการพึงเทศน์ฉลองข้าวสากและกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้เปรตและญาติที่ล่วงลับไปแล้วด้วย เป็นอันเสร็จพิธี นอกจากนั้นผู้ที่มีนาจะนำข้าวสากไปเลี้ยง "ตาแฮก" ที่นาของตนเพื่อให้ตาแฮกช่วยดูแลข้าวกล้าในนาและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ตนเอง ดังที่ปราชญ์ผู้รู้กล่าวไว้ว่า...

...มีแต่สดใสขึ้นคืนวันอันแสนม่วน	ต่างก็ชวนพี่น้องโยมเต้าแต่งทาน
ขวงเขตย่านบ้านป่านาหวาย	กลายมาถึงเดือนสิบ ลิกันมันมาต้ม
พ่องกะมกอข้าวเอาเทากำลังอ่อน	พ่องกะคอนต่าน้อยลงห้วยหอมนา
เดือนนี้บ่ได้ข้าพากันแต่งทานถง	ข้าวสากลงไปวัดถวายหมู่สังเิมเจ้า
มีลาบเทาพร้อมทั้งหมกดักแด้ของดีข้าวุดจี	มีทั้งหมกหมกมีกะมาพร้อมพรั่กัน...

ในอดีตนี้มีพิธีกรรมที่น่าสนใจพิธีกรรมหนึ่งคือ พิธีการเลี้ยงผีเซ่นนา หรือที่เรียกว่า “ผีตาแฮก” เกิดจากความเชื่อเกี่ยวกับความมีเจ้าของซึ่งไทยเลยทั่วไปเรียกว่า “มีเจ้ามีจอม” หรือ “ของยักษา” หมายถึง ของทุกอย่างทุกอย่าง สถานที่ใด ๆ ต้นไม้ ก้อนหิน หรืออื่น ๆ ย่อมมีผู้เจ้าของ ซึ่งอาจเป็นผีสงฆ์ เทวดา อารักษ์ต่าง ๆ เมื่อมีการแผ้วถางทำไร่ไถนา หรือกระทำการสิ่งใด ๆ ก็จะมีการบอกกล่าวหรือสักการบูชาเพื่อเป็นการแสดงการเคารพสักการะ ในส่วนที่เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นหรือจับต้องไม่ได้ จะถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่สามารถที่จะล่วงเกินได้

การที่ไทยเลยในอดีตที่มีอาชีพเกษตรกรรมทำสวนไร่ นา เลี้ยงชีวิตและครอบครัว ซึ่งต้องอาศัยไร่ นา สวนเป็นที่ทำมาหากินจึงเกิดพิธีที่แสดงความเคารพสักการะ และอีกพิธีหนึ่งที่ไทยเลยปฏิบัติสืบต่อกันมาคือ “การเลี้ยงผีเซ่นนา” หรือผีตาแฮก

การเลี้ยงผีเซ่นนา นิยมปฏิบัติกันเป็น 2 ช่วง คือ การเลี้ยงเข้า และการเลี้ยงออก (ทองปั้น คนฉลาด, 17 ตุลาคม 2548)

การเลี้ยงเข้า มีการเลี้ยงในระยะเวลาเดือน 6 หรือเดือน 7 หมายถึง ช่วงเริ่มเดือนหก ถือว่าเป็นต้นฤดูฝน ซึ่งชาวไร่ ชาวนาจะเริ่มคราดไถ หว่านกล้าและปักดำนา

การเลี้ยงออก หมายถึงการเลี้ยงผีเซ่นนาตาแฮก หรือการเซ่นไหว้หลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว เช่น หลังการนำผลผลิตข้าวจากนาไปขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว

ในกรณีนี้ เรียน คนฉลาด (2548) เล่าให้ฟังในลักษณะของตำนานพื้นบ้านว่า ได้ฟังเรื่องเล่านี้จากคนเฒ่าแก่พ่อตู่แม่ตู่ว่า แต่ก่อนที่นางยักษะจะกลายเป็นผีตาแฮกเฝ้าไร่ไถนา นั้น หลายชาติก่อนเคยเป็นคน แต่มีเรื่องจองเวรจองกรรมกับสามีและภรรยาอีกคนหนึ่ง แล้วมีการแก้แค้นจองเวรกันมาหลายชาติโดยตลอด จนเมื่อชาติสุดท้ายที่นางซึ่งเป็นภรณยาน้อยได้เกิดเป็นยักษะ แต่ก็แปลงร่างเป็นคนมาอยู่ใกล้สามีและภรรยาคู่ นั้นเกิดความสนิทสนมรักใคร่กัน จนเมื่อนางคลอดบุตร นางยักษะ ก็ช่วยเลี้ยงดู เมื่อเวลาเผลอก็จับเด็กกินเป็นอาหาร และเมื่อนางคลอดลูกคนที่สองก็เป็นเช่นเดียวกันและเมื่อนางตั้งครรภ์คนที่สามนางและสามี จึงชวนสามีไปอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของนางจนคลอดลูก และเมื่อเห็นว่าลูกเติบโตแข็งแรง จึงเดินทางกลับไปอยู่บ้านตนเอง เมื่อนางยักษะเห็นดังนั้น ก็ตรงเข้ามาเพื่อแย่งเด็กกินเป็นอาหาร นางและสามีจึงหอบลูกหนีเข้าไปในวัด ซึ่งในขณะนั้นพระพุทธองค์กำลังเทศนาโปรดพุทธบริษัทอยู่ จึงนำลูกไปถวายพระพุทธเจ้า ให้ได้ช่วยเหลือพระพุทธองค์ จึงเทศนาโปรดเรื่องการจองเวรและโทษของการผูกพยาบาท ทั้งยักษะและสองสามีภรรยาจึงเกิดดวงตาเห็นธรรม เลื่อมใสในพุทธศาสนาและเลิกจองเวรกันตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา

หลังจากนั้นนางยักษ์ก็ถวายตนเป็นพุทธบริษัท พระพุทธองค์จึงให้ไปอาศัยอยู่นอกชุมชนตามหัวไร่ปลายนา แต่ด้วยที่นางมีความรู้เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศการพยากรณ์รู้ฟ้ารู้ฝน ชาวบ้านจึงรู้เห็นเป็นบุญคุณ จึงนำข้าวปลาอาหารไปให้นางกินทุกวันมิขาดจนสิ้นอายุขัย ชาวบ้านจึงเชื่อว่านางได้กลายเป็นผีเฝ้าไร่เฝ้านา ซึ่งเรียกว่า “ผีเซ่นนาหรือผีตาแฮก” จนถึงปัจจุบัน

“การเลี้ยงดูนางยักษ์ของชาวบ้านดังกล่าว” จึงอาจเป็นที่มาของการเลี้ยงผีเซ่นนา ซึ่งพิธีการเลี้ยงผีเซ่นนาของไทย จะแตกต่างกันไปตามความเชื่อในแต่ละสถานที่หรือแต่ละตระกูล เช่น บางครอบครัวจะถือว่า การเลี้ยงผีเซ่นนาจะต้องเลี้ยงดูหมูขาวหมูดำ (หมูขาวหมายถึงผลมะละกอ ที่ปลอกเปลือกออก และหมูดำก็คือมะละกอที่ยังไม่ได้ปลอกเปลือกออกนั่นเอง) หรือ เลี้ยงเต่าลงหนอง (ปู่ตัวผู้ ตัวเมียอย่างละ 1 ตัว) บางครอบครัวก็จะเลี้ยงด้วยไก่ต้มไม่จิกคาง ไม่ลอกขาลอกเท้า แต่จะขาดไม่ได้คือ ข้าวเหนียว 1 กระติบ บั้งเหล้า (ป่องไม้ไผ่กรอกน้ำแล้วปิดด้วยข้าวเหนียว) บั้งยา (ป่องไม้ไผ่กรอกด้วยขี้แกลบร่ำอ่อนปิดด้วยข้าวเหนียว) หวี ซ้อง (มวยผม) ผ้าแพรสีแดง ชิ้น (ผ้าถุง)

อย่างไรก็ตามการเลี้ยงผีเซ่นนาของทุกครอบครัวไทยเลย ไม่ว่าจะเป็พิธีเลี้ยงเข้าหรือเลี้ยงออก จะนิยมทำพิธีในวันพฤหัสบดีหรือวันอื่น ๆ ยกเว้นวันพุธ

ในเวลาช่วงเดือนดังกล่าว หากมีโอกาสที่ฟ้าฝนอำนวยได้หว่านกล้าปักดำนา ก่อนหรือเก็บเกี่ยวก่อนที่จะมีการเลี้ยงผีเซ่นนา ชาวบ้านจะมีการบอกกล่าวหรือขอขมาผีเซ่นนาก่อน โดยการนำมวนบุหรื หมาก พลุ จำนวน 1 ชุด ใสในกรวยใบตองกล้วย แล้วนำไปบูชาเป็นการบอกกล่าวในบริเวณหัวไร่ปลายนา โดยจะพูดและอธิษฐานในสิ่งที่เป็นมงคลทำนองว่า บัดนี้ลูกหลานได้มาเริ่มทำนาหรือเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว แต่ยังไม่ได้มาเซ่นไหว้ การกระทำดังนี้ไม่ได้เป็นการลบหลู่ดูหมิ่นหรือคิดจะละเลยไม่กระทำ เพียงแต่ว่ายังไม่พร้อมเพรียงหรือกิจการงานยังไม่สมบูรณ์ ขอให้ตาแฮกได้ให้ความช่วยเหลือหรือติดตามดูแลต่อไป จนกว่าจะแล้วเสร็จแล้วจึงจะมาทำพิธีเลี้ยงต่อไป (มี หมายเหตุจริง, 18 ตุลาคม 2548)

ในสื่่นี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงภาพของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสิ่งเหนือธรรมชาติตามคติความเชื่อของไทย ที่ละม้ายคล้ายคลึงกับชาวไทอีสาน หากแต่ว่าในความแตกต่างกันของรายละเอียดที่เน้นความกตัญญูและการเข้าถึงหลักศาสนาอย่างเข้มข้น จึงเป็นเหตุให้เกิดความแตกต่างในรายละเอียดของวิถีปฏิบัติ

ฮีต 11 บุญเดือนสิบเจ็ดหรือบุญออกพรรษา ฮีตสิบเจ็ดหรือบุญเดือนสิบเจ็ดนี้
เป็นการทำบุญที่ชาวบ้านมีความสุขเต็มบุญ เพราะถือเป็นการทำบุญกับพระที่ผ่านการเข้าพรรษา
แล้วเชื่อว่าทำได้บุญกุศลมาก เพราะพระที่อยู่จำพรรษาจนครบไตรมาสได้ ย่อมมีความมั่นคง
ในธรรมและปฏิบัติได้ซึ่งย่อมมีบุญมากตามความเชื่อ

บุญออกพรรษานี้พิธีทางสงฆ์จะเป็นงานโดยตรงมากกว่า เพราะการออกพรรษาได้มีมา
ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาครบไตรมาส

สามารถจาริกไปในที่ต่าง ๆ ได้ เพราะเป็นช่วงที่จะหมดฤดูฝนแล้ว การเดินทางย่อมมี
ความสะดวก ข้าวกล้าก็แก่ออกรวงจะเก็บเกี่ยวกันแล้ว ไม่เป็นอุปสรรคในการจาริก

แต่ที่สำคัญของการออกพรรษา คือ การที่พระสงฆ์ได้พิจารณาตนเอง คือบอกแก่
ปวงพระภิกษุด้วยกัน ถึงความบกพร่องหรือทำผิดพลาดอะไร ไม่ดีอย่างไร ขอโปรดได้บอกกล่าว
ชี้แนะให้แก้กันเพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขตัวเอง

ในบุญออกพรรษานี้ได้จัดให้มีการตักบาตรเทโวขึ้น จึงเป็นงานบุญที่เน้นการทำบุญทำ
ทานเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการแห่ปราสาทผึ้ง ซึ่งเป็นการถวายปราสาททองคำ (ผึ้ง) และ
เครื่องไทยธรรมแด่บรรพบุรุษ รวมถึงการไหลเรือไฟ เพื่อบูชาพระแม่คงคาและไหลสิ่งที่ไม่เป็นมงคล
ให้หายไปจากครอบครัวและตนเอง

ในการทำบุญตักบาตรเทโววันออกพรรษานั้น เพราะถือเอาเหตุการณ์เสด็จลงจากสวรรค์
ของพระพุทธเจ้า ซึ่งตำนานเล่าว่า ...คราหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงมีความต้องการไปโปรดพระมารดา
(โยมแม่) ที่สวรรค์ไปอยู่เมืองสวรรค์แล้วจึงเสด็จกลับเมืองมนุษย์ ขณะเสด็จกลับก็จะมีบรรดา
พุทธศาสนิกชนไปคอยต้อนรับและรอใส่บาตรมากมาย

ด้วยมีทั้งพระภิกษุ ประชาชนที่โปรดใส่บาตรมาก ผู้ที่ไม่สามารถเข้าใกล้แต่อยากใส่
บาตรจึงโยนข้าว ผลไม้ใส่บาตรพระพุทธเจ้าและสาวกเป็นเหตุให้เกิดประเพณี การตักบาตร
เทโวและการโยนเครื่องไทยทานตามมา

การทำบุญในวันออกพรรษานี้ ชาวบ้านจะจัดเตรียมข้าวปลาอาหารและเครื่องไทยทาน
ต่าง ๆ เพื่อร่วมทำบุญ พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันงานชาวบ้านจะไปรวมกันทำบุญ
ตักบาตรที่วัดเป็นส่วนใหญ่จะเป็นการตักบาตรเทโว และจัดอาหารคาวหวานไปถวายแด่พระภิกษุ
สามเณรบางวัดมีการกวนข้าวทิพย์ถวาย มีการรับศีล สวดมนต์ทำวัตรเช้า ฟังเทศน์

ในส่วนของพระภิกษุสงฆ์ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 นี้พระสงฆ์จะรวมกันทำพิธีออกวัสสา
ปวารณา คือการเปิดโอกาสให้มีการว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือพระผู้ใหญ่อาจให้
โอวาทพระสงฆ์ด้วยกัน และตอนค่ำมีการจุดได้ประทีบ โดยการทำได้ประทีบจะมีทั้งใช้ยางบง
ซึ่งผสมใบอัมโบเนียนเพื่อให้มีกลิ่นหอม โดยใช้ไม้ไผ่ที่เหลาจุ่มยางลงหลาย ๆ ครั้ง ผึ่งแดดให้แห้ง
เวลาจุดจะใช้เสียบกับต้นกล้วย นอกจากนี้ยังใช้น้ำมันและน้ำมันพืชเช่น น้ำมันเมล็ดกระบก
หมากเยา น้ำมันมะพร้าว น้ำมันละหุ่ง และน้ำมันพืชชนิดอื่น ๆ

การจุดได้ประทีบอาจใช้ไม้ไผ่ ลูกมะตุ้มกา ขวด กระจบอง กระจบองมะพร้าวหรือสิ่งอื่น ๆ
ใส่น้ำมันแล้วใช้ฝ้ายหรือด้ายทำไส้ให้เป็นรูปตีนกาตั้งลงในภาชนะใส่น้ำมันประทีบที่จุดด้วยน้ำมัน
ดังกล่าวไปแขวนไว้ตามต้นไม้หรือไว้ตามรั้วที่ทำขึ้นตามรั้วหรือกำแพงรอบ ๆ บริเวณวัด ประทีบ
ที่จุดแล้วจะทำให้แลดูสว่างไสวไปทั้งวัดสวยงามมาก และตามหน้าบ้านของทุกบ้านก็นิยม
จุดประทีบดังกล่าวด้วย

ฮีตนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการทำบุญฉลองความสำเร็จในการทำงานที่หนักมาตลอดทั้งปี
ก็ว่าได้ และเป็นฮีตที่ทำให้ไทยเลียดหลายได้มีการพักผ่อน และรู้จักการเรียนรู้ในการดำเนินชีวิต
ผ่านหลักธรรมอีกด้วย

ฮีตที่ 12 บุญกฐินหรือบุญเดือนสิบสอง บุญกฐินคือเป็นฮีตที่ 12 ถือว่าเป็นบุญที่จะให้
อานิสงส์แก่ผู้ทำบุญอย่างมากเพราะมีความเชื่อว่าจะได้ทำบุญกับพระที่อยู่จำพรรษาจนครบ
ไตรมาสถือว่าจะได้ถวายจีวรหรือกฐินให้พระที่มีความเพียรอดทนอยู่จำพรรษา และบุญกฐินถือเป็น
บุญที่อยู่ในช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ชาวบ้านมีความภูมิใจ ที่ได้นำข้าวใหม่มาร่วม
ทำบุญ ดังคำที่ปราชญ์ผู้รู้ได้กล่าววว่า...

...พอแต่เหลียวขึ้นฟ้าเห็นแต่ว่าวเดือนสิบสอง	ลมคะนองเซยพัด ง่ายมกะเลยม้วน
พอสมควรถหาผ้ากฐินทานมาทอด	ตลอดเดือนหนึ่งหาได้ตั้งประสงค์
หลวงปู่พรหมไปหาผ้าหลวงตาสีหาน้ำครั้ง	หลวงปู่สอนนั่งสอดด้ายชวาซ้ายเข้าชอยกัน
พอแต่ตกบ่อนันโลกมันเปลี่ยนเวียน	ปัจจุบันกะเลยโยมเป็นคนเฮ็ดแห่แหนแพนกั้ง
ต่างกะหวังเต็มที่ทำความดีบุญหมื่น	บุญกฐินชอยค้ำทานทอดให้หมู่สงฆ์...

ไทเลยทำบุญในเดือนสิบสองนี้เป็นประเพณีสืบต่อกันมา ตามความเชื่อว่า...ในสมัยพุทธกาลมีพระภิกษุชาวเมืองปาฐาจำนวน 30 รูป พวกกันเดินทางจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่พระเชตุวันมหาวิหารแต่เนื่องจากการเดินทางเป็นวันที่จวนใกล้กำหนดเข้าพรรษาทั้งหนทางระยะไกลและลำบากมาก พระภิกษุเหล่านั้นจึงไม่สามารถไปให้ถึงพระเชตุวันมหาวิหารได้ก็พอดีถึงกำหนดวันเข้าพรรษาเสียก่อน พระภิกษุ 30 รูปจึงต้องหยุดจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกตุ

พอออกพรรษาแล้วพวกกันรีบไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่โดยเหตุที่หนทางไกลดั่งกล่าวและพอดีฝนตกจึงทำให้ผ้าจีวรของพระภิกษุเหล่านั้นเปียกน้ำและเปื้อนโคลนมาก พอไปถึงพระเชตุวันมหาวิหารก็พากันตรงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทันที พระพุทธเจ้าทรงเห็นพระภิกษุที่มาเฝ้าหุงห่มจีวรเปื้อนเปรอะและจีวรที่ไ้ผลัดเปลี่ยนก็ไม่มี เมื่อพระองค์ทรงเห็นความลำบากของพระภิกษุเช่นนั้น จึงมีพระพุทธบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์แสวงหาผ้าและรับผ้ากฐินได้มีกำหนด 1 เดือน นับตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนสิบเอ็ดถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง จึงมีประเพณีทอดกฐินกันต่อ ๆ มา...

การทำบุญในเดือนสิบสองนี้ก่อนถึงวันงานทอดกฐิน ชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาจะทอดกฐินจะไปเลือกหาวัดที่จะทอด เมื่อหาได้แล้วก็จะไปจองไว้ล่วงหน้าเพื่อให้ทางวัดรู้ตัวและมีเวลาเตรียมรับรองในวันทอด ทั้งจะไม่ใช่เป็นการทอดกฐินซ้ำกันในวัดนั้นด้วย

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านหรือผู้จะทำบุญกฐินเตรียมองค์กฐินที่จำเป็นต้องมีได้แก่ ผ้าไตรจีวร หรือผ้าสามผืนคือ สบง จีวรและสังฆาฏิ หรืออัฐบริวารซึ่งได้แก่ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง สายรัดประคต มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ บาตร เข็มเย็บผ้าและธมกรม (เครื่องใช้กรองน้ำให้สะอาด) นอกนี้อาจมีบริวารอื่น ๆ และเครื่องไทยทานสำหรับถวายพระ

พอรุ่งขึ้นก็เคลื่อนย้ายขบวนออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด กะเวลาให้ถึงวัดทันเวลาเลี้ยงเพลพระ เสร็จจากการเลี้ยงเพลพระแล้วจะได้ทอดกฐิน

คำว่า "กฐิน" เป็นชื่อของไม้ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ซึ่งในเวลาเย็บจีวร ภาษาไทยเรียกว่า "ไม้สตั้ง" ภาษาบาลีใช้คำว่า "กฐิน" ซึ่งมี 2 แบบ คือ "จุลลกฐิน" และ "มหากฐิน" จุลกฐินเป็นกฐินเล็กหรือกฐินเล่น เป็นกฐินที่ต้องทำให้เสร็จในวันเดียว เริ่มตั้งแต่การปั่นด้าย ทอผ้า เย็บ ย้อมและถวายต้องให้เสร็จในวันนั้น กฐินชนิดนี้นาน ๆ จะมีคนทำ เพราะความยุ่งยาก และต้องใช้คนมาก ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจกันจริง ๆ

ประเภทของกฐินอีกอย่างหนึ่งคือ "กฐินหลวง" และ "กฐินราษฎร์" กฐินหลวงหมายถึงกฐินที่พระเจ้าแผ่นดินไปทอดเอง หรือพระราชทานแก่อนวยงานต่าง ๆ บริษัท ห้างร้าน พ่อค้า ประชาชนที่มีจิตศรัทธา นำไปถวายตามวัดที่เป็นพระอารามหลวงต่าง ๆ ทั่วประเทศ

ส่วนกฐินราษฎร์หมายถึง กฐินที่ชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาได้ชักชวนกันจัดทำขึ้น เพื่อนำไปถวายวัดต่าง ๆ ที่ได้จองไว้แล้ว ซึ่งกฐินราษฎร์นี้หมายถึง กฐินสามัคคีและกฐินที่ปัจเจกบุคคลด้วย

ในเรื่องของการทอดกฐินนี้ "ธงกฐิน" ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงให้รู้ว่าวัดนี้ได้รับผ้ากฐินแล้ว โดยเหตุที่ว่า วัดหนึ่ง ๆ นั้นรับกฐินได้เพียงครั้งเดียว อีกในหนึ่ง ธงกฐินจะมีรูปสัตว์ 3-4 จำพวก เป็นสัญลักษณ์ คือ รูปจระเข้ รูปตะขาบ รูปแมลงปอง รูปนางกินรี และรูปเต่าคาบดอกบัว

เรื่องธงกฐินนี้โดยใจความแล้วไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในหนังสือคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องของกฐินอย่างชัดเจน สาเหตุอาจจะเป็นเพราะนักปราชญ์ท่านสอน คนหรือแนะนำคน จะไม่ใช้วิธีการที่บอกหรือกล่าวสอนกันตรง ๆ มักจะใช้ทำนองที่ว่าเสียบ ๆ เคียง ๆ เป็นลักษณะของปริศนาธรรม เช่น ลักษณะที่เด่นและเห็นชัดเจนคือ การใช้คำพูดในบทพญา เช่น "...เจ้าผู้แพร่ผืนกว้าง ปูมาให้มันเลื่อมแต่เป็นหยั่ง ส้มมาอ่อม ส่อมแพงไว้แต่ผู้เดียว แท้น้อ..."

ซึ่งความหมายนี้พูดถึงความใจกว้างหรือความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สำหรับรูปสัตว์ต่าง ๆ ธงกฐินนี้ท่านบอกสอนไว้ให้รู้ในลักษณะที่ว่า คนที่สามารถทำกฐินหรือ เจ้าภาพทอดกฐินได้ ต้องเป็นคนจิตใจกว้าง มีความเสียสละเป็นอันมาก รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แม่ กะทั่งสัตว์ที่มีพิษร้ายก็สามารถมาร่วมทำบุญได้ หรืออีกความหมายหนึ่ง อธิบายเปรียบเทียบกับ โลกะ โทสะ โมหะ ได้ชัดเจนว่า

ธงกฐินอันดับแรก เป็นรูปจระเข้คาบดอกบัว หมายถึงความโลภ โดยปกติแล้วจระเข้เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในบางช่วงขึ้นมานอนอ้าปากอยู่บนบกให้แมลงวันเข้ามาตอมอยู่ในปาก พอแมลงวันเข้า ไปรวมกันหลาย ๆ ตัวเข้าจึงได้จับปากเอาแมลงเป็นอาหาร ท่านได้เปรียบถึงคนเราที่มีความโลภไม่มีความรู้สึกสำนึกชั่วดี ความถูกต้องหรือไม่ มีแต่จะเอาได้ทำเดียว โดยไม่คำนึงว่าที่ได้มานั้น มีความสกปรกแปดเปื้อนด้วยความไม่ดีไม่งามคือ อุกุศลหรือไม่ ผู้อื่นจะได้รับผลอย่างไรจาก การกระทำของตนไม่ได้ใส่ใจ ดังนั้น ธงรูปจระเข้ท่านจึงได้เปรียบเหมือนกับคนโลกที่มันทำให้คนกอบโกยทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่มีช่องทางหรือโอกาส

ธงกฐินอันดับที่สอง เป็นรูปตะขาบหรือแมลงปองคาบดอกบัว หมายถึงความโกรธ โดยธรรมชาติแล้ว สัตว์ทั้งสองอย่างนี้เป็นสัตว์ที่มีพิษร้าย ถ้าใครโดนตะขาบและแมลงปองกัด หรือตอยเข้าแล้วจะรู้สึกเจ็บปวด แต่ความเจ็บปวดเหล่านั้นมียาหรือของที่แก้ให้หาย หรือบรรเทาปวดได้ ท่านได้เปรียบถึงโทษ เพราะโทษนี้เป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นง่ายเกิดขึ้นเร็วและรุนแรง แต่ก็หายเร็วหรือที่เรียกว่า โกรธง่ายหายเร็ว โทษหรือความโกรธ มีความเจ็บปวดและมีความเสียหาย เป็นผล ดังนั้นท่านจึงเปรียบธงรูปตะขาบและธงรูปแมลงปองว่า เหมือนกับความโกรธ เพราะมีลักษณะคล้ายกันคือเกิดขึ้นง่าย เร็ว รุนแรง มีความเจ็บปวดและหาย เร็วหรือมีทางที่จะรักษาให้หายได้

ธงกฐินอันดับที่สาม มีรูปเป็นนางกนิรีถือดอกบัว หมายถึงความหลงหรือโมหะ โดยที่รูปร่างและศัพท์ที่ใช้เรียกก็มีความชัดเจนอยู่แล้ว กนิรี แปลว่า คนอะไร หรือสัตว์อะไร ดูไม่ออกบอกไม่ถูกว่าเป็นรูปสัตว์หรือรูปคนกันแน่ เพราะว่าท่อนล่างมีรูปเป็นปลา ท่อนบนมีรูปร่างเป็นคน ศัพท์ว่า กนิรีมาจากภาษาบาลีว่า "กนิรี" แต่ผ่านกระบวนการแปลงศัพท์ของภาษาบาลีเป็น "กนิรี" แปลว่า "คนอะไร" หรือว่า คนผู้สงสัย, ผู้ยังสงสัย หรือ ผู้ที่ค้นพบเห็นก็เกิดความสงสัยคือคนที่ไม่เป็นตัวของตัวเองนั่นเอง ทั้งทางด้านความคิด ทั้งทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรม เพราะฉะนั้น กนิรี หรือ กนิรี ท่านจึงเปรียบเสมือน โมหะ คือความหลงหรือผู้หลง ความลังเลสงสัยนั่นเอง

ธงกฐินอันดับสุดท้าย เป็นรูปเต่าคาบดอกบัว มีความหมายถึง คีล หรืออินทรียี่สงวร (การสำรวจมรรวัจอินทรียี่) โดยปกติสัญญาชาติญาณการหลบภัยของเต่าคือการหดส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเข้าไปในกระดองอันตรราย ที่จะเกิดจากสัตว์ไม่ว่าจะมีรูปร่างใหญ่โตสักปานใด ก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายอะไรแก่เต่าได้ หรือสังเกตง่าย ๆ เวลาหมาเห่า เต่าก็จะเก็บอวัยวะส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหัว หางและขาไว้ภายในกระดอง หมาไม่สามารถทำอันตรายใด ๆ แก่เต่าได้

คนที่สามารถทำบุญกฐินให้ได้บุญจริง ๆ ต้องเป็นผู้ที่มีศีล คือ มีความสำรวจมรรวัจไม่ให้ออกุศลเกิดขึ้น จากการที่อินทรียี่ทั้ง 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบสิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งอารมณ์ ขัดเคือง หรือความไม่ได้ตั้งใจตนคิด อันทำให้เกิดความท้อ ถอยโดยการอาศัย ศีล คือความมั่นคงในตัวเอง นั่นเอง

สี่นี้จึงอาศัยปริศนาธรรมเป็นเครื่องมือในการสอนพฤติกรรมของคนในชุมชนมิให้เบี่ยงเบนไปจากหลักธรรมนั่นเอง

ในประเด็นของวิถีปฏิบัติทั้งสิบสองเดือนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เป็นการแสดงออกซึ่งแก่นของวิถีชีวิตของชาวไทยเลยอย่างแท้จริงว่า

1. มีลักษณะของการผสมผสานวิถีเกษตร วิถีพุทธ วิถีเทพ/ผี และวิถีธรรมชาติอย่างกลมกลืนกัน ผ่านกระบวนการทางพิธีกรรมอย่างแนบเนียน และลุ่มลึกด้วยปรีชาธรรม
2. มีลักษณะในการสร้างสังคมของไทยให้มีความแนบแน่นด้วยวิถีสังคมเกษตรกรรมบนฐานศาสนาอย่างมั่นคง และใช้กลไกทางสังคมในการยึดเหนี่ยวทุกองค์ประกอบในสังคมให้อยู่ด้วยกันอย่างเหนียวแน่น
3. มีลักษณะของการสร้างแรงยึดเหนี่ยวสังคมผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอาใจใส่ในกันและกัน การแบ่งปันกัน และการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้แรงยึดเหนี่ยวทางสังคมดังกล่าวต่างถูกสร้างมาจากฐานของหลักธรรมและคติความเชื่อทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น
4. มีลักษณะของสังคมที่มีวิถีของการอยู่ร่วมกันระหว่าง คน – สัตว์ – พืช - ธรรมชาติอย่างกลมกลืนกัน รู้จักการอยู่ร่วมกันไม่ทำลายกัน รู้จักกตัญญูรู้คุณในกันและกันของทุกสรรพสิ่งเหล่านั้น และรู้จักการใช้ที่ไม่สร้างผลทางลบให้กับสังคม
5. สังคมไปเลยจึงเป็นสังคมที่มีความรัก ความสามัคคี และสร้างคนในสังคมให้มีความอ่อนโยน ความอ่อนน้อมต่อมตน แต่มีความแข็งแกร่งอยู่ในที่ นั่นเอง

ประเด็นที่สามของวิถีชีวิตไทยเลย : ครรลองในการดำเนินชีวิตหรือคอง “คอง” มีความหมายและความสำคัญในลักษณะที่ว่า “คอง” เป็นคำที่น่าจะมาจากคำว่า “คลอง” เพราะไทยเลยจะไม่มีคำควบกล้ำและจะไม่ออกเสียงพยัญชนะตัว ล ร ซึ่งคำว่า “คอง” หมายถึง ทาง, แนว, คองธรรม (สาร สาระทัศน์านันท์, 2530) และยังกล่าวไว้ว่ามีคองอยู่สิบสี่ประการในวิถีการดำเนินชีวิต และเรียกกันโดยทั่วไปว่า “คองสิบสี่”

ดังนั้น “คองสิบสี่” จึงหมายถึงแนวทางปฏิบัติที่ดีสิบสี่อย่างที่ปราชญ์ผู้รู้ได้วางไว้ เพื่อให้ผู้ปกครองนำไปเป็นแนวทางในการปกครอง พ่อแม่นำไปสอนลูกปู่ย่าตายายนำไปสอนหลาน พระนำไปสอนพุทธศาสนิกชนและให้ประชาชนปฏิบัติ

“คองสิบสี่” เป็นเหมือนสร้อยคำต่อจาก “ฮิตสิบสอง” ในลักษณะที่ว่า “ฮิตสิบสอง คองสิบสี่” ซึ่งฮิตสิบสองเป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดบุญกุศล เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร ความผาสุกโดยรวม ส่วนคองสิบสี่จะเป็นแนวปฏิบัติระดับต่าง ๆ เพื่อมุ่งส่งผลต่อส่วนรวมต่อไปได้

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาถึง “คอง” ในวิถีปฏิบัติของไทยเลย พบว่า “คองในวิถีของไทยเลย” มีประเภท รายละเอียดและจำนวนที่แปลกและแยกย่อยออกไปจาก “คองในวัฒนธรรมอีสาน” โดยคองสิบสี่ที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ตั้งแต่โบราณซึ่งพบนั้นมีการแยกหลักปฏิบัติออกเป็นคองสำหรับท้าวพระยา เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ ข้าราชการผู้ปกครองบ้านเมือง พระสงฆ์ และบุคคลทั่วไปที่ฟังปฏิบัติซึ่งเปรียบเหมือนกฎหมายโบราณยังคงมีคุณค่า ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การนำมาปฏิบัติ และยังคงประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ และสามารถแยกสรุปรายละเอียดของ “คอง” แต่ละประเภทได้ดังนี้

1. คองสิบสี่ประเภท เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ ข้าราชการผู้ปกครองบ้านเมือง
2. คองสิบสี่ ประเภทสอนพระสงฆ์
3. คองสิบสี่ ประเภทสอนประชาชนทั่วไป
4. คองสิบสี่ ประเภทสอนคนทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ

คองสิบสี่ประเภท เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ ข้าราชการผู้ปกครองบ้านเมือง คองสิบสี่นี้เน้นที่ผู้ปกครองบ้านเมือง และจะเน้นที่เจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำที่เป็นศูนย์รวมของจิตใจของประชาชนที่ความเคารพและเชื่อถืออย่างมาก ในสมัยโบราณนั้นหากผู้นำมีคุณธรรมมากก็ยิ่งได้รับความเคารพและนับถือมาก ดังนั้นปราชญ์ผู้รู้จึงต้องการจะให้ผู้นำมีคุณธรรมเป็นแบบแก่ประชาชนจึงได้บัญญัติคองสิบสี่ขึ้น เพื่อผู้ปกครองจะได้ปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป

คองที่ 1 “เป็นพญาไชยเร้งคอบคองเมืองบ้าน ต้องผู้จักการตั้งทนายนายคนชอบ ผู้ช่วงใช้ให้คนผู้ฉลาดคอง ต้องให้ผู้การระเบียบพรหมวิหารการงานตรงอย่าคองขอเคี้ยว สุจริตตั้งจิงกาลพวกไพร่”

คองคำสอนหมายถึงเป็นเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองแผ่นดินต้องรู้แต่งตั้งอำมาตย์ราชมนตรีผู้มีความรู้เฉลียวฉลาดและตั้งมั่นในพรหมวิหารธรรม คือมีความซื่อสัตย์ สุจริต ไม่คดโกงเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองจะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขชั่วกาลนาน

คองที่ 2 “เป็นพญาให้ปองใจด้วยคุณคองอันชอบ ทศราชตั้งธรรมนั้นบเลิกลอน บให้ไพร่เดือดฮ้อนตั้งอยู่ธรรมสิบ”

คองคำสอนนี้หมายถึงเป็นเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ ต้องตั้งมั่นในคุณธรรมของมหากษัตริย์ คือทศพิธราชธรรมคือคุณธรรม 10 ประการหรือธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์มี 10 ประการดังนี้

1. ทานี การให้	2. สील การรักษาศีล
3. ปริจาคี การบริจาคทาน	4. อาชฺชวี ความซื่อสัตย์
5. มททวี ความอ่อนโยน	6. ตปี ความเพียร
7. อุกุโธธี ความไม่โกรธ	8. อวิหึสา ความไม่เบียดเบียน
9. ขนฺติ ความอดทน	10. อวิโรธนี ความไม่ประพฤตินิดทำนองคองธรรม

คองที่ 3 “มีต่อตามเดิมไว้ สังขารขึ้นกาลฤดูปีใหม่ สดสงรวงค์พระเจ้าให้เมืองบ้านอยู่เย็น”

คองคำสอนนี้หมายถึงเมื่อวันตรุษสงกรานต์ อันเป็นปีใหม่ผู้นำจะต้องนำน้ำอบน้ำหอมไปสงรวงค์พระพุทธรูปที่วัดตามประเพณีเพื่อให้ประชาชนบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 4 “มีต่อทำยขยายเรื่องเรียงคดี ถึงวันนี้ สังขารผ่านเวียนมาสอด นิมนต์พระสงฆ์เจ้ามาพร้อมพว้าวมวล แหนแน้นำฝ้ายได้เมื่อกำฝ้ายเหนือ สดสงรวงค์สังโฆบให้ชาติ ตามแบบเบ็องคองเค้าเก่าหลัง”

คองคำสอนนี้หมายถึงเป็นคำสอนต่อจากคองที่ 3 คือเมื่อถึงฤดูสงกรานต์ให้มีการประกอบพิธี แหนพระสงฆ์ ทำการสงรวงน้ำพระสงฆ์ด้วยและให้ทำพิธีสดสงรวงพระสงฆ์หรือพิธีเถราก็คือ พิธีเลื่อนตำแหน่งพระตามประเพณี ซึ่งกล่าวไว้แล้วในบุญสงกรานต์

คองที่ 5 “ให้พร้อมไพร่เสนา นำบายศรีร้อยพรวอดจอมกษัตริย์ให้ สังโฆพร้อมมูรธาอภิเชกในช่วงคุ่มสนามเล่นพระราชวัง”

คองคำสอนนี้หมายถึง ให้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อถวายพระพรแด่พระราชาและมีพิธีสงรวงน้ำพระราชาในพระราชวังเพื่อให้ทรงอยู่เย็นเป็นสุขและเป็นการแสดงความจงรักภักดีด้วย

คองที่ 6 “สังขารตั้งฤดูกาลปีใหม่ ขวนชาวไทยพี่น้องถือน้ำฮับสาบาน เพื่อบให้โลกเล็ยวขบกลอบชิงลัก”

คองคำสอนนี้หมายถึง พอถึงวันขึ้นปีใหม่ให้ประชาชนร่วมกันทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ดื่มน้ำสาบาน เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระราชาและให้ประชาชนมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่ทำการคดโกงและแย่งชิงทรัพย์สินซึ่งกันและกัน

คองที่ 7 “พอเมื่อเดือนเจ็ดขึ้นฤดูเดือนข้ามลวง ให้หาดวงดอกไม้พร้อมไพร่เสนาให้ไปเล็ยงมเหศักดิ์ตามหลักเมือง ประเพณีแต่เดิมคราวครั้ง”

คองคำสอนนี้หมายถึง เมื่อถึงเดือนเจ็ดให้ทำพิธีบูชาและถวายเครื่องสังเวทย์แด่เทพารักษ์หลักเมือง เพื่อเป็นการแก้บนและขอความคุ้มครองให้บ้านเมืองปลอดภัย และประชาชนมีความสุขโดยทั่วกัน

คองที่ 8 “ให้ฮู้เรื่องตกแต่งแปลงเมือง สุตระชะตาขวัญเมือง บูชาเทพเจ้า สามวันได้ยิงปืนเท้าทั่ว หว่านแฮ่ทรายฮอบบ้านสถานคุ้มเขตนิคม”

คองคำสอนนี้ หมายถึง จัดให้มีพิธีทำขวัญเมืองและสะเดาะเคราะห์เมือง มีการยิงปืนและหว่านกรวดทรายไล่ภูตผี เพื่อให้หายเสียดจัญไรประชาชนจะได้อยู่ด้วยความสงบสุข

คองที่ 9 “ให้ฮู้บฟ้าวดกแต่งแปลงปิด ปฏิบัติประเพณีแต่เดิมคราวครั้งพากันตั้งประดับดินบุญฝาก ไปหาญาติพี่น้องคองนี้อย่าลืม”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวประดับดิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติและเปรตผู้ล่วงลับไปแล้วซึ่งนิยมกันในวันสิ้นเดือนเก้า

คองที่ 10 “ให้ฉลาดล้ำ ปูนสร้างแต่งแปลง เดือนสิบเพ็ญพากันพร้อม ตกแต่งแปลงคองเอาข้าวสากไปทาน หาย่ายายผู้ตายแล้ว”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวสากเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ปู่ย่าตายายและญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว ในวันเพ็ญเดือนสิบทุกปี

คองที่ 11 “ให้พากันตั้ง คุณคองอันชอบ ออกพรรษา ปวารณาแล้ว บูชาใต้เทพคุณให้ทำบุญตามเรื่อง บูชาไฟใต้ประทีป เพื่อบูชาเทพเจ้า เมืองบ้านอยู่เย็น แฮ่มค้ำหนึ่งนั้นให้พร่าพร้อม คาคล่องเฮือไฟ ไหลบูชา พระนาค เนาภูมิพื้น”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้พากันทำบุญวันออกพรรษามีพิธีปวารณาตามประทีปโคมไฟตามสถานที่ต่างๆ และมีการล่องเรือไฟตามแม่น้ำลำคลอง เพื่อบูชาเทพยดาและพญานาคให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 12 “คองคนสร้างปะเพณีจาฮืด เหตุเบื่องตันปางก้าเก๋หลัง เดิมคราวครั้งขันแข่งแปลงเฮือน บูชาหอพระนาคเนาในพื้นที่”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้มีการแข่งเรือเพื่อเป็นการบูชาพญานาคซึ่งสิงสถิตอยู่ใต้บาดาล ประกตินิยมทำกันในวันออกพรรษา หรือภายหลังออกพรรษา และทำกันในตำบลหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลองใหญ่ๆ

คองที่ 13 “ยื่นคองที่คุณอันชอบ พร้อมกันแห่ มหาชีวิตเจ้า ทั้งเท่าหมู่พระองค์ ทรงตามเรื่อง คุณคองทศราช ชักชวนญาติพี่น้อง ทำสร้างแต่งงาน การใดด้วยทรงปองเป็นประโยชน์”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้มีพิธีสมโภชและแห่แหนพระราชชาติตลอดพระราชวงศ์ พร้อมกับมีการทำบุญให้ทาน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองแลแสดงความจงรักภักดี

คองที่ 14 “เป็นพญาตุ้ม คุ่มครองคณะราชภู่ สมบัติคุณสืบสืบชื่อ ให้ทรงอยู่ทุกประการ พวงไพรบ้าน จึงสืออยู่เป็นสุข หายจากโรคภัยทุกช้ ชู่คนจริงแท้”

คองคำสอนนี้ หมายถึง ให้พระราชาทรงรู้จักและจัดให้มีสิ่งที่จะทำให้บ้านเมือง เป็นปึกแผ่นแน่นหนาสมบุรณ์พูนสุขและเจริญก้าวหน้าพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวงเพื่อไพรบ้านพลเมือง จะได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกันเพราะบ้านเมืองใดมีสมบัติคุณเมืองทั้งสืบสืบชื่อแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะช่วยไ้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขสืบไป

คองสืบสืบสำหรับพระมหากษัตริย์นี้ เปรียบเสมือนกับวิถีปฏิบัติหรือหลักธรรมของ จักรพรรดิราชที่มุ่งเน้นในเรื่องของการปกครองที่ต้องยึดมั่นในทศพิธราชธรรมและการทำนุ บำรุงรักษาไพรฟ้าประชาราษฎร์ผ่านกระบวนการทางศาสนานั้นเอง

คองสืบสืบ ประเภทสอนพระสงฆ์ เป็นสืตคองที่มีขึ้นเพื่อเตือนจิตพระสงฆ์ให้ปฏิบัติ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ซึ่งมี 14 คองดังนี้

คองที่ 1 “ให้พระสังฆะเจ้า สูตรเขียนธรรมคำสอน ของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล 227 อย่าให้ศีลต่างพร้อยและศีลขาด”

หมายความว่า ให้พระศึกษาเล่าเรียนพระธรรมคำสอนของศาสนาและรักษาศีล 227 ข้อ อย่าให้ขาดและต่างพร้อย

คองที่ 2 “ให้บัวละบัด กุฎิวินาร ปิดตาดกวาดดู อย่าให้วัดเศร้าหมอง”

หมายความว่า ให้ดูแลกุฎิวินาร ปิดกวาดเช็ดดูอย่าให้วัดเศร้าหมอง

คองที่ 3 “ให้ปฏิบัติจัดทำ ไปตามศรัทธา ชาวบ้านนิมนต์มีการทำบุญให้ทานบวชนาค เป็นต้น”

หมายความว่า ให้กระทำปฏิบัติ และสนองศรัทธาประชาชน

คองที่ 4 "ถึงเดือนแปด ให้เข้าวัดสวด ตลอดสามเดือน จนถึงเดือนสิบเอ็ดแสมค้ำหนึ่ง แต่เดือนสิบเอ็ดค้ำหนึ่งไปหาเดือนสิบสองเพ็งให้ฮับผ้ากฐินฮักษาคองผ้าถึงสี่เดือน"

หมายความว่า ครั้นถึงเดือนแปดให้เข้าพรรษาตลอด 3 เดือน จนถึงเดือนสิบเอ็ดแสมค้ำ 1 ค้ำ ระยะเวลาจนถึงขึ้น 15 ค้ำ เดือนสิบสอง ให้รับผ้ากฐินและให้ครองผ้ากฐินจนครบสี่เดือน

คองที่ 5 "ออกวัดสวดแล้ว ถูคูหนาวภิกษุสังฆเจ้าเข้าปรีวาสกรรม"

หมายความว่า ถูคูหนาวออกพรรษาแล้ว ภิกษุสงฆ์ต้องเข้าอยู่ปรีวาสกรรม

คองที่ 6 "ให้เที่ยวไปบิณฑบาต ตามบ้านน้อย บ้านใหญ่อย่าให้ขาด"

หมายความว่า ให้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร

คองที่ 7 "ให้สูตรมนต์ ภาวนา ทุกคืนวันอย่าขาด"

หมายความว่า ให้สวดมนต์ ทำวัตร เจริญสมาธิภาวนาทุกคืนอย่าขาด

คองที่ 8 "ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็ง ให้ประชุมกันทำโบสถสังฆกรรมอย่าขาด"

หมายความว่า เมื่อถึงวันพระข้างขึ้นข้างแรมให้ประชุมกันลงอุโบสถเพื่อทำสังฆกรรม
ไม่ขาด

คองที่ 9 "ถึงเทศกาลปีใหม่ ทายกไหว้ชวอ แหน่น้ำไปสร่งพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์"

หมายความว่า พอถึงปีใหม่ให้นำน้ำไปสร่งพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์

คองที่ 10 "สังกาช ปีใหม่ พระเจ้ามหาชีวิตไหว้พระ ให้สร่งน้ำในพระราชวัง และบาศรี พระสังฆะเจ้า"

หมายความว่า พอถึงศักราชปีใหม่พระเจ้าแผ่นดินให้ไหว้พระสร่งน้ำในพระราชวังและ ทำพิธีบายศรีพระ

คองที่ 11 "ศรัทธาชาวบ้านนิมนต์สิ่งใด อันบผิตคองวินัยก็ให้ปฏิบัติตาม"

หมายความว่า ให้ทำตามกิจนิมนต์ของชาวบ้าน

คองที่ 12 "เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาราม พระธาตุเจดีย์"

หมายความว่า เป็นพระให้พากันสร้างวัดวาอารามพระธาตุเจดีย์

คองที่ 13 “ให้ฮับทานของทายก ลือ สังกัด สลากภัตรเป็นต้น”

หมายความว่า ให้รับสิ่งของที่ทายกให้ทาน

คองที่ 14 “พระเจ้ามหาชีวิต เสนาข้าราชการมีศรัทธานิมนต์มาประชุมกันในสิมแห่งใดแห่งหนึ่งในวันเดือนสิบเอ็ดเพ็ง เป็นกาละอันใหญ่อย่าขัดขึ้น”

หมายความว่า พระมหากษัตริย์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีศรัทธานิมนต์ให้มาประชุมกันในอุโบสถแห่งใดแห่งหนึ่งในวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ดถือเป็นงานใหญ่อย่าขาด

คองสำหรับพระสงฆ์ จึงถึงเป็นวัตรปฏิบัติของสงฆ์ที่ต้องประพฤติตนเป็นที่พึ่งทางจิตใจแก่หมู่อาณาประชาราษฎร์ และรวมถึงจักรพรรดิราชอีกด้วย

ดังนั้น “คองสำหรับพระสงฆ์” จึงจัดเป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ในการดำรงตนในสังคมของไทยเลยทีเดียว

คองสิบสี่ ประเภทสอนประชาชนทั่วไป จัดเป็นข้อวัตรปฏิบัติในการดำเนินชีวิตสำหรับอาณาประชาราษฎร์ ปราบฎรายละเอียดดังนี้

คองที่ 1 “เมื่อข้าวกล้าเป็นรวงเป็นหมากแล้ว อย่าฟ้าวกินก่อนให้เขาทำบุญให้ทานแก่ผู้มีศีลกินก่อน แล้วจึงกินภายหลัง”

หมายความว่า เมื่อข้าวออกรวงหรือเก็บเกี่ยวแล้วอย่าเพิ่งนำมารับประทาน ให้นำไปทำบุญหรือนำไปถวายพระก่อนแล้วค่อยกินทีหลัง

คองที่ 2 “อย่าโลภล่ายตายอย ทยตาซัง อย่าจ่ายเงินแดง แปะเงินคว้าง และอย่ากล่าวคำหยาบช้า กล้าแข็งต่อกัน”

หมายความว่า อย่าเป็นคนละโมภโลภมาก คดโกง อย่าเห็นแก่ตัว และอย่ากล่าวคำหยาบ

คองที่ 3 “ให้พร้อมกันเฮ็ด ฮั่วต้ายและกำแพง อ้อมวัดวาอาสามและบ้านเรือนของตนแล้วปลูกหอบูชาไว้ สีแจบ้านและเฮียน”

หมายความว่า ให้พากันสร้างรั้วกำแพงล้อมวัดวาอาราม บ้านเรือนของตนและสร้างหอบูชาไว้สีมุมของหมู่บ้านและเรือนของตน

คองที่ 4 “เมื่อจักขึ้นเฮือนนั้น ให้ส่วยล้างตีนเสียก่อนจึงขึ้น”

หมายความว่า ก่อนจะขึ้นไปบนบ้านเรือนให้ล้างเท้าให้สะอาดเสียก่อน

คองที่ 5 “เมื่อถึงวันศีล 7 – 8 – 14 – 15 คำ ให้สมมาก่อนแล้ว แม่คือไฟ หัวขึ้นใดและ
ประตู่ที่ตนอาศัยอยู่ทุกคำคืน”

หมายความว่า เมื่อถึงวันพระ 7-8 – 14 -15 คำ ให้ทำการคารวะก่อนแล้ว (เตาไฟ) บ้านใด
บ้านและประตูของตน

คองที่ 6 “เมื่อจักนอนให้เอาน้ำ ส่วยล้างตีน ก่อนจึงนอน”

หมายความว่า ก่อนนอนให้ล้างเท้าให้สะอาด

คองที่ 7 “ถึงวันศีล ให้เอาดอกไม้ ฐูปเทียน ขอขมาผัวแห่งตนและถึงวันอุโบสถ ให้แต่ง
ดอกไม้ ฐูปเทียนไปเคนพระสังฆะเจ้า”

หมายความว่า ถึงวันพระให้นำดอกไม้ ฐูปเทียน ไปคารวะสามีของตน และถึงวัน
อุโบสถ (วันพระ) ให้แต่งดอกไม้ ฐูปเทียนไปถวายพระสงฆ์

คองที่ 8 “ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็งมานั้นให้นิมนต์พระสังฆะเจ้ามาสูตรมุงคูลเฮือนและ
ทำบุญใส่บาตรถวายทาน

หมายความว่า พอถึงวันแรม 15 คำ หรือขึ้น 15 คำ ให้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธ
มนต์และตักบาตรที่บ้านของตน

คองที่ 9 “เมื่อพระภิกษุมาบิณฑบาตนั้น อย่าให้เพิ่นคอยถ้ำ และเวลาใส่บาตรก็อย่า
ชุนบาตร ยามใส่บาตรนั้นอย่าใส่เกิบกั้ม ผ่าปกหัว อุ่มหลาน หรือถือเครื่องศาสตราอาวุธ”

หมายความว่า เมื่อพระสงฆ์มาบิณฑบาต อย่าให้ท่านได้รอคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้
ถูกต้องบาตรพระ อย่าใส่รองเท้า กางร่ม ผ่าคลุมหัว อุ่มหลาน หรือถือศาสตราอาวุธใดๆ ในเวลา
ใส่บาตร

คองที่ 10 “เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรม ซ้ำสะเบื่องตันแล้ว ให้แต่งขันดอกไม้ ฐูปเทียน
และเครื่องอัฐฐบริวารไปถวายท่าน”

หมายความว่า เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรมเพื่อชำระตนแล้วประการแรกให้แต่งขัน
ดอกไม้ ฐูปเทียนไปถวายท่าน

คองที่ 11 “เมื่อเห็นพระภิกษุสังฆะเจ้ากายมา ให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อน แล้วจึงค่อย
เจรจา”

หมายความว่า เมื่อเห็นพระภิกษุเดินผ่านมา ให้นั่งลงยกมือไหว้ก่อนแล้วจึงพูด

คองที่ 12 “อย่าเหยียบย่ำ เงามเจ้าพระภิกษุ ตนมีศีลบริสุทธิ์”

หมายความว่า อย่าเหยียบเงาของพระสงฆ์

คองที่ 13 “อย่าเอาอาหารเจือปนกินแล้วไปทานให้แก่พระสังฆะเจ้าและอย่าเอาไว้
ให้ผู้อื่น จะกลายเป็นบาปได้อันใดในชาติหน้าก็มีแต่แนวบ่ดี”

หมายความว่า อย่าเอาอาหารเหลือกินไปถวายพระ และอย่าให้สามารับประทานจะเป็น
บาปทั้งชาตินี้และชาติหน้า

คองที่ 14 “อย่าเสพเมถุน กามคุณ ในวันศีล วันเข้าวัสสา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์
ถ้าตื้อเฮ็ดได้ลูกหลานได้หลานมาจะบอกยากสอนยาก”

หมายความว่า เมื่อถึงวันพระ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ ห้ามเสพเมถุน
(ร่วมเพศ) ถ้าไม่ปฏิบัติตามได้ลูกหลานมาจะเป็นคนสอนยาก

จากคองคำสอนสำหรับประชาชนทั้งหมดที่กล่าวมา หากพิจารณาให้ดีจะเห็นแนวปฏิบัติ
ที่งดงาม ทรงคุณค่านำมาซึ่งความสงบสุขหากได้นำไปปฏิบัติจริง ผู้คนจะมีความเกรงกลัว
ต่อบาปกรรม ไม่กล้าทำชั่ว

คองสิบสี่ ประเภทสอนคนทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ มีคองอีก 14 ข้อ ที่เป็นลักษณะ
รวม คือสอนคนทุกประเภทไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ

ซึ่งคองสิบสี่นี้จะมีคำว่า “ฮืด” นำหน้าซึ่ง “ฮืดคอง” นี้เป็นคำคู่กันที่ไทยเลยพูดติดปากกัน
นาน ถ้าพูดคำว่าฮืดก็มักจะตามด้วยคองเป็น “ฮืดคอง” ดังนี้

1. **ฮืดเจ้าคองขุน “เจ้า”** หมายถึง เจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ “ขุน” หมายถึง ผู้ปกครอง
หัวเมือง เมือง ตำแหน่งรองลงมา เช่น เจ้าเมืองต่างๆ เป็นต้น ฮืดเจ้าคองขุนคือแบบแผนหรือคำสอน
ที่พระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองระดับสูงพินิจนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ไพร่ฟ้าประชาชนมีความสุข
ซึ่งมี ฮืดคองคำสอน ดังนี้

"เป็นชาติเชื้อ เจ้าเจื่องจอมเมือง พลเมืองมัน หมายถึงได้เพ็ง ควรที่พระเที่ยงมัน ทศพิธรรมา เป็นจอมเจ้าเหนือหัว ให้ฮักไพร่ เป็นผู้เฒ่า ให้ฮักลูกหลานเหลน สมสถานเบื่อง เอื่องฮมย์ถ้วนทั่ว	บูนปองปก ไพร่ไททั้งค้าย ดั่งจักหายเดือดญ้อน บุญเจ้าบ่เบา ดั่งจักขอไชแซ แต่พอเพียงน้อย เป็นใหญ่พ้อง หัวหน้าให้ฮักฝูง เป็นขุนกวน ให้ฮักการเมืองบ้าน อย่าได้ฮักผิงพุ้น ชั่งพีบตี"
--	---

ฮิตคองคำสอนนี้หมายความว่า เป็นเจ้าห้ามหากษัตริย์ให้ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยหลักทศธรรมเป็นที่พึ่งของประชาชน เป็นเจ้าเมืองให้ปกครองและรักประชาชนทุกคนเท่าเทียมกัน อย่าเลือกที่รักมักที่ชังแม้เป็นคนเฒ่าคนแก่ก็ให้รักลูกหลานเสมอกัน อย่ามีอคติในจิตใจ

2. ฮิตท้าวคองเพี้ย "ท้าว" คือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่สมัยโบราณ เช่น ท้าวราชบุตร ท้าวอุปฮาด เป็นต้น ส่วนคำว่า "เพี้ย" ก็เป็นคำเรียกขุนนาง ข้าราชการโบราณเช่นกันทั้งท้าว และเพี้ยจะมีคำสอนเดียวกันจึงรวมเรียกว่า "ฮิตท้าวคองเพี้ย" ดังมีฮิตคองคำสอน ดังนี้

...อันที่มีเหตุฮ้าย หลายอย่างเป็นมายามนี้ โลวางเว้น ทศธรรมบ่เที่ยง เหตุตั้งนั้น ทวยเทพไอยศวรวิทย์	เพื่อว่าองค์ภูธร พร่ำเสนาพร้อม ไพร่จึงพลอยลวงล้ำ คุณแก้วบ่ถือ ทานผู้คอยฮักษา แวดระวังเวียงล้อม
---	--

หลังเห็นผิดกระบวนเบื่อง คองหลังตั้งแต่งบ่อาจทนอยู่ได้ เลยได้เกิดเป็นแท้แล้ว ฮิตคองคำสอนนี้หมายถึง เหตุร้ายทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นเพราะผู้ปกครอง (ท้าวเพี้ย) ปล่อยปละละวางห่างจากทศธรรม ให้ประชาชนละเลยต่อศีลธรรม ปัญหาจึงเกิดมีตามมา ดังนั้นท้าวเพี้ยจะต้องรักษาฮิตคองให้ดี

3. ฮิตไพร่คองนาย "ไพร่" คือประชาชนชาวแผ่นดิน "นาย" คือผู้ปกครองนับตั้งแต่ขุนกวน (ผู้ใหญ่บ้าน) ไปจนถึงผู้ปกครองชั้นสูง คำสอนเกี่ยวกับฮิตไพร่คองนายมีดังนี้

- 3.1 เป็นขุนนางมีบ่าวไพร่ล้อมข้าง ก็อย่าอวดอ้างยกโต
(เป็นผู้ปกครองอย่าอวดตัวอวดตน)
- 3.2 ค้นได้เป็นใหญ่แล้ว อย่าลืมคุณพวกไพร่ ค้นว่าไพร่บ่พร้อม สีนหน้าบ่เฮือง
(อย่าลืมตัว)
- 3.3 ไม้ลำเดียว ล้อมฮักบ่ไหว ไพร่บ่พร้อม เมืองบ้านบ่เฮือง
(เจ้านายจะดีคนเดียวไม่ได้)

- 3.4 คันได้นั่งบ้าน เป็นเอกสูงศักดิ์ อย่าได้ไวๆ เสี่ยง ลื่นคนทั้งค้าย
 ชื่อว่าเป็นนายนี้ ให้หวังดีดอมบ่าว คันหากบ่าวพร้อม ชิเสียนหน้าเมื่อเดิน
 (อย่าคุยโต ใช้อวดชมเบ่งผู้อื่นหากประชาชนไม่พร้อมทำอะไรกล้าบาก)
- 3.5 บัวอาศัยเพิงน้ำ ปลาเพิงวังตม ไพร่กับนาย เพิงกันโดยด้าม
 (ไพร่กับนายต้องอาศัยกัน)
- 3.6 ได้เป็นนายแล้ว ให้หลิงดูพวกไพร่แค่เดอ ไพร่บ่ยอง สีนหน้าบ่เฮือง ได้แหล่ว
 (ได้ดีแล้วอย่าลืมตัว)
- 3.7 เป็นเจ้าให้ อักพวกไพร่ เป็นนายใหญ่ให้ อู้จักอักบริวาร
 เป็นสมภารให้ อู้จักอักจัวน้อย เป็นนายพันนายฮ้อย ให้อักพลทหาร
 (เป็นใหญ่แล้วให้รักผู้น้อย)
- 3.8 คันเจ้าได้ชี้ข้าง กิ่งส้มสัปทาน อย่าได้ลืมคนจน ผู้หน้าดินข้าง
 เป็นขุนนางแล้ว อย่าลืมโตอวดคง ห่าบุญบ่สงให้ ภายฮ้อยชียากเข็ญ
 (ได้ดีมีตำแหน่งสูงแล้วอย่าลืมตัว ลืมพื้นฐานเดิม)
- 3.9 บ่าวได้ดี ให้ไหว นายได้ใช้ ให้ตริกตรอง (ใครทำดี ได้ดีก็ให้เคารพ)
4. ฮีตบ้านคองเมือง มุ่งสอนให้ทุกคนรู้จักฮีตสิบสองคองสิบสี่เพื่อทุกคนจะได้ปฏิบัติกัน
 อย่างมีความสุข ดังคำสอนที่ว่า
เป็นพญาสร้าง คองเมืองตุ้มไพร่	ให้อู้จักฮีตบ้าน คองสร้างฮั่งสูงเฮือง
ขุนโดมีใจกล้า คองเมืองฮั่งสูงเฮือง	ขุนชี้ย่าน คองบ้านบ่ฮั่งสูงเฮือง
- หมายความว่า เป็นผู้ปกครองให้ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข รักษา
 ขนบประเพณี อันดีเอาไว้ ต้องมีใจเป็นธรรมและกล้าหาญ หากพลาดกลั้วก็จะปกครองไม่เจริญ
5. ฮีตผัวคองเมีย เป็นคำสอนที่มุ่งให้สามีและภรรยาปฏิบัติต่อกัน ซึ่งมีคำสอน
 ปรากฏไว้ดังนี้

ข้อควรปฏิบัติของสามี คองผัวนั้น ให้ฮ่าเพิงคิด อย่าได้ผิดคองธรรมฮ่าคะนิงจำไว้ คือ
 (เป็นสามีให้คิดอย่าทำผิดทำนองคองธรรม คือ)

หนึ่ง ให้ผัวพาเมียสร้าง นาสวนปลูกหวาน พาเมียเป็นพ่อแม่บ้าน ครองย้าวให้อยู่ดี
 (ให้พาเมียทำมาหากินอยู่ดีมีสุข)

สอง ให้วาจาว่า แถลงนัวเว้าม่วน อย่าได้ชีกชากฮ้าย คำเข้มเสียดสี (ให้พูดจาไพเราะกับ
 เมีย)

สาม ให้เคารพชาติเชื้อ สกกุลฝ่ายทางเมีย อันว่าญาติกวางศ์วาน ทางฝ่ายเมียให้ค่อย
ยำเกรงย่าน (ให้เกียรติเคารพญาติฝ่ายเมีย)

สี่ การละเล่นหอยโปเบี้ยตัว ทางนักเลงสุราพร้อม อ่ยวอนเว้าอ่าวหา (อย่าเล่น
การพนันทุกชนิด)

ห้า สิ้นสมสร้างศฤงคารทรัพย์สิ่ง มอบให้เมียเมียนไว้ ในย่าวจ้งแมนคอง (ทรัพย์สิ้นทุก
อย่างให้เมียเป็นคนเก็บ)

ข้อปฏิบัติของภรรยา คองเมียนั้น ให้เมียฮ่าเพ็งคิด อย่าให้ผิดลองธรรมฮ่าคะนิงจำไว้ คือ
(เป็นเมียให้คิดอย่าทำผิดคองธรรม คือ)

หนึ่ง กิจการบ้าน ให้ทางเมียเป็นใหญ่ ให้เมียเป็นแม่บ้าน การสร้างช้อยผัว
(ให้รับผิดชอบงานบ้านทุกอย่าง)

สอง ให้มีวาจาเว้า แดงนิ้วเว้าม่วน อย่าได้ซึกซากฮ้าย คำเข้มเสียดสี (ให้พูดดี วจี
ไพเราะอย่าพูดเสียดสี)

สาม ให้เคารพชาติเชื้อ สกกุลฝ่ายทางผัว อันว่าญาติกวางศ์วาน ทางฝ่ายผัว ให้ค่อยยำ
เกรงย่าน (ให้เคารพญาติสามี)

สี่ ให้รู้จักทำการเกื้อ บริวารเว้าม่วน สงเคราะห์ญาติพี่น้อง เสมอกำเกิงกัน
(ให้มีใจเอื้อเพื่อ พูดดี สงเคราะห์ญาติเสมอกัน)

ห้า	สิ้นสมสร้าง ศฤงคารทรัพย์สิ่ง ควรที่จับจ่ายซื้อ ของจำเป็นสมค่า คั้นแมนทำถึกต้อง คองผัวเมียโบฮานแต่ง สถาพรพูนผล ชูอันโฮมเฮ้า เงินค่าไหลหลังเข้า เจริญขึ้นมั่งมี	ผัวมอบให้ไว้ เมียฮู้ฮ้อมสงวน อย่าได้จับจ่ายใช้ หลายลันสิ่งบ่ควร จักถูกลากได้ ชยะโชคเจริญศรี จังกอกงามเงยขึ้น อุดมผลสูงส่ง บริบูรณ์ศรีสุข ทุกข์บ่เวินมาใกล้
-----	---	--

(รู้จักรักษาสम्บัติที่ผัวหามาไว้ ใช้อย่างประหยัด ซื้อสิ่งควรซื้อ ถ้าทำได้ตาม
คองคำสอนจะทำให้มีโชคชัย เจริญก้าวหน้า ครอบครัวจะอุดมสมบูรณ์ต่อไป)

ฮึดผัวคองเมียข้างต้น มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับการนำหลักศีล 5 และหลักเบญจธรรมเข้า
มาเป็นกรอบในการสอนคู่ผัวตัวเมียในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังมีข้อแนะนำสำหรับผู้เป็นสามี
ภรรยาพึงปฏิบัติ ซึ่งคนโบราณท่านสอนไว้ ดังต่อไปนี้

วัตรปฏิบัติสำหรับผู้เป็นสามีหรือผู้เป็นพ่อบ้านพ่อเรือน

ขอให้เจ้าตีนเด็ก ไปใส่ก่อนกา

ขอให้เจ้าตีนเด็ก ไปนาก่อนไก่

ให้เจ้าจับฮั่ว อ้อมบ่อนควายเสียม

บ่าแบกเสียม ทั้งไปยามสอน

เลยเบ็งต้อน เบ็งหลี่เบ็งไซ

เห็นน้ำไหลคันทนา ให้ฮีบอัดเอาไว้

ปีใดแล้งยอมได้ กินข้าวกินปลา

ให้เจ้ามีปัญหา คดีหาเครื่องปลูก

ทั้งส้มลูกกล้วยอ้อย ของเจ้าชูยาม

ตามดอนนาปลูกพริก หมากเขื่อน้ำเต้า

ทั้งหมากพร้าว มีม่วงดาวตาล

ส้มและหวาน หมากพลูอย่าคร้าน

คำแปล ขอให้ตื่นแต่เช้าก่อนกา ไปนาก่อนไก่ ให้ล้อมรั้วกันควายเข้าสวน แบกเสียมด้วย ให้ดูเครื่องจับปลา คันทนาด้วย ถ้าปีแล้งให้คิดหาสิ่งทดแทนมาปลูก ที่ใดจะปลูกอะไรคิดให้ดี ปลูกมะพร้าว ตาล หมากพลู อย่าได้ขี้เกียจ

อันหนึ่ง คันเจ้าอยู่บ้าน ให้เบ็งเฮือนชาน เบ็งสถาน บักตูป้องเอี่ยม

ให้เข้าเอี่ยมเบ็งซ้อง หมองทั้งส้ม

ของชุ่มหมุ่นี แพงไว้เฮ็ดกิน

ฝนตกรินฮ้ายอ้อย อย่าถอยกัวขยาด

เถิงชิตกสาดฟุ้ง ฮองเข้าโองไห

คราดไถแอกให้ หลาไนมีทุกสิ่ง

ทั้งสวิงกำพัน พิมพร้อมใส่กระสวย

ของหมุ่นีข่อยให้ มีอยู่กิน

ผัวให้ยินดีหา อย่าไลลาคร้าน

คำแปล หากอยู่บ้านให้ดูแลบ้าน ประดูหน้าต่าง ให้ดูแลเครื่องมือหากินให้ดี ให้ใช้ได้เสมอ ฝนตกให้รื้อรอน้ำไว้ดื่มกิน คราด ไถแอก สวิงพิมจัดให้มีครบสิ่งของดังกล่าวจะช่วยให้มีอยู่มีกิน

อันหนึ่ง คันตื่นขึ้นเช้า ให้เจ้าเลียเบ็งเฮือนตน ลางเพื่อโจรเอาของลักมาวางไว้

เจ้าอย่าให้ฮั่วแปม้าง เป็นฮ่อมทลายลง

มันจักเสียของเฮาบงปลูกฝังเสียเลี้ยง

ให้เจ้าเต้องปลูกดอกช้อน ซอนดอกจำปา ยามอยากเอาบูชา ง่ายดีบมีฮ้อน

อันหนึ่ง ให้เจ้าปลูกต้นไม้ ไร่ซันฮ่มแยงเงายามเมื่อเฮาตายปะ ย่อมมีคนย่อง

แมนสกุณาเค้า บินมาจับอยู่ ก็ดี

บุญก็ยอมได้ คุณนั้นบ่ห่อนเสีย

อันหนึ่ง ให้เจ้าคิดค้า ซ้อถึกขายแพง

คิดล่าแยง หาเงินใช้จ่าย

ขายหมากไม้ แมงจิวโตควาย ทางโตชิววย ให้เจ้าคิดฮ้อดูเลิงวอน

คำแปล ตื่นเช้าให้ดูบ้านเรือนสิ่งของว่ามีครบไหม ให้รักษารั้วบ้านให้ดี ให้ปลูกดอกไม้ ไร่บูชาพระ ให้ปลูกต้นไม้ไร่ฮ้อศัยร่เมงา นกได้ฮ้อศัย บุญก็ได้มีคุณมาก ให้รู้จักค้าขาย ซ้อถึกขายแพง ให้รู้จักขายผลไม้ วิวควายจะทำให้ร่ำรวย ให้คิดให้ดี

เพื่อเตือนใจสามี จึงมีคำสอนสำหรับสามีอีกดังนี้ (เหตุที่เมียเกลียดชังสามี)

เมียจกคิดอ้าง แหนงหน่ายผัว	เพราะว่าผัวพาเซียวใจ ทรัพย์สินแสนสร้าง
เห็นว่าผัวโตเฒ่า ชราการกายแก่	เมียเลยชังสงขำ บ่เหลียวหน้าหล้าแล
เห็นว่าผัวนั้นเป็นพยาธิฮ้าย เจ็บป่วยนานเขา	เมียเลยชังชังเสีย บ่จาจงเอื้อ
เห็นว่าผัวกินเหล้า มาสุรยาฝืน	หาแนวกินบ่ได้ เมียช้ำเล่าชัง
เห็นว่าผัวโง่งเงา บ่ฮู้แห่งหนใด	เมียเลยไลลาหนี ถ่มน้ำลายนำกัน
เห็นผัวเงินซ้าง บ่เนานอนสมสู่	เมียก็อยู่บ่ได้ เห็นหน้าหน่ายชัง
เห็นว่าผัวบ่ต้องฮิ้ว เวียกใส่นาสวน	บ่ฮ้องพันรัง เวียกงานการสร้าง
เมียเลยวางเสียถิม บ่อลัดยหนีจาก	เห็นว่าผัวหาทรัพย์บ่ได้ ให้มั่งมูลมี
เมียเลยหนีไปเสีย ถ่มน้ำลายชังขำ	

คำแปล เมียจะเกลียดชังถ้ามีสามีพาจน แก่เกินไปจนทำอะไรลำบาก สามีชี้โรคเจ็บป่วย ไม่หาย สามีชี้เหล้า หากินไม่ได้ สามีโง่งเงา เขาปัญญา สามีไม่ค่อยอยู่บ้านชอบเที่ยวเตร่ สามีชี้เกียจ ไม่รับผิดชอบการงาน สามีไม่มีปัญญาหาทรัพย์เลี้ยงชีพ เหตุต่าง ๆ จึงทำให้เมียหนี จากเป็นเหตุให้หย่าร้างตามมา

ข้างบ่อยู่ป่าได้ ญ๋อนไม้ไผ่เป็นซี	ข้างบ่มีแนวกิน ก็แสบฟุ้งพวนท่อง
หงส์บ่แก่น้ำ หนองใหญ่สะพังเงิน	เพราะบ่มีปูปลา เปล่าแปนดูได้
ในแม่น้ำ บ่มีจอกแกมแหน	เพราะบ่มีทางชม ซอกโคลแคมน้ำ
นกบ่อยู่ป่าได้ ในดำนดงหลวง	เพราะบ่มีแนวกิน จึงได้ ไลววงเวียน

คำแปล ข้างหนีจากป่า เพราะไม่มีไม้กิน หงส์ห่านหนีจากน้ำเพราะไม่มีอาหาร ไม่มี จอกแหน อาหารในน้ำ นกหนีจากป่าเพราะไม่มีอาหาร

สำหรับประเด็นนี้เป็นข้อวัตรในการสอนสามีภรรยาที่เหตุที่ต้องแยกทางกันเพราะความอดอยาก ซึ่งเป็นเครื่องสะท้อนชีวิตจากธรรมชาติที่ทุกคนได้พบเห็นและนำมาเปรียบเทียบเปรียบเทียบให้เห็นภาพของการดำเนินชีวิต และเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่เคยมีความล้าสมัยเลยแม้แต่น้อย

6. ฮิตพ่อคองแม่ พ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณต่อลูกมากที่สุดจะพรรณนา และรักลูกยิ่งกว่าสิ่งใด ถ้าจะเปรียบดูดวงตาก็ว่าได้ พ่อแม่ปกตีย่อมตั้งอยู่ในคองธรรม และปฏิบัติต่อลูกในสิ่งที่เป็น ประโยชน์ต่อลูก อุทิศหัวใจเลี้ยงลูกตั้งแต่เกิดจนเติบโตใหญ่ ให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียนความรู้ซึ่งจะช่วยให้ ลูกมีสติปัญญา แนะนำเกี่ยวกับการอาชีพ (สำหรับผู้มีความรู้เฉพาะบางอย่าง) สำหรับผู้ชายเมื่อมี อายุสมควรบวชก็จัดการบวชให้ พ่อแม่ย่อมอาทรรักและห่วงลูก สิ่งใดไม่ดีไม่งามก็แนะนำห้าม

ปราม มิให้กระทำชั่ว พยายามให้ตั้งอยู่ในความดี จัดหาคุ้มครองที่สมควรหรือจัดแต่งงานให้ตาม จารีตประเพณี และหากมีทรัพย์สินสมบัติก็มอบให้ลูกครอบครองแทนตนต่อไป พ่อแม่ปฏิบัติเช่นนี้ นับว่าเป็นไปตามทำนองคลองธรรม และพ่อแม่ส่วนมากที่สุดก็ปฏิบัติต่อลูกเช่นนี้

วัตรปฏิบัติที่พ่อแม่ปฏิบัติต่อลูกเพราะรักลูก ดังจะเห็นได้จากบทกลอนต่อไปนี้ เป็นตัวอย่าง ซึ่งขอยกอุทาหรณ์มาให้ดูบางส่วนเท่านั้น

<p>- ยามเมื่อประสูติลูกพ้น จากอุทรเมื่อใด ทั้งเล่าได้เห็นหน้า บุตตาตนอนอ่อน ตั้งชะล่าของเลี้ยง กินเกลือกกับข้าวจี นอนค้ำแคร่สะแนม</p> <p>- แม่นั้นเป็นผู้เลี้ยง บุตตาลูกอ่อน ตั้งหากเป็นอารมณ์แท้ ของแพงกอดทักถัน มันหากเหลือทนแท้ ชี้เยียวบันดัก</p> <p>- บิดาเป็นผู้ให้ หาเลี้ยงพอกพูน หวังให้เลี้ยง ลูกอ่อนน้อย</p>	<p>ก็หากมีความสุข ดังได้ชมวิมานฟ้า ยังเล่ามีทุกขี้อ่อน การเข้าอยู่กรรม เหลือแรงแด้ ทั้งเล่ากินน้ำอ่อน คือว่านอนผิงไฟ ย่างตัวเหลืออ่อน นอนผ้าอ้อม ไกวอ้อมยกใส่นม ค้นว่าลูกหมั่นให้ มารดาอ้อมขึ้นใส่นม มารดาเป็นคนชก เช็ดถูบมีฮ้าย ทั้งอุดหนุนเมี่ยงแก้ว บิขินใจสักสิ่ง เพียรขึ้นให้ ใหญ่สูง เจ้าเอย</p>
--	--

มีคำพังเพยเกี่ยวกับพ่อแม่กับลูกกล่าวว่า “พ่อแม่เฮ็ดกับลูก พอปานน้ำไหล ลูกเฮ็ดกับพ่อแม่ พอปานไฟมอด” แปลความว่า พ่อแม่ทำกับลูกราวกับน้ำไหล ส่วนลูกมักทำต่อพ่อแม่ราวกับไฟที่ดับแล้ว ข้อนี้คงหมายถึง พ่อแม่ปฏิบัติต่อลูกมีแต่ความชุ่มเย็น เป็นประโยชน์และรวดเร็ว พยายามทำตามใจลูกทุกอย่าง ไม่ว่าลูกต้องการสิ่งใด หากไม่เหลือวิสัยแล้ว ย่อมจัดการให้เป็นไปตามความประสงค์ของลูก แต่ลูกบางคนที่ไม่มีความสำนึกในบุญคุณหรือคุณงามความดี ของพ่อแม่ มักไม่ทำให้เป็นไปตามประสงค์ของพ่อแม่ หรือตอบสนองของพ่อแม่ ไปในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ บางทีถึงกับทำให้พ่อแม่ผิดหวังก็มี ซึ่งผู้เป็นลูกควรจะได้คิดในข้อนี้ไว้บ้าง

7. ฮีตลูกครองหลาน ข้อที่ลูกหลานพึงปฏิบัติ ทางที่ควรลูกหลานทุกคน ควรทำตนให้สมกับเป็นลูกหลานที่ดี ที่เรียกกันว่า “ลูกแก้วหลานแก้ว” โดยการเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ที่แนะนำสั่งสอน ละเว้นการทำชั่ว พยายามทำแต่ในสิ่งที่ตั้งงามให้เป็นที่ชื่นใจของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ทำตนเป็นคนดีให้สมกับที่จะได้สืบตระกูล เมื่อน้อยเรียนวิชา ให้มาให้หาทรัพย์ คือเมื่อเด็กให้เล่าเรียน ยึดคติธรรมของที่ว่า “เงินเต็มพาบต่อผญาเต็มพุง” หมายความว่า แม้มี่เงินทองมากมายสักเท่าใดก็ตาม ไม่เท่ามีสติปัญญาความรู้อยู่กับตัว นอกนี้ ผู้เป็นลูกควรช่วยทำกิจการงานต่างๆ เมื่อโตขึ้นมาก็เลี้ยงดูพ่อแม่มิให้อดอยาก รักษาทรัพย์สินสมบัติที่พ่อแม่มอบให้ พยายามสร้างตนเองให้เป็นหลักฐาน ส่วนผู้ที่เป็นหลาน ก็ควรทำตนให้เป็นหลานที่ดีของปู่ย่าตายาย ฯลฯ เช่นกัน

ลูกสะใภ้ก็ดี ลูกเขยก็ดี จะต้องทำตนให้ดี โดยปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม และหน้าที่ของลูกสะใภ้ เช่น รักและเคารพปู่ย่า เลี้ยงดูปู่ย่าด้วยดี มิใช่รักแต่สามี เกลียดซึ่งปู่ย่า รู้จักปรนนิบัติเอาใจปู่ย่า เป็นต้น ส่วนชายผู้จะเป็นลูกเขยใครก็ควรศึกษาครองธรรมของลูกเขยรู้จักวางตนให้ถูกต้อง ให้เป็นที่รักของพ่อตาแม่ยาย เช่น เป็นคนอ่อนน้อม ทำตนให้เป็นที่น่าไว้วางใจ ไม่ขัดแย้งทะเลาะกับพ่อตาแม่ยาย ขยันขันแข็งทำมาหากิน ไม่เอาเปรียบพ่อตาแม่ยาย รู้จักสัมนาการวะ เป็นต้น พ่อตาแม่ยายจึงจะรัก

ตัวอย่างข้อพึงปฏิบัติของหญิงผู้เป็นลูกสะใภ้ มีดังนี้

- ค้นว่า นางหากมีผัวแล้ว อย่าลืมคุณพ่อแม่ คุณเพื่อนมีมากล้น เพียรเลี้ยงให้ใหญ่มา
มารดาฮ้าย ให้อดทนอย่าเคียดต่อ คุณพ่อฮ้าย ให้นางน้อย อย่าดึง
ค้นผัวฮ้าย ให้เอาดีสู้ใส่ ปู่ย่าฮ้าย ให้นางก้มหมอบฟัง
ทางใดฮ้าย ให้ปุ่นปองป้องใส่ ทั้งฝ่ายพุ้นฝ่ายพี่ ใจนั้นพรั้มเสมอ
- ถึงยามเดือนห้า กาลฤดูปีใหม่ จัดหาดอกไม้ เทียนพร้อมใส่ขัน
ไปวันทาไหว้ ตายายปู่ย่า ทั้งสมมาแต่แม่แก่ในหมู่บ้าน ชูคนได้ยิ่งดี เจ้าเอย

ตัวอย่างข้อพึงปฏิบัติของชายผู้เป็นลูกเขย มีดังนี้

- อันหนึ่ง แนวนเป็นเขยนี้ แนวนามเชื้อตายายพ่อแม่ ควรชินบนอบไหว้ ยอไว้ที่สูง
ผลบุญตามมาค้า แนนนำผู้ส่ง ปรารธนาอันใด ซิลุลากได้ โดยด้ามตั้งประสงค์
- อันหนึ่ง เขาเป็นเขยเขานั้น ควรมีใจฮักห่อ ผุงพ่อแม่ชาติเชื้อ ของเมียเจ้าทั่วกัน
มีหญิงให้ฮักกับแม่ให้ ใจเหลืออมทางดี มิงงานการช้อยกัน ฮีบไวบมีข้า
ซีไปมาก้า ทางใดให้เจ้าคอบ เวนมอบให้ เมียไว้แก่พ่อตา
ทั้งแม่ยายพร้อม เจรจาเว้าม่วน ควรบ่ควรให้เจ้า คะนิงฮู้ฮู้แนว เจ้าเอย

นอกนี้ หากพ่อตาแม่ยายเดือนร้อนอะไร ก็รับอาสาช่วยเหลือ ดังตัวอย่างเสียวสวัสดิ์ศักดิ์กล่าว
อาสาไปรับราชการแทนพ่อตา ดังนี้

"ขึ้นบ่ขาด อย่าให้คู่แข่ง การเมืองมี ลูกขอแทนค้ำ
น้ำเพียงคอกขอยัง น้ำเพียงฝั่ง ขอลอย"

9. **ฮิตป่าคองลุง** บรรดาป่าลุงน้ำอาและพี นับเป็นญาติชั้นอาวุโส ควรรู้จักวางตนให้สมกับเป็นที่เคารพนับถือของลูกหลานและญาติพี่น้อง มีเมตตาธรรมไม่ถือตัวโอ้อวด มีอะไรก็ช่วยสงเคราะห์เป็นที่พึ่งพาอาศัยของญาติพี่น้องลูกหลานได้ หากลูกหลานและญาติพี่น้องถูกใครข่มเหงรังแก ก็อาศัยเป็นที่พึ่งได้ การพูดจาก็พูดแต่ที่ควร ไม่พูดแสดงหูกปฏิบัติแต่ในทางที่เป็นประโยชน์ มีภาระงานอะไรก็ช่วยเหลือญาติๆ และลูกหลาน ปฏิบัติให้เป็นไปตามทำนองคลองธรรม ดังคำกลอนต่อไปนี้

ฝูงเฮาผู้เป็นลุงป่า อารอาน้ำพี	ให้มีใจรักพี่น้อง วงศ์เชื้อลูกหลาน
คนใดมีทุกข์ฮ้อน ฮ้อนแอ้วมาหา	ชอยอาสาเป่าปิด ให้สว่างคลายหายเศร้า
การครองข้าว เอาศีลธรรมเป็นที่พึ่ง	ตามเปิดฮิตบ้าน ปางเค้าเก่ามา
ไผมีงานหนักหนาให้ หาทางชดช้อย	ประดาลูกหลานล้า่น้อย ดีใจล้า่นทรวง

10. **ฮิตปู่คองย่า ฮิตตาคองยาย** ทั้งปู่ ย่า ตา ยาย ไทเลยมักเรียกในทำนองเคารพบูชาว่า "พ่อใหญ่ แม่ใหญ่ พ่อตู้ แม่ตู้ พ่อซิ่น แม่ซิ่น" ธรรมดาลูกหลานย่อมจักเคารพสักการะ เพราะเป็นพ่อแม่ของบิดามารดาของตนอีกชั้นหนึ่ง ปู่ย่า ตายาย มักจะมีเมตตาธรรมรักใคร่หลาน ๆ เป็นอย่างยิ่ง บางคนถึงกับพูดว่า รักหลานยิ่งกว่าลูกของตนอีก ปู่ย่า ตายายย่อมเป็นที่พึ่งของหลาน ถ้าปู่ย่า ตายายอยู่ใกล้ชิดกับบรรดาลาน ๆ บรรดาลาน ๆ มักจะรักใคร่ปู่ย่า ตายายยิ่งกว่าพ่อแม่ของตนเป็นส่วนมาก ทั้งนี้ เนื่องจากปู่ย่า ตายาย รักหลานด้วยความจริงใจ มีอะไรก็อยากตามใจ เพื่อให้หลานมีความสุข หลาน ๆ จึงชอบ เพราะปู่ย่าตายายมีเมตตาธรรม ข้อสำคัญปู่ย่า ตายายจะต้องวางตนให้เป็นที่พึ่งคู่ร่วมโพธิ์ร่มไทรของลูกหลานเท่านั้น ดังคำกลอนต่อไปนี้

อันปู่ย่านั้น หากฮักลูกหลานหลาย	ทั้งตายายก็ฮัก ลูกหลานหลายดังเดียวกันนั้น
ลูกหลานเกิดทุกข์ยากไ้ได้พึ่งไบนบุญ	คุณของปู่ย่าตายาย หากมีหลายเหลือล้น
ควรที่ลูกหลานทุกคนไหว้ บูชาขอยิ่ง	เปรียบเป็นสิ่งสูงยกไว้ ถวายเจ้ายอดคุณ
บุญเฮาหลายแท้ ที่มีตายายปู่ย่า	เพราะว่าเฟิ่นเป็นฮ่มให้ เฮาชั้นอยู่เย็น

11. **ฮิตเดมาคองแก** เป็นแนวทางปฏิบัติของคนชราหรือผู้สูงอายุ ซึ่งโดยปกติแล้วธรรมเนียมปฏิบัติของไทยเวลานั้นปกติแล้วจะเคารพนับถือผู้อาวุโสในด้านต่าง ๆ อาจเป็นด้านวัยวุฒิหรืออายุวุฒิ เจริญด้วยอายุ คุณวุฒิ เจริญด้วยความดี ซาติวุฒิ เจริญด้วยชาติสกุล คนเฒ่าคนแก่ควรวางตนให้สมกับที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ โดยยึดมั่นในศีลธรรม ประพฤติตนเป็นคนดี เป็นแบบอย่างแก่ลูกหลานมีอะไรพอช่วยเหลือเกื้อกูลลูกหลานได้ก็พยายามช่วยเท่าที่จะช่วยได้ และรักลูกหลานโดยทั่วหน้ากัน ดังคำกลอนไว้ว่า

- เป็นผู้เฒ่าให้ ฮักลูกหลานเหลน เป็นขุนกวน ให้ฮักการเมืองบ้าน
สมสถานเมือง เฮิงสมย์ถ้วนทั่ว อย่าได้ฮักยิ่งพุ้น ชังพิบัติ
และลักษณะคนเฒ่าคนแก่ที่ดี ที่น่าเคารพนับถือ เช่น

- อันว่าเฒ่า บังเกิดสามขา นั้นฤา - หมายถึงคนวัยสูง ผู้ควรถือหน้า
ย่อนว่าเอาตนเข้า ถือศีลพึ่งเทศน์ ถึงกับสักค้อนเท้า ไปด้วยใส่ใจ

ลักษณะของผู้เฒ่าที่ไม่ดี ได้แก่

- ขาติที่เฒ่า บัญวีตรคองธรรม ปาบึงแถม ชูวันเวียนมือ
ถึงว่าวัยชราเฒ่า หัวขาวเขี้ยวหล่อน อายุฮ้อยชวบเข้า บมิผู้นับถือ แท้แหล่ว

นอกนี้ ลักษณะเฒ่าที่ไม่ดี และไม่ควรประพฤติ มีดังนี้

- ผู้เฒ่ากล่าวความหาญ
- เฒ่าแก่แล้วหลงโลกเมียสาว
- เฒ่าซูลุ่นอนส่วมกับเมีย
- เฒ่ามักป้อยเอิ้นท่าเอิ้นหุง
- เฒ่าฮ้างบ้านหาฮ้างหามี
- เฒ่าวอบเว้าตีก้อนตึกแห
- เฒ่าอุคู้หาสร้างแต่เวร
- เฒ่าย่านสิ้นการไฮการสวน
- เฒ่าแก่งกล้าศีลห้าบมิ
- เฒ่าใจบ้าฮักแต่ลูกหลาน
- เฒ่าค้ำเม้านั่งเฝ้าแต่เฮือน
- เฒ่าเห็นไกลล์กายหน้าบเห็น
- เฒ่าหนึ่งยานจ่มบฮู้แล้ว
- เฒ่าหัวขาวมักเฟือนหาซู้
- เฒ่าซำเตียนนำสาวสำน่อย
- เฒ่าหัวสูงศีลทานบสร้าง
- เฒ่าอับรียรมาส์ตวักินเหล้า
- เฒ่าตาแฉะวางหลานบฮู้
- เฒ่าทำเซญสอนแต่ผู้อื่น
- เฒ่าซักชวนลูกหลานไปค้า
- เฒ่าบตีวันศีลเข้าป่า
- เฒ่าใจมารบุญโตบเว้า
- เฒ่าบิดเบือนฟังธรรมบได้
- เฒ่าคั้นเคี้ยวสามชาวว่าหนุ่ม

- แนวคนเฒ่าใจเบาเคียดง่าย ใจดีท่อมมากฝ้าย ใจฮ้ายท่อมมากตุ้ม

- ลางเฒ่าพุ่มๆ ป้อย กลางคืนแต่ก่อนไก้ เอาแต่คำซี้ฮ้าย มาให้ลูกหลาน

- ลางเฒ่าพางานสิ้น โลกาเว้าหลาย กินหลายก็คำป้อย กินน้อยก็โลเเวร

- ลางคนเป็นคนเฒ่า หัวขาวเฮ็ดจ๋อนพอน ยังเล่าเหาะหอนแล่น เซิงซู้สู่เสนห์

- ลางเฒ่าเฮสนดิน คือกระบวณสาวบ่าว กระดุกชิเข้าหม้อ บทันฮู้เมื่อคิง

- ลางเฒ่าพอดิงโตได้ ไปมาดินด้าวๆ ตาซุ่นปานน้ำข้าว กุมเว้าตั้งบ่าวสาว

- ลางเฒ่าหัวขาวแล้ว แอวก์แงนตากก็แอน ยังหลงแหะแห่นแล่น หลงเดินบเป็งโต

- ลางเฒ่าไฮดาติน หลงหลายเป็นตาหน่าย ลูกหลายห่มไม้ ใจเจ้าเฒ่าบเป็น

- ลางคนเป็นคนเฒ่า เอาแต่หลานไล่แต่ไก่ วดวาบเข้าใกล้ หันหน้าเข้าแต่ตง
- ลางคนหลงลืมเฒ่า มัวเมาว่ายังหนุ่ม แวแวนหัวยุ่มๆ กุมเอื้แต่แต่โต
- ลางเฒ่าโมโหฮ้าย เหลือตายตั้งแต่จ่ม บ่ทันคิดถี่ถั่วย กุมตุ้มตั้งแต่หลาน
- ลางเฒ่าวาจาต๋าน คำใดตั้งแต่ด่า หน้าบ่ทันได้ล้าง กุมบ่อยแต่ก่อนงาย
- ลางเป็นคนเฒ่า กินกลอยบ่อยเก่ง กินบอนปากฮ้อนๆ ดีฮ้ายบ่ฮ้ำเพิง
- ลางเฒ่าเป็นคนซ้า ทำการบ่ทันเพิ่ม บาดว่ายามเข้าล้อม แนวนั้นมันสิ้นเขา
- ลางคนเป็นคนเฒ่า คีลธรรมบ่ได้ฮ้ำ คล้ำได้แต่ห้องน้อย คีลหน้าบ่คะนิง
- ลางคนเป็นคนเฒ่า หัวขาวจนปากฝาว คีลธรรมบ่ได้เว้า เทียวเข้าตั้งแต่สวน

ลักษณะคนเฒ่าคนแก่ที่กล่าวมาแล้ว เป็นลักษณะที่ไม่ดี ควรที่คนเฒ่าคนแก่จะได้ละเว้น ไม่ควรประพฤติ

12. ฮีตปีคองเดือน ได้แก่การปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่าง ๆ ที่นิยมจัดทำเป็นประจำ ทุกเดือนทั้งสิบสองเดือน ตามที่กำหนดไว้ใน "ฮีตสิบสอง" โดยยึดทางศาสนาเป็นหลัก ได้แก่งาน บุญข้าวกรรม บุญคุณลาน บุญข้าวจี บุญแมวส บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญข้าสละ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน เป็นต้น โดยเอาใจใส่ร่วมกันจัดทำ มิได้ละเลย นับว่าเป็นการเคารพและปฏิบัติตามประเพณีและวัฒนธรรมของชาติทางหนึ่ง ซึ่งรายละเอียดได้กล่าวไว้ในเรื่องฮีตสิบสองแล้ว

13. ฮีตไฮคองนา การทำไร่นาแต่โบราณ เมื่อถึงฤดูปลูกก่อนจะลงมือทำ ก็มีทำพิธีเลี้ยง "ตาแฮก" ทำพิธีปลูกข้าวที่ "ตาแฮก" คล้ายพิธีพืชมงคล มีการลงแขกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พยายามลงมือทำให้ถูกต้องและทันฤดูกาล เอาใจใส่ดูแลพืชผลของตนโดยส่ำมเสมอมิละเลย และขยันขันแข็งให้ได้ผลดี มิให้อดอยาก ปักดำนาเสร็จมีการสูขวัญควาย เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จมีการทำบุญคุณลาน มีพิธีเชิญขวัญข้าวคือแม่โพสพมาสู่ข่งข้าว และทำพิธีสูขวัญแล้ว (ข่งข้าว) เป็นต้น เมื่อถึงฤดูทำไร่ทำนา ไทเลยมักจะมีการลงแขกดังกล่าว เป็นการช่วยเหลือกัน ถ้อยที่ถ้อย อาศัยกัน ทำให้งานทำไร่ทำนาสำเร็จราบรื่นไปด้วยดี นับเป็นคองธรรมที่ดีอย่างหนึ่ง

ตัวอย่างคำพังเพยหรือภาษิตเกี่ยวกับฮีตไฮคองนา ได้แก่

- เดือนหกให้หว่านกล้า เดือนห้าให้ไถแต่่ง
- เฮ็ดนาอย่าแพงกล้า ไปค้าอย่าแพงทิน
- ดำนาหล้าหัวปีบ่ทันเพิน กล้าขึ้นปล้องดำได้ก็บ่งาม เป็นต้น

14. **ฮีตวัดคองสงฆ์** หมายถึง ระเบียบประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับวัดวาอารามและพระภิกษุสามเณร แทบทุกหมู่บ้านมักมีวัดเพื่อเป็นหลักพุทธศาสนา ซึ่งชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น วัดวาอารามถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การเคารพ พุทธศาสนิกชนจึงควรต้องปฏิบัติต่อวัดและพระสงฆ์ โดยความมาเคารพตามจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติมา และช่วยกันทำนุบำรุงวัดวาอาราม มีการบวชพระภิกษุสามเณร ถวายทานแด่พระภิกษุสามเณร สร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่ของวัดให้มั่นคงถาวรและสง่างาม ที่กล่าวมานี้เป็นประเพณีที่พึงปฏิบัติต่อวัด

ส่วนคองพระสงฆ์ หมายถึงระเบียบของพระภิกษุสงฆ์ตลอดสามเณร ผู้ถือบวชพึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย พุทธศาสนิกชนพึงรู้จักคองสงฆ์ คือ รู้จักปฏิบัติต่อพระภิกษุสามเณร ได้แก่ถวายสิ่งที่เป็นกับปิยภัณฑ์ คือ สิ่งที่ดี และเว้นไม่ถวายอับปิยภัณฑ์ คือของที่ไม่ควรถวาย เป็นต้น โดยมีไวยาวัจกร คือ ผู้ทำธุระแทนสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ และพระภิกษุสามเณรก็ควรถือเคร่งตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพื่อให้สมกับที่เป็นเนื้อหานุญอันประเสริฐ (พระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญ) นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์ควรจะได้จัดวัดวาอารามให้สะอาดเรียบร้อยสมกับเป็นปูชนียสถาน และพระผู้ใหญ่ควรปกครองดูแลบรรดาภิกษุสามเณรให้อยู่ในพระวินัยและอยู่ด้วยกันด้วยความสงบสุข ดังคำพังเพยที่กล่าวไว้ว่า "อยากเบิ่งพระให้เบิ่งถาน อย่างเบิ่งสมภารให้เบิ่งจวน้อย" พระภิกษุสามเณรควรเคารพนับถือ และปฏิบัติต่อกันตามควรแก่อาวุโส เป็นต้น เมื่อได้ปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ ก็ถือได้ว่า เป็นการปฏิบัติให้เป็นไปตาม ฮีตวัดคองสงฆ์ อันจะเป็นเครื่องช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญวัฒนาถาวรเป็นที่พึงทางใจของประชาชนตลอดไป

สำหรับคองสิบสี่นี้ปรากฏว่า ผู้เป็นข้าราชการตลอดประชาชนในท้องที่จังหวัดเลยพากันยึดมั่นในจารีตที่บรรพบุรุษเคยพาปฏิบัติมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามชนบทจารีตอันดีงามยังคงมีผู้ปฏิบัติเป็นอย่างดีโดยทั่วกันอยู่เป็นจำนวนมาก และนอกจากนั้นยังมีแนวปฏิบัติที่เรียกว่า "คองสิบสี่" ที่ปรากฏเป็นคำสอนอีกสามแบบ ดังนี้

คองสิบสี่ แบบที่ 1

คองสิบสี่แบบนี้ กล่าวถึงหลักการที่พระมหากษัตริย์จะปกครองบ้านเมือง โดยให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีการแต่งตั้งอำมาตย์ราชในตรี ที่มีความเฉลียวฉลาด และซื่อสัตย์สุจริตให้ปกครองบ้านเมืองให้พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่าง ๆ ตลอดกำหนดให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณี ในทางที่ถูกที่ควร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ประชาราษฎร์ได้อยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

คองที่ 1 "เป็นพญาไชยเชิงครอบครองเมืองบ้าน ต้องผู้จักรตั้ง ทนายนายคนชอบ ผู้ช่วงใช้ ให้คนผู้ฉลาดคอง ต้องให้ผู้การระเบียบพรหมวิหาร การงานตรงอย่าคองขอเคี้ยว สุจริตตั้งจรั้งกาล พวกไพร่" หมายถึง เป็นพระเจ้าแผ่นดินควรรู้จักตั้งอำมาตย์ราชมนตรีนั้มีความรู้เฉลียวฉลาดและ ซื่อสัตย์สุจริต ไม่คดโกง เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง

คองที่ 2 "เป็นพญาให้ปองใจด้วยคุณคองอันชอบ ทศราชตั้งธรรมนั้นบ่เลิกถอน บิให้ไพร่ เดือดร้อนตั้งอยู่ธรรมสิบ" หมายถึง เป็นพระเจ้าแผ่นดินให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของ พระราชา 10 ประการ ได้แก่

(1) ทาน การให้ทาน (2) สील การรักษาศีล (3) ปริจาคาค การเสียสละ
 (4) อาชว ความซื่อตรง (5) มทุทว ความอ่อนโยน(6) ตปี ความเพียร
 (7) อุกุโธ ความไม่โกรธ (8) อวิหี สา ความไม่เบียดเบียน(9) ขนุดิ ความอดทน
 (10) อวิโรธนิ ความไม่ประพฤติผิดทำนองคองธรรม เพื่อปกครองบ้านเมืองให้อยู่
 เย็นเป็นสุข

คอง 3 "มีต่อตามเติมไว้ สังขารขึ้นกาลฤดูปีใหม่ ฮตสงรองค์พระเจ้าให้เมืองบ้านอยู่ สบาย" ข้อนี้ หมายถึง ในวันตรุษสงกรานต์ ซึ่งโบราณถือว่า เป็นวันย่างขึ้นปีใหม่ ให้นำน้ำอบ น้ำหอมไปสงรองพระพุทธรูปที่วัดตามประเพณี เพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข

คอง 4 "มีต่อทำขยายเรื่องเรียงคดี เถิงวันนี้สังขารผ่านเวียนมาฮอด นิมนต์พระสังฆเจ้า มาพร้อมพร้ามवल แหนแห่งนำฝ่ายใต้เมื่อกำฝ่ายเหนือ ฮตสงล่างสังโหมบให้ขาด ตามแบบเบื่องคอง เค้าเก่าหลัง" หมายถึง ให้ทำพิธีสงกรานต์ มีการแห่พระสงฆ์ แล้วทำการสงน้ำพระสงฆ์ด้วย ซึ่งปกติใช้น้ำอบน้ำหอม ตามประเพณีที่เคยทำมาทุกปี

คอง 5 "ให้พร้อมไพร่เสนา นานายศรีอวยพรยอดจอมกษัตริย์ให้ สังโหมพร้อมมูรธาภิเศก ในช่วงคุ้มสนามเล่นพระราชวัง" หมายถึง ให้ทำบายศรีสู่ขวัญ เพื่อถวายพระพรแด่พระราชา และมี พิธีสงน้ำพระราชาในพระราชวัง เพื่อให้ทรงอยู่เย็นเป็นสุข และ เป็นการแสดงความจงรักภักดีด้วย

คอง 6 "สังขารตั้งฤดูกาลปีใหม่ ขวนชาวไทยพี่น้องถือน้ำฮับสาบาน เพื่อบให้โลกเลี้ยว ขบถลอบชิงลัก" หมายถึง พอถึงวันขึ้นปีใหม่ ให้ประชาชนร่วมกันทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตึมน้ำ สาบาน เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระราชา และให้ประชาชนมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่ทำการคด โกงและแย่งชิงทรัพย์สินซึ่งกันและกัน

คอง 7 “พอเมื่อเดือนเจ็ดขึ้นฤดูเดือนข้ามล่วง ให้หาดวงดอกไม้พร้อมไพร่เสนา ให้ไปเลี้ยงมเหศักดิ์ตามหลักเมือง ประเพณีแต่เดิมคราวครั้ง” หมายถึง เมื่อถึงเดือนเจ็ดให้ทำพิธีบูชาและถวายเครื่องสังเวद्यแด่เทพารักษ์หลักเมือง เพื่อเป็นการแก้บนและความคุ้มครองให้บ้านเมืองปลอดภัย และประชาชนมีความสุขโดยทั่วกัน

คอง 8 “ให้รู้เรื่องตกแต่งแปลงเมือง สุตรชะตาขวัญเมืองบูชาเทพเจ้า สามวันได้ยิงปืนเท่าทั่ว หว่านแส่ทรายฮอบบ้านสถานคุ้มเขตนิคม” หมายถึง จัดให้มีพิธีทำขวัญเมืองและสะเดาะเคราะห์เมือง มีการยิงปืนและหว่านกรวดทรายไล่ภูตผี เพื่อให้หายเสียดจัญไรประชาชนจะได้อยู่ด้วยความสงบสุข

คอง 9 “ให้สืบฟ้าวตกแต่งแปลงบัด ปฏิบัติประเพณีแต่เดิมคราวครั้ง พากันตั้งประดับดินบุญฝาก ไปหาญาติพี่น้องคองน้อยย่าลิม” หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวประดับดิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติและเปรตผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำกันในวันสิ้นเดือนเก้า

คอง 10 “ให้ฉลาดล้ำปุ่นสร้างแต่งแปลงเดือนสิบเพ็ญพากันพร้อมตกแต่งแปลงคอง เขาข้าวสากไปทานหายอายุผู้ตายแล้ว” หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวประดับดิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติและเปรตผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำกันในวันสิ้นเดือนเก้า

คอง 11 “ให้พากันตั้งคุณคองอันชอบ ออกพรรษาปวารณาแล้วบูชาไต้เทพคุณ ให้ทำบุญตามเรื่องบูชาไฟได้ประทีป เพื่อบูชาเทพเจ้าเมืองบ้านอยู่เย็น แสมค้ำหนึ่งนั้นให้พราพร้อมคาดล่องเชื้อไฟ ไหลบูชาพระนาคเนาภูมิพื้น” หมายถึง ให้พร้อมกันทำบุญวันออกพรรษามีพิธีปวารณาตามประทีปโคมไฟตามสถานที่ต่างๆ และมีการล่องเรือไฟตามแม่น้ำลำคอง เพื่อบูชาเทพดาและพญานาค ให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คอง 12 “คองคนสร้างประเพณีจาฮีต เหตุเบื้องต้นปางก้าเก่าหลัง เดิมคราวครั้งขันแข่งแปลงเฮือ บูชาหอพระนาคเนาในพื้นที่” หมายถึง ให้มีการสงฆ์เฮือ (แข่งเรือ) เพื่อเป็นการบูชาพญานาค ซึ่งสิงสถิตอยู่ใต้บาดาล ปกตินิยมทำกันในวันออกพรรษา หรือภายหลังออกพรรษา และทำกันในตำบลหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคองใหญ่ๆ

คอง 13 “ยื่นคองที่คองอันชอบ พร้อมกันแห่มหาชีวิตเจ้าทั้งเท่าหมู่พระองค์ทรงตามเรื่องคุณคองทศราช ชักชวนญาติพี่น้องทำสร้างแต่งทาน การใดด้วยทรงปองเป็นประโยชน์” หมายถึง ให้มีพิธีสมโภชและแห่แห่นพระราชชาติตลอดพระราชวงศ์ พร้อมกับมีการทำบุญให้ทาน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและแสดงความจงรักภักดี

คอง 14 "เป็นพญาคุ้มคุ้มครองคณะราชบุรุษ สมบัติคุณสืบสืบชื่อให้ทรงผู้ทุกประการ พวกไพร่บ้านจึงซื่ออยู่เป็นสุข หายจากโรคภัยทุกข์ชุกจนจริงแท้" หมายถึง ให้พระราชาทรงรู้จักและจัดให้มีสิ่งที่จะทำให้บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแน่นหนาสมบูรณ์พูนสุขและเจริญก้าวหน้า พ้นจากภัยพิบัติทั้งปวง เพื่อไพร่บ้านพลเมืองจะได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกันเพราะบ้านเมืองใดมีสมบัติคุณเมืองทั้งสืบสืบชื่อแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะช่วยให้บ้านเมืองมีสภาพดังกล่าวข้างต้น สมบัติคุณเมืองสืบสืบชื่อนี้มีอะไรบ้างจะได้กล่าวให้ทราบโดยละเอียดในหัวข้อว่าด้วยคองสืบสืบแบบที่ 4 ต่อไป

คองสืบสืบ แบบที่ 2

คองสืบสืบแบบที่ 2 นี้ หนักไปในทางให้ประชาชนยึดถือจารีตประเพณี กล่าวถึงธรรมที่พระมหากษัตริย์พึงยึดถือ และข้อที่คนในครอบครัวตลอดคนทั่วไปจะพึงปฏิบัติต่อกัน ซึ่งมีต่อไปนี้

คองที่ 1 "เดือนหกให้ชนทรายเข้าวัด ก่อพระทรายทุกปี" ภายหลังเมื่อเสร็จพิธีตรุษสงกรานต์แล้ว จะมีการชนทรายเข้าวัด เพื่อก่อพระเจดีย์ทราย หรืออาจจะก่อพระเจดีย์ทรายแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งเห็นว่าเหมาะสมก็ได้ ถือว่าได้บุญกุศลและชำระบาปกรรม

คองที่ 2 "เดือนห้าหน้าใหม่ ให้เกณฑ์คนไปสาบานตน ทำความสัตย์ซื่อต่อกันทุกคน" ถึงเดือนห้าซึ่งโบราณถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ เมื่อทำบุญสงกรานต์ มีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ด้วยน้ำหอม และนำน้ำหอมไปสงฆ์อาบให้ผู้เฒ่าผู้แก่ มีพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เป็นต้น แล้วต่างตั้งจิตอธิษฐาน ให้มีใจซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่นี้ด้วย

คองที่ 3 "ถึงฤดูจะทำนา คราด หว่าน ปักดำให้เลี้ยงตาแยก ปักข้าวแยกตามกาลประเพณี" เมื่อก่อนจะลงมือทำนา จะมีพิธีแรกนาในบริเวณที่ตั้งศาลพระภูมิ (ตาแยก) โดยดำต้นข้าวลงในที่จัดไว้โดยเฉพาะประมาณ 9 ต้น ตามธรรมดาจะทำคอกล้อมไว้ด้วย และทำศาลตาแยกขึ้นเป็นพิเศษตรงกลางคอกหรือบริเวณที่ดำต้นข้าวไว้ มีอาหารคาวหวาน เมี่ยง หมาก ไปเลี้ยงตาแยก พร้อมเฮื่อ (เรือ) เงินเฮื่อค่า เพื่อเป็นสิริมงคล ฝนฟ้าจะได้ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าในนาจะได้งอกงามให้ผลดี

คองที่ 4 "ให้พากันทำบุญหาญาติที่ล่วงลับไปแล้วทุกปี" ตามประเพณีของชาวอีสาน การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติ มีการทำบุญข้าวประดับดินในวันสิ้นเดือนเก้า ทำบุญข้าวสากในวันเพ็ญเดือนสิบ และสำหรับญาติที่ล่วงลับไปแล้วคนหนึ่งๆ นั้น บางท้องถิ่นมีการทำบุญอุทิศเป็นพิเศษครั้งใหญ่ให้ครั้งหนึ่ง เรียกว่า "บุญแจกข้าว" ไม่กำหนดว่าตายไปแล้วนานเท่าใด แต่ปกติไม่เกิน 3 ปี นิยมทำกันในเดือนสามหรือเดือนสี่ นอกนั้นอาจทำบุญอุทิศให้ตามโอกาสอันควรก็ได้ เป็นการแสดงความอาลัยรักและกตัญญูตเวทีต่อผู้ล่วงลับไปแล้ว

คองที่ 5 "เดือนสิบสองให้พิจารณาทำบุญกฐินทุกปี" เป็นการทำบุญถวายผ้ากฐินแด่พระสงฆ์ ระหว่างวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ซึ่งชาวไทยนิยมทำบุญนี้กันทั่วไป เพราะถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้กุศลแรง

คองที่ 6 "ให้พากันทำบุญเผาผล ฟังเทศน์เผาผลทุกปี" เป็นการทำบุญฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรหรือบุญมหาชาติ นิยมทำกันในเดือนสี่ ถือกันว่า ผู้ใดได้ฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรแล้วได้กุศลแรง และอาจลดบันดาลให้ได้พบพระศรีอริยเมตไตรยในกาลข้างหน้า

คองที่ 7 "ให้พากันเลี้ยงพ่อแม่ที่ท่านแก่มาแล้ว เลี้ยงตอบแทนคุณท่านที่เลี้ยงเรา" เป็นวัตรปฏิบัติของบุตรที่ดี อันจะพึงมีต่อบิดามารดา เป็นการตอบแทนบุญคุณผู้เลี้ยงดูมา ผู้ใดเลี้ยงดูบิดามารดาให้มีความสุข ถือว่าเป็นคนดี

คองที่ 8 "ให้พากันรู้จักการปฏิบัติจัดแจงเรือนชานบ้านช่อง ให้แก่บุตรธิดาที่เราเลี้ยงมา" เป็นข้อปฏิบัติของบิดามารดาอันพึงมีต่อบุตร เช่น มีการมอบมรดกให้แก่บุตรในโอกาสอันควร ช่วยจัดสร้างบ้านเรือนให้บุตรอยู่ และหาคู่ครองให้ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้บุตรมีเหย้าเรือนเป็นตนหลักฐาน หรือเป็นฝั่งเป็นฝาต่อไป

คองที่ 9 "ถ้าเป็นเขยเขาย่าดูถูกลูกเมีย อย่าดูด่าเสียดสีพ่อตาแม่ยาย ให้เกรงกลัวพ่อตาแม่ยาย" เป็นประเพณีนิยมของคนภาคอีสาน มักนิยมเอาลูกเขยมาสู่เหย้า เพื่อเลี้ยงพ่อตาแม่ยาย ดังนั้น ลูกเขยที่ดีควรจะรักลูกรักเมีย ไม่ทำทารุณและดูหมิ่น เช่น ด่า ตี ฯลฯ ควรรักและเคารพพ่อตาแม่ยาย มีความอ่อนน้อมต่อพ่อตาแม่ยาย เหมือนพ่อแม่ของตนเอง ทั้งนี้เพราะเมื่ออาสาเลี้ยงลูกสาวเขาแล้ว ควรเลี้ยงดูพ่อตาแม่ยายและรักเคารพพ่อตาแม่ยายด้วย จึงจะได้ชื่อว่าเป็นลูกเขยที่ดี

คองที่ 10 "ให้รู้จักทำบุญให้ทาน รักษาศีล ไม่พุดปลดล่อวง" เป็นข้อพึงปฏิบัติสำหรับคนทั่วไป มีการทำบุญ ได้แก่ การบริจาคทานแด่พระภิกษุสามเณร และผู้ยากจนที่สมควรให้ความช่วยเหลือ ในด้านความประพฤติก็มีการรักษาศีลห้าเป็นอาจณ ปฏิบัติตามข้อธรรมต่างๆ ที่คนทั่วไปพึงประพฤติ เป็นต้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นคนดี

คองที่ 11 "เป็นพ่อบ้านให้มีพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาเสมอ" เป็นธรรมของผู้เป็นใหญ่ในครอบครัว และหัวหน้างานพึงปฏิบัติ เพื่อเป็นที่พึ่งของบุตรภรรยาและคณาญาติ ตลอดจนบุคคลผู้มาพึ่งพาอาศัย

คองที่ 12 "เป็นพระมหากษัตริย์ต้องรักษาศัพทศรราชธรรมสิบประการ" ซึ่งได้แก่ (1) ทาน การให้ทาน (2) สีล การรักษาศีล (3) ปริจุจาค์ การเสียสละทรัพย์เพื่อสาธารณประโยชน์ (4) อาชฺชวํ ความซื่อตรง (5) มทุทวํ ความอ่อนโยน (6) ตปี ความเพียร (7) อุกุโกธํ ความไม่โกรธ (8) อวิหํ สา

ความไม่เบียดเบียน (9) ขนุนติ ความอดทน (10) อวโรธน์ ความไม่ประพฤตินิดทำนองคองธรรม เพื่อ
จะได้ปกครองบ้านเมือง ให้ไฟรฟ้าข้าแผ่นดินอยู่เย็นเป็นสุข และบ้านเมืองจะได้วัฒนาถาวร

คองที่ 13 “เป็นพ่อตา แม่ยาย ได้ลูกเขยมาสมสู่ ให้สำรวมวาจา อย่าด่าโคตรเชื้อ
พงศ์พันธุ์อันไม่ดี” เป็นข้อกำหนดเป็นคู่กับคองที่ 9 เมื่อลูกเขยได้ปฏิบัติในทางที่ควรต่อพ่อตาแม่
ยายแล้ว ก็ควรที่พ่อตาแม่ยายจะพึงปฏิบัติแก่ลูกเขยด้วยความสุภาพ ไม่ดูด่าว่ากล่าวในทางที่เสื่อม
เสีย และควรจะได้มีความรักใคร่เอ็นดูลูกเขยดุจลูกของตนเอง

คองที่ 14 “ถ้าเอามัดข้าวมารวมกองในลานทำเป็นลอมแล้ว ให้พากันปลงข้าวหมกไซ้ ทำ
ตาแหลว แล้วจึงพากันเคาะฟาดตีตีแท้แล” เมื่อขนเอามัดข้าวมารวมเป็นกองที่ลานแล้ว ก่อนที่จะ
ทำการฟาดนวดให้เมล็ดข้าวหล่นจากรวง ควรทำเครื่องขวัญข้าว มีไผ่ต้ม เมียง หมาก กล้วยอ้อย
ข้าวหนึ่ง ข้าวต้ม ขนม เป็นต้น ใส่ภาชนะวางไว้ที่กองข้าว และทำเจลวปักไว้ที่ลานทั้งสี่มุม เพื่อให้
ขวัญข้าว คือแม่โพสพมาอยู่ที่กองข้าว จะไม่ตื่นตกใจหนีไป เมื่อนวดเสร็จ เวลาขนข้าวไปใส่ยุ้ง
เรียบร้อยแล้ว ก็มักมีการเชิญขวัญแม่โพสพไปไว้ที่ยุ้งข้าวด้วย โดยเชิญขวัญข้าวไปพร้อมกับเครื่อง
ขวัญข้าวนั่นเอง ทั้งนี้เพื่อเป็นสิริมงคล เจ้าของจะได้ไม่อดอยากและมั่งมีศรีสุขต่อไป

คองสิบสี่แบบที่ 4

คองสิบสี่แบบที่ 3

คองสิบสี่แบบนี้เน้นไปในทาง “ฮิตบ้านคองเมือง” คือการดำเนินการปกครองบ้านเมือง
เพื่อให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และมีการปฏิบัติตามประเพณีบางอย่างประกอบด้วย ซึ่งมี
รายละเอียด ดังต่อไปนี้

คองที่ 1 ทรงแต่งตั้งผู้ชื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดี เคารพยำเกรงและขยันหมั่นเพียรให้เป็น
อำมาตย์ อุปฮาดราชมนตรี เพราะข้าราชการที่ชื่อสัตย์สุจริตและขยันขันแข็งในการทำงาน ย่อมจะ
ทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าและประชาชนจะพลอยสุขสบายไปด้วย

คองที่ 2 หมั่นประชุมมุขอำมาตย์ อุปฮาด ราชมนตรี ให้มีความพร้อมเพรียงกันช่วยกัน
บริหารบ้านเมืองให้รุ่งเรือง ขจัดปัดเป่าศัตรูหมู่มิตรและอุปสรรคที่เกิดขึ้น เพราะการหมั่นประชุม
กันก็ดี การมีความสามัคคีกันก็ดี ยังให้เกิดความเจริญด้วยกันทุกฝ่าย

คองที่ 3 พระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา หรือ
เจ้านาย 10 ประการ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น

คองที่ 4 ถึงวันปีใหม่ นิมนต์พระสงฆ์เจ้าจากวัดวาอารามหลวง ภายในเมืองมาเจริญ พระพุทธรมณต์ ประชาชนชายหญิง หนุ่มสาว เฒ่าแก่ เจ้าขุนมูลนาย จัดเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูป เทียน น้ำอบน้ำหอม ไปบูชาและสงฆ์พระสงฆ์ ซึ่งเป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่มาแต่โบราณกาล ผู้ปฏิบัติเช่นนี้เชื่อว่าจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 5 ถึงวันขึ้นปีใหม่ ให้เสนาอำมาตย์ อุปฮาด ราชมนตรี นำเครื่องบรรณนาการของ ฝักและน้ำอบน้ำหอม มาบูรณาภิเษกสดสงฆ์เจ้าชีวิตของตน เป็นการถวายพระพรแด่ พระมหากษัตริย์ให้ทรงพระเจริญ และเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อันจะยังให้ บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย

คองที่ 6 ถึงเดือนหก นิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาเจริญพระพุทธรมณต์ เสนาอำมาตย์ อุปฮาด ราชมนตรี พร้อมกันมาสาบานตัว คือ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อเจ้าชีวิต ว่า จะซื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดี เคารพยำเกรง จะไม่คิดคดทรยศต่อเจ้านายตน การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นการแสดงความจงรักภักดีของข้าราชการบริพารอย่างหนึ่ง ซึ่งสมัยโบราณมีการปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี

คองที่ 7 ถึงเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงมเหศักดิ์หลักเมืองบูชาอารักษ์เทพดาทั้งสี่ทิศ คือ (1) ทำว ธรรฐ จอมภูมิมิอยู่ทิศตะวันออก (2) ทำววิรุฬหก จอมเทวดา อยู่ทิศใต้ (3) ทำววิรุฬปักข์ จอมนาค อยู่ทิศตะวันตก (4) ทำวภูเวร จอมยักษ์ อยู่ทิศเหนือ และเทพดาทั้ง 8 ทิศ ถือกันว่า เทพดาทั้ง 4 องค์ และ 8 องค์ เป็นผู้คุ้มครองรักษาโลกให้อยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 8 เดือนแปด นิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาทำการสวดชำระ (ชำระ) บะเบ็ยกหวานแ่ ทราย ตอกหลักเมือง ให้บ้านเมืองหายเสนียดจัญไร อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากันเป็นการทำบุญชำระ เสนียดจัญไรให้บ้านเมือง นิยมทำกันในเดือน 7 หรือเดือน 8 ก็ได้

คองที่ 9 ถึงเดือนเก้า ป่าวเดิน (บอกหรือกะเกณฑ์) เสนา ข้ามหาด ราษฎรทุกบ้านทุก เหยื่อนให้ทำทานการกุศลไปให้แก่เปรต คือ ญาติและบุคคลอื่นที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นประเพณี การทำบุญมาแต่โบราณ บุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่เปรตในเดือนเก้า ทางภาคอีสานเรียกว่าบุญข้าว ประดับดิน

คองที่ 10 ถึงเดือนสิบ ป่าวเดินเสนา ข้ามหาดอุปฮาด ราชมนตรี ราษฎรทุกบ้านเหยื่อน ให้ทำบุญให้ทานข้าวสาก ในวันขึ้น 15 ค่ำ แล้วอุทิศผลบุญไปให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็น ประเพณีการทำบุญอุทิศแก่ญาติมาแต่โบราณ เช่นเดียวกับคองที่ 9

คองที่ 11 ถึงเดือนสิบเอ็ด นิมนต์พระสงฆ์ปวารณาออกพรรษา ให้ประชาชนไปนมัสการ และมูรธาภิเษกธาตุหลวง การทำบุญออกพรรษาเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งประชาชนปฏิบัติ มาเป็นประจำทุกปี และในโอกาสนี้ก็จะมีการสงฆ์และนมัสการปูชนียสถาน อันศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระเจดีย์ ด้วย

คองที่ 12 ถึงเดือนสิบเอ็ดแรม ปาวเตินให้ทำบุญจูงทอดตามวัดวาอารามต่าง ๆ การทำบุญจูงทอดถือว่าได้กุศลแรง ซึ่งประชาชนนิยมทำกันเสมอมา เช่นเดียวกับการทำบุญอย่างอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว

คองที่ 13 ถึงเดือนสิบสอง ขึ้น 15 ค่ำ ให้มุขอำมาตย์ อุปฮาด ราชมนตรีและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารวมกันที่พระลานหลวง แห่งเจ้าชีวิตไปสงฆ์น้ำในแม่น้ำเพียงวัด จัดให้วัดอยู่ใกล้แม่น้ำมีเฮือสงฆ์ (เรือแข่ง) วัดละลำ ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันสงฆ์เฮือ(แข่งเรือ) ข้อนี้คงจะเป็นประเพณีโบราณที่ข้าราชการและประชาชนได้มีการแห่แหน และสงฆ์น้ำพระมหากษัตริย์เพื่อเฉลิมฉลองและแสดงความจงรักภักดีอย่างหนึ่ง ซึ่งปกติคงกระทำปีละครั้ง

คองที่ 14 ให้มีสมบัติคุณเมืองหรือสมบัติค่าควรเมืองครบทั้ง 14 อย่าง หากบ้านเมืองใดมีสิ่งเหล่านี้ครบพร้อมสมบูรณ์ จะทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าวัฒนาถาวร อาณาประชาราษฎร์จะอยู่ร่มเย็นเป็นสุข คือ ต้องมี

- (1) นูเมือง ได้แก่มิทูตานุทูตผู้ฉลาดมีสติปัญญาดี
- (2) ตาเมือง ได้แก่มินักปราชญ์ผู้สอนอรรถสอนธรรม
- (3) แก่นเมือง ได้แก่มิพระสงฆ์ผู้แตกฉานทางธรรมวินัย
- (4) ประตุมือง ได้แก่มิอาวุธยุทธโศปกรณ์ป้องกันข้าศึกศัตรู
- (5) ฮากเมือง ได้แก่มิหมอฮูฮาโหราศาสตร์ฉลาดทายเหตุการณ์ร้ายดี
- (6) เห่ง้าเมือง ได้แก่มิเสนาอำมาตย์ข้าราชการที่เที่ยงธรรม
- (7) ซื่อเมือง ได้แก่มิตากวน ตาแสง(หัวหน้าหมู่บ้านตำบล) ผู้ซื่อสัตย์
- (8) ฝาเมือง ได้แก่มิโยธาทหารผู้แก่กล้า
- (9) แเปเมือง ได้แก่มิเจ้านายตั้งอยู่ในศีลธรรม
- (10) เขตเมือง ได้แก่มิผู้ฉลาดดูพื้นที่ตั้งบ้านตั้งเมือง เป็นต้น
- (11) สติเมือง ได้แก่มิคหบดี เศรษฐีและทวยคำ
- (12) ใจเมือง ได้แก่มิแพทย์ฉลาดในการเยียวยารักษาโรค
- (13) ค่าเมือง ได้แก่มิที่ตั้งบ้านเมืองมีภูมิภาคดี มีราคาแพงวด(มีทรัพยากรธรรมชาติ)
- (14) เมฆเมือง ได้แก่มิเทวดาอารักษ์มหศักดิ์หลักเมือง

ซึ่งมีคำบรรยายเป็นคำกลอน ดังต่อไปนี้

หุเมือง นั้น ได้แก่ทูลาผู้คนดีผู้ฉลาด อาจนำความนอกพุ่มมาเข้าสู่เมือง

ตาเมือง นั้น ได้แก่นายหนังสือว่า คนดีผู้ฉลาด สามารถสอนสั่งได้ บาลีก้อมชูแนว สอน
หมู่แถวพันธุเชื้อ วงศ์วานน้อยใหญ่

อันแก่นเมือง ได้แก่สังฆเจ้า ผู้ทรงธรรมวินัยสูตร นี้ละเป็นแก่นแท้ เมืองบ้านแห่งเฮา

ประคูเมือง ได้แก่ปิ่นหรือหน้า หลาหลาวง้าวหอก เครื่องอาวุธทุกชิ้น ในหั้นแม่นประคู
ที่พวกเสนาข้า มนตรีฮักษาอยู่

ฮากเมืองนั้น ได้แก่โหราเหง้า หมอโหรผู้ฉลาด ผู้เหตุดีและฮ้าย ซิมาเข้าสู่เมือง

เหง้าเมืองนั้น ได้แก่เสนาผู้ คนหาญเดมาเก่า เป็นผู้คงเที่ยงมั่น บ่ผันปลิ้นเปลี่ยนแปลง

อันชื่อเมืองนั้น ได้แก่ตากวนบ้าน ตาแสงผู้สัจย์ซื่อ ราษฎรหากสุขอยู่ด้วย คอมเจ้าผู้คน

ฝ่าเมืองนั้น ได้แก่พญาหาญกล้า โยธาทแก้วแก่ง กับทั้งทหารผู้กล้า อาจฟันฆ่าชนะเขา
กับข้าศึกซีเข้ามายาดชิงเมือง

แปเมืองนั้น ได้แก่คุณพญาเจ้า ผู้ทรงธรรมทศราช เป็นผู้อาจเก่งกล้าผญาล้ำกว่าคน ผู้ตั้ง

ในธรรมพร้อม และศีลธรรมสัจย์ซื่อ เป็นผู้ดียิ่งล้ำ พลฆ่าอยู่เกษม

เขตเมืองนั้น ได้แก่เสนาข้า มนตรีอำมาตย์ ผู้ฉลาดอาจสู้ ดินบ้านและเขตเมือง บ่อนั้นดี
หรือฮ้าย คองราชธรรมนิยม บ่แม่นแนวโจโร หลอกหลอนลงดัม นี้ละเดอสติเมืองเกินมันแม่น

อันใจเมือง ได้แก่แพทย์ผู้ฮู้ ยาแก้ไสคน คนไทยเฮาเฮียกว่าหมอกกล้า ผู้หายามาบ่ปีน ฮู้
จักพยาธิฮ้าย ยาแก้ถึกกัน นี้ละเป็นใจแท้ เมืองคนเจริญยิ่ง

อีกค่าเมือง ได้แก่ภูมิภาคพื้น ดินฟ้าค่าแพง ภูมิประเทศบ่อนแล้ง หรือชุ่มดินงาม อีกทั้ง
ชาวพลเมือง ก็ตั้งเดียวกันแท้ ผู้ซิทำคุณให้เมืองตนเจริญเด่น และดินฟ้าหมุ่นั้น สำคัญแท้กว่าเขา
นี้ละชีนำผลเข้า มาหลายอย่าง ของต่างๆ หมากไม้ก็มีด้วยแผ่นดิน

เมฆเมืองนั้น ได้แก่เทพดาเจ้า มเหศักดิ์ตนอาชญ์ อารักขาอยู่เฝ้า แถวนั้นเขตเมือง นี้ก็ดี
เหลือล้น นี้ก็ดีเหลือล้น ฮักษาคนสุขยิ่ง นี้กะมิ่งบ้านเมืองแท้อย่างยิ่ง มันหากเหม็ดท่อนี้คองราช
ราชา

อนึ่ง สมบัติคุณเมืองอีกแบบหนึ่ง ซึ่งกล่าวไว้ในหนังสือเสี้ยวสวาสดีคำกลอน มีดังต่อไปนี้
คือ

“รัตนงั้ว” สามประการเป็นเชื่อน”มิ่งเมือง” ได้แก่เทพคอยผ่อเฝ้าปุ่นบ้องชอยปอง
อันว่า”ขุนกวน”ได้ ตัดสินตัดเพียง เปรียบตั้งชวานมิดพรั่า สิ้นได้แมนใจ
อันว่า”เกณท์เมือง”นั้น ได้แก่หมอโหระ ชำนาญคู รัชชยามดีฮ้าย
“แข็งเมือง” เหมือนหน้า ปืนผาหอกดาบ เดิกหากยำหย่อนย้าน มารฮ้ายพ่ายหนี
อันว่า”ใจเมือง” นั้น ได้แก่กุมารกุมารี เป็นศรีเมือง แห่งการเมืองบ้าน
ล่วนว่า”จอมเมือง”นั้น เสมือนหลักไม้แก่น อันเป็นหลักเพียงมั่น บมิได้หวั่นไหว
อันว่า”ตาเมือง” นั้น หากแมนทวารบาล จตุรทิศา แวดระวังเวียงล้อม
“หูเมือง” ได้แก่ ฮ้อง กลอง ระฆังของเสพ เทพดาอยู่ฟ้า พาช้อยขึ้นชม
“มอดเมือง” คือพวกพ้อง ผองหมู่มารโจร เทียวคุมเหง เอ็ดผลาญเมืองบ้าน
“ฝาเมือง” ได้แก่ผู้ ขุนกวนฮักษาดาน ยามเมื่อมารลั่วได้ เป็นค้ำเชื่อนแข็ง
“ขวัญเมือง”ได้แก่รัชช แสงส่องดวงดาว ผิดว่าแสงมัวหมอง เสื่อมทรามเมืองบ้าน
“คุณเมือง” คือกองแก้ว มหานิลหินลาด กับทั้งผนห้าแก้ว ลงให้ชุ่มเย็น
“คำเมือง” ได้แก่เชื้อ นายช่างสุวรรณา กับทั้งนายลำเภา ท่องเที่ยวทางค้า ทางบกพร้อม
ยานเกวียนจัวต่าง อันเป็นเหตุให้ เมืองบ้านขึ้นบาน แท้แหล่ว

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเกี่ยวกับคติชาวบ้านซึ่งประชาชนนำมาใช้ในชีวิตประจำวันอีกหลาย
อย่างเช่น คำผญา การเล่น นิทาน เพลงพื้นเมืองเรื่อง”ชะล่ำ” หมายถึงข้อที่พึงละเว้นหรือที่ไม่ควร
กระทำ เป็นต้น

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณี “ฮีดลิบสองคองลิบสี่” และประเพณีหรือข้อปลีกย่อย
ต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว ยังมีประเพณีที่ดังามอื่น ๆ ของชาวไทยเลยอีกเช่นตามหมู่บ้านชนบทมักถือกันว่า
คนในหมู่บ้านเดียวกันถือเสมือนเป็นญาติกันทุกคน มีอะไรมักจะให้ช่วยเหลือ ใครได้รับความ
ลำบากอะไร มักให้การอนุเคราะห์ ใครมีงานอะไรช่วยเหลือกัน เช่น การปลูกบ้าน การจัดงานต่าง ๆ
การเจ็บป่วยก็มีการถามข่าว ช่วยเยียวรักษา ใครมีของกินของใช้แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เป็นต้น

บทสรุปของวัฒนธรรมของไทยเลย

ผลของการวิเคราะห์วัฒนธรรมของไทยเลยจากพิธีกรรม ฮีต และคอง ที่มีความแยกย่อยแตกต่างไปจากวัฒนธรรมไทยอีสานทำให้เห็นได้ถึงความลุ่มลึก แนบเนียนในภูมิปัญญาที่นำไปสู่วิถีปฏิบัติของการดำเนินชีวิตของไทยเลยว่า นิสัยของชาวไทยเลยโดยทั่วไป เป็นผู้รักความสงบ ซื่อสัตย์ อ่อนโยน พุดจาไพเราะอ่อนหวาน ไม่กระโชกโฮกฮาก ยิ้มแย้มแจ่มใส เชื้อเพื่อเชื้อแม่ สำหรับแขกต่างบ้านไปเยี่ยม หากไปโดยดี คือไม่ไปทำความเดือดร้อนแก่เจ้าของบ้านแล้ว มักจะได้รับการต้อนรับด้วยความเป็นกันเองและอธยาศัยไมตรี ชาวไทยเลยมักยินดีให้ความสะดวกด้วยประการต่าง ๆ เสมอว่า ผู้ไปเยี่ยมเสมอญาติ

ประชาชนส่วนใหญ่ยังยึดมั่นในศีลธรรมอันดี โดยเฉพาะคนในท้องถิ่นที่จะไปทำ ความเดือด ร้อนแก่ผู้อื่นมักมีน้อยที่สุด บางหมู่บ้านถึงวันพระ ชาวบ้านจะมีการหยุดงาน งดเว้น ทำบาปและพากันไปทำบุญที่วัด เช่นหมู่บ้านในเขตอำเภอนาแห้ว เป็นต้น

โดยเหตุนี้ผู้อยู่ต่างถิ่นเมื่อไปเยี่ยมจังหวัดเลย และเห็นอธยาศัยไมตรีและน้ำใจอันดีของ ชาวจังหวัดเลย บางท่านยกย่องว่า "เมืองเลย - เมืองคนดี"

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ คนเมืองเลยจะไม่นับเป็นคนขอทานเลย ซึ่งมีผู้กล่าวว่า หากท่านผู้ใดมาจังหวัดเลย และพบคนขอทานแล้ว อาจลองถามดูว่ามาจากไหน และจะพบว่าส่วนมากเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์มาจากจังหวัดอื่น มิใช่คนเมืองเลยโดยกำเนิด และในเรื่องขอทานนี้ชาวเมืองเลยมักถือกันว่า เป็นการเสียศักดิ์ศรีมาก ใครก็ตามแม้ว่าร่างกายไม่ สมประกอบหรือยากจนเพียงใดจะไม่ไปขอทานเลย ข้อนี้นับว่าเป็นวัฒนธรรมที่ดีอย่างหนึ่งของ ชาวจังหวัดเลย

ในประเด็นนี้ อาจมีเหตุผลจากวิถีปฏิบัติของไทยเลยประการหนึ่งคือ การเชื้อเพื่อเชื้อแม่และดูแลเอาใจใส่ในกันและกันจนทำให้บุคคลผู้ตกทุกข์ได้ยากนั้น ต่างพัฒนาความสามารถของตนจนเป็น "ไท" จากความยากลำบากได้ และทำให้ "ไทยเลย" ไม่มีสภาพของความเป็น "คนขอทาน" นั้นเอง

รวมความว่า ไทยเลยหรือประชาชนจังหวัดเลยส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่น ยึดถือ และปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งบรรพบุรุษเคยพาปฏิบัติมาด้วยดี

ที่กล่าวมาข้างต้น นับตั้งแต่โบราณสถาน สถานศักดิ์สิทธิ์ โบราณวัตถุ สิ่งก่อสร้าง และวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ นั้น ต่างสะท้อนความสง่างามของช่างฝีมือต่าง ๆ และรวมถึงความลุ่มลึกในปรีชาธรรมจากขนบธรรมเนียมประเพณี แสดงให้เห็นว่าชาวไทยเลยเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และมีวัฒนธรรมสูง ซึ่งชาวไทยเลยควรจะได้ภูมิใจ ควรพยายามช่วยกันทะนุบำรุงสิ่งที่ตั้งงามที่มีอยู่แล้วให้คงมีอยู่ และหาทางปรับปรุงส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้นทั้งนี้ เพื่อให้สิ่งดังกล่าวจะได้เป็นมรดกของชาวไทยเลยและของชาติสืบไป

ดังนั้น หากจะสรุปถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลยแล้วจะพบในแต่ละประเด็นว่า มีบทสรุปดังนี้

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยเลยพบว่า ไทยเลยมีประวัติความเป็นมาของตนเองเป็นระยะเวลา ยาวนาน ซึ่งอาจจะยาวนานกว่าอาณาจักรสุโขทัยเสียอีก อย่างไรก็ตาม อาจจะมีบ้างในบางช่วงเวลาที่ชาวไทยเลยจะต้องพบกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิต แต่ในทุกช่วงเวลา คนไทยเลยต่างก็รักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ได้อย่างมีเอกลักษณ์

ภูมิปัญญาของไทยเลยที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและวิถีพฤติกรรมของไทยเลยในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านภาษา การแต่งกาย อาหาร เกษตรกรรม เทคโนโลยีท้องถิ่น การละเล่น การแสดง ศิลปะ หัตถกรรม นาฏกรรม เพลงพื้นบ้าน ฌอน การสาธารณสุข/การแพทย์พื้นบ้าน การปกครอง เป็นต้น โดยในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำ "ฮีตคองของคนไทยเลย" มาเป็นประเด็นในการศึกษา และก็พบว่า ฮีตคองของไทยเลยมีความสัมพันธ์กับฮี

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้ผู้วิจัยยังพบอีกว่า ภูมิปัญญาไทยเลยหลายเรื่องกำลังสูญหายไปจากอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของคนไทยเลย อาทิ อาหารพื้นบ้าน การละเล่นเช่น "ผีตาโชน" ที่เดิมเรียกว่า "ผีตามคน" ในคราวบุญผะเหวดหรือบุญพระเวส แต่ก็ได้รับการปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางสิ่งบางอย่างเช่นชื่อ จาก "ผีตามคน" มาเป็น "ผีตาโชน" เพราะเรียกตามชุดที่ผู้เล่นสวมใส่ ซึ่งทำให้ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัยเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและวัตถุประสงค์ของการเปลี่ยนแปลงจาก "คนนอก" และทำให้ภูมิปัญญาและเจตนาของภูมิปัญญาของ "คนใน" เปลี่ยนแปลงไป

ในประเด็นเดียวกัน ภูมิปัญญาอื่นๆ อีกหลายประการของคนไทยเลยต่างก็กำลังทยอยสูญหายไปเรื่อย ๆ ตามกาลเวลาที่ผ่านไป โดยมีคนไทยเลยจำนวนหนึ่งที่ยังน้อยอยู่เท่านั้นที่กำลังต่อสู้กับแรงโน้มถ่วงหน้าของแนวคิดการพัฒนากระแสหลัก เพื่อมิให้ภูมิปัญญาของคนไทยเลยต้องสูญเสียชีวิตไปกับกาลเวลา

วัฒนธรรมของคนไทยเลย ที่พบคือประเพณี จารีต และกฎบ้านของชุมชนคนไทยเลยที่มีวัตรปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน โดยในส่วนของวัฒนธรรมอันเป็นวิถีชีวิตของคนไทยเลยที่ปรากฏนั้น ต่างก็มีในหลากหลายมิติเช่นกัน อาทิ สถาปัตยกรรมที่ยังคงปรากฏในบ้านนาอก สปป.ลาว และบริเวณวัดเก่าบางแห่งในเขตอำเภอท่าลี่

อย่างไรก็ตามในประเด็นของประเพณีที่สำคัญคือ ประเพณีในฮีตสิบสองหรือกิจกรรมในพิธีกรรมทั้งสิบสองเดือน เพียงแต่ว่า ในรายละเอียดของประเพณีต่างก็มีการปรับเปลี่ยนและแปรไปตามบริบทของสังคมระดับรัฐและระดับท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทในชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งในวิถีชีวิตของคนไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เป็นลบ

ดังนั้นในส่วนของวัฒนธรรม ผลการศึกษาทำให้ทราบได้ถึงรากฐานของวัฒนธรรมไทยเลยได้ว่า

1. คนในบริเวณนี้อพยพมาจากด้านขวาของแม่น้ำโขง มารวมตัวกันและสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่ นับแต่ปี พ.ศ. 1890 ซึ่งเป็นผลทำให้ชุมชนคนไทยเลยมีความเป็นอารยธรรมและวัฒนธรรมที่เก่าแก่กว่าอาณาจักรสุโขทัย
2. คนเหล่านี้มีสายวัฒนธรรมหลักมาจากแหล่งเดียวกันคือมาจากกลุ่มวัฒนธรรมล้านช้างหรือเมืองหลวงพระบาง และบางส่วนได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มวัฒนธรรมล้านนา (กลุ่มที่มาจากพื้นที่ในจังหวัดอุตรดิตถ์และสุโขทัย ในปัจจุบัน)
3. คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้อพยพโยกย้ายไปที่ไหนอีก แม้ว่าจะมีการผลัดเปลี่ยนผู้ปกครอง แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงตั้งหลักปักฐานอยู่ในดินแดนแถบนี้
4. คนเหล่านี้มีประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เป็นของตนเองมาอย่างยาวนาน โดยประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมเหล่านี้มีอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเองอีกด้วย และยังมีวิธีการรักษาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (จาก พ.ศ. 1890 ถึง พ.ศ. 2550)
5. คนเหล่านี้เป็นนักสู้ เป็นผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียน เป็นคนที่มีสุนทรียะในตน และมีภูมิปัญญาของตนเองอย่างลุ่มลึกนับเนื่องมากกว่า 1000 ปีเช่นกัน โดยเมื่อพิจารณาจากการอพยพครั้งแรกที่อยู่ในช่วงกรุงสุโขทัย

“ไทยเลย” จึงเป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของตนเองที่ยืนยาวมาคู่กันกับความเป็นชนเผ่าสยามหรือชนเผ่าไทยในปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของคนไทยเลยหลายประการกำลังสูญหายไป และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยเลยก็กำลังลบเลือนหายไปด้วยกระแสการพัฒนาและกระแสการศึกษาศสมัยใหม่นั้นเอง

ส่วนที่ 4 รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาและวัฒนธรรมไทย

ในตอนนี้เป็นการนำเสนอผลการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาในระบบบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย เพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยข้อ 2 ผู้วิจัยได้ประยุกต์หลักและดำเนินกระบวนการวิจัยตามลักษณะของการวิจัยและพัฒนา (R&D) และประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นเครื่องมือนำ โดยกำหนดเป็นขั้นตอนการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

1. วิเคราะห์และสรุปข้อมูลประเด็นเกี่ยวกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเพื่อนำมา กำหนดเป็นเนื้อหาของการจัดการศึกษาและพัฒนาหลักสูตรตามแนวทางการศึกษาในขั้นตอนข้างต้น

2. ยกร่างกรอบของรูปแบบการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ดังนี้

2.1 ศึกษาสาระสำคัญทางทฤษฎี เป็นการศึกษาสาระสำคัญจากแนวคิดทฤษฎีจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

2.1.1 พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และฉบับปรับปรุง พ.ศ.2545

2.1.2 จิตวิทยาการเรียนรู้

2.1.3 การจัดการเรียนรู้

2.1.4 การประเมิน

2.2 กำหนดกรอบโครงสร้างของรูปแบบการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย จากการศึกษาเชิงทฤษฎีทำให้ได้แนวทางการกำหนดกรอบโครงสร้างของรูปแบบการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ดังนี้

2.2.1 หลักการและเหตุผล

2.2.2 จุดประสงค์

2.2.3 เนื้อหา

2.2.4 กิจกรรมการศึกษาและพัฒนา

2.2.5 การวัดประเมินผล

3. นำโครงร่างดังกล่าวให้ผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้ตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสมพร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะ โดยคณะผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วย

3.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย

3.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตร/การจัดการศึกษา

3.3 ไทยเลยอาวุโสและชาวชุมชนไทยเลย

จากนั้นจึงนำผลการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญมาทำการปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรให้เป็นไปตามที่ชุมชนไทยเลยและกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต้องการ

4. ทดลองใช้หลักสูตร กำหนดเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ตามรูปแบบการศึกษาในระบบ เพื่อให้เกิดกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย

5. สรุปประเมินผลการสรุปการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย จะใช้กระบวนการและวิธีวัดที่หลากหลายเพื่อให้ครอบคลุมทั้งทางด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติ

รายละเอียดการดำเนินการในแต่ละขั้นตอน มีรายละเอียดที่สามารถนำเสนอในเชิงการบรรยายภาพ (Narrative Approach) ได้ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดเนื้อหาในหลักสูตร

เนื้อหาในหลักสูตรดังกล่าวจึงคล้องตามผลการศึกษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรม “ไทยเลย” ในลักษณะที่ว่า ไทยเลยเป็นกลุ่มชนที่ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า อพยพจากชายแดนตอนเหนือของอาณาจักรสุโขทัย และสืบเชื้อสายมาจากชาวไทหลวงพระบางที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ เมือง “เซไล” ต่อมากลุ่มชนเหล่านี้ได้อพยพโยกย้ายมาอยู่ที่บ้านแห่หรือบ้านแสบ (ในปัจจุบัน) และในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชการที่ 4 (2439) ได้ตั้งบ้านเมืองเรียกว่า “เมืองเลย” นับแต่นั้นเป็นต้นมา

การนี้จึงสะท้อนให้เห็นได้ว่า “ไทยเลย” เป็นกลุ่มชนหนึ่งที่มีวัฒนธรรมและประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองมานานแล้ว และสะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ทางวัฒนธรรมในลักษณะที่ว่า ชนกลุ่มนี้มีภาษาเป็นของตนเองโดยมีสำเนียงภาษาที่เรียกว่าภาษา “ไทยเลย” อันแตกต่างจากภาษาพูดของคนในจังหวัดภาคอีสานอื่น ๆ

นอกจากนี้ หากพิจารณาในประเด็นทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมจะพบอีกประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นคือ การก่อสร้าง “พระธาตุศรีสองรัก” ซึ่งชาวเลยถือว่าเป็นพระธาตุแห่งสัจจะไมตรีที่สองกษัตริย์แห่งสองแผ่นดินได้ร่วมกันก่อสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความยึดมั่นในสัจจะของสองแผ่นดินในประวัติศาสตร์ คือแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยพระมหาจักรพรรดิและ

แผ่นดินล้านช้างในรัชสมัยพระไชยเชษฐาโดยเป็นการสร้างในพื้นที่รอยต่อของสองแผ่นดิน ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้าย ของจังหวัดเลย

การนี้ ยังเป็นเครื่องสะท้อนภาพประวัติศาสตร์อันยาวนานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวเมืองเลยในปัจจุบัน โดยเมื่อศึกษาย้อนกลับไปถึงผลของการแสดงออกด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลยตามประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานเทียบเคียงกับผลการแสดงออกด้านภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลยในปัจจุบันจะพบว่า ภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏข้างต้นนั้น ได้เลือนหายไปจากสังคมเมืองเลยปัจจุบันมากแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมืองเลย ด่านซ้าย ท่าลี่ และนาแห้ว (แต่ว่าในเขตเมืองนากอกกลับยังไม่สูญสลายไปมากนัก เพราะเมืองนากอกปัจจุบันเป็นเขตเมืองของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวไปแล้ว) และเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่น่าสนใจในพัฒนาการของ “ความเป็นคนไทยเลย” ของคนไทยในเมืองเลยปัจจุบัน ที่พบว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยเลยปัจจุบันส่วนใหญ่ยังมีได้นำ “ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น” เข้ามาจัดการศึกษาเรียนรู้ให้กับเยาวชนรุ่นหลังเลย แม้กระทั่ง “ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย” ซึ่งนั่นหมายถึงว่า ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลยเหล่านี้กำลังสูญหายไปจากวิถีชีวิตของคนเมืองเลยนั่นเอง

ด้วยเหตุผลและความสำคัญดังกล่าว จึงเป็นประเด็นที่ชุมชนไทยเลยในปัจจุบันควรที่จะสนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา โดยใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นฐาน ในลักษณะที่เป็นหลักสูตรชุมชน เพื่อสืบสานและเชื่อมโยงความเป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยให้ยืนยงอยู่ได้ต่อไป

กรณีนี้ เมื่อพิจารณาถึงนัยสำคัญแห่งมาตรา 27 วรรค 2 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่กำหนดไว้ว่า ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำหลักสูตรที่เกี่ยวข้องให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน สังคมในท้องถิ่น อีกทั้งกำหนดให้การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึกการอบรมการสืบสานทางวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรมมีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข รวมถึงการเปิดโอกาสให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ประเด็นนี้จึงทำให้มองเห็นแสงสว่างของการสืบสาน อนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยเลย ได้ว่า ชุมชนไทยเลยจำเป็นต้องมีหลักสูตรของตนเองในลักษณะที่เป็นหลักสูตรชุมชนที่จะสามารถจัดการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมของตนเองได้อย่างลุ่มลึก มีการเก็บรักษา มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู มีการสืบสาน สืบทอด และถ่ายทอด จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้สืบต่อไปในกาลข้างหน้า

ลักษณะของหลักสูตรที่กำหนด เมื่อคำนึงถึงแนวคิดการจัดการศึกษาศูนย์ใหม่ที่มุ่งเน้นการเข้ามามีส่วนรวมของชุมชนผสมผสานกับแนวคิดของการนำภูมิปัญญา วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเข้ามาใช้เป็นกรอบในการพัฒนาหลักสูตร หรือเป็นการดำเนินการให้สมตามเจตนารมณ์ของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ผู้วิจัยจึงกำหนดลักษณะของหลักสูตรเป็นหลักสูตรชุมชนที่มุ่งให้ชุมชนเป็นเจ้าของหลักสูตร และโรงเรียนหรือส่วนราชการอื่นสามารถนำหลักสูตรชุมชนที่มีเนื้อหาจากภูมิปัญญา วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยเลยไปปรับและดัดแปลงการจัดการจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาของหน่วยงานของตนต่อไป

การนี้ จึงเป็นเหตุให้ มีการกำหนดหลักสูตรชุมชนในลักษณะที่เป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนสำหรับให้ชาวชุมชนและสถานศึกษาสามารถที่จะนำไปใช้ในการจัดการศึกษาทั้งในรูปแบบที่เป็นการจัดการศึกษาในระบบและการจัดการศึกษานอกระบบ (อันประกอบด้วยการศึกษาออกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย) โดยมีเนื้อหาที่สำคัญของหลักสูตรคือ “วัฒนธรรมไทยเลย”

ในขั้นตอนนี้จึงสรุปขั้นตอนของการกำหนดเนื้อหาของหลักสูตรได้ว่า

ลักษณะของหลักสูตรเป็นหลักสูตรชุมชน (Community Curriculum) ที่อาศัยกรอบคิดการพัฒนาหลักสูตรฐานชุมชน (Community Based Curriculum) เป็นฐานคิดในการยกวาง

เนื้อหาของหลักสูตรมาจากผลการศึกษาของผู้วิจัย โดยกรอบของเนื้อหาจะประกอบด้วยองค์ภูมิปัญญาของคนไทยเลย วัฒนธรรมในมิติต่างๆ ของวิถีชีวิตไทยเลย และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนไทยเลย

พื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มุ่งเน้นที่รากฐานของคนไทยเลยจำนวน 4 อำเภอเท่าที่ปรากฏพบหลักฐานที่มั่นคงและเชื่อถือได้ในปัจจุบันอันได้แก่ พื้นที่วัฒนธรรมในอำเภอท่าลี่ อำเภอเมืองหรือกุดป่อง อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว

ขั้นตอนที่ 2 การยกร่างหลักสูตร

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจึงดำเนินการยกร่างหลักสูตรตามกระบวนการดังต่อไปนี้

ขั้นแรก ผู้วิจัยดำเนินการยกร่างหลักสูตรตามกรอบคิดและโครงสร้างของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ประกอบด้วย

วิสัยทัศน์ของหลักสูตร (Vision): อนุรักษ์ พัฒนา เพื่อสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ในอันที่จะสร้างความเข้มแข็งของ "วัฒนธรรมไทย" ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

พันธกิจ (Mission): จัดหลักสูตรเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้และสำนึกเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทย

จัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นทักษะ กระบวนการคิด การปฏิบัติจริง เพื่ออนุรักษ์ พัฒนา สืบสาน และฟื้นฟู วัฒนธรรมไทย

เป้าหมาย (Goals) : มุ่งสร้างความเข้มแข็งของวัฒนธรรมไทยผ่าน "คนไทย" โดยมุ่งหวังให้ "คนไทย" และผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังนี้

1. เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย
2. มีสำนึกในการสืบสานวัฒนธรรมไทย ผ่านกระบวนการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสานและพัฒนาวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ : เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทย ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไทยในฐานะวัฒนธรรมประจำถิ่นกับอีกทั้งสามารถที่จะสืบสานพัฒนาวัฒนธรรมไทย และผลักดันให้เกิดสำนึกและเจตคติที่ดีต่อวัฒนธรรมไทยของชนในสังคมไทยที่จะร่วมกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู วัฒนธรรมไทย

คำอธิบายรายวิชา ประกอบด้วย

1. ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทย วิถีการดำเนินชีวิตไทย สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมไทยในมิติต่าง ๆ ตลอดจนถึงภูมิปัญญาและพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. ศึกษาเรียนรู้พัฒนาการทางสังคมที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และแนวทางในการอนุรักษ์ สืบสาน พัฒนา และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทย
3. เรียนรู้และปฏิบัติกิจกรรมตามวิถีไทย ได้แก่ สีตลอง ของไทย

เนื้อหาของหลักสูตร : ประกอบด้วยส่วนสำคัญทางวัฒนธรรมอันได้แก่ วิธีคิด วิธีการดำรงตน วิธีการปฏิบัติตนที่แสดงออกมาซึ่งความรู้ ความคิด ทักษะ ค่านิยม ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็นส่วน ๆ ดังนี้

ส่วนที่ 1 ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคนไทย

ส่วนที่ 2 ประกอบด้วย วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ประเพณี ศิลปกรรม พิธีกรรม ฮีตคอง อาทิ ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม สถาปัตยกรรม อาหาร การแต่งกาย เป็นต้น

ส่วนที่ 3 ประกอบด้วย ความรู้ท้องถิ่นของไทยซึ่งเป็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ของความเป็นอยู่ของคนไทย เช่น ด้านภาษาและการใช้ภาษา ด้านศิลปกรรม ด้านนันทนาการ และสุนทรียะ ด้านเกษตรกรรม ด้านวิศวกรรมและสถาปัตยกรรม ด้านการเมืองการปกครอง ด้านการบริหารและการจัดการ เป็นต้น

เนื้อหาในส่วนของภูมิปัญญาเหล่านี้ ยังหมายรวมถึงทักษะ ประสบการณ์ และเทคโนโลยี ท้องถิ่นในกลุ่มชุมชน “ไทยเลย” อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความลุ่มลึกของเนื้อหาในหลักสูตรดังกล่าว จะพบว่า แม้จะดูว่ามีเป็นปริมาณที่มาก หากแต่ว่าในความเป็นจริง ยังขาดรายละเอียดในองค์ความรู้ แต่ละด้านอยู่อีกมาก เพราะองค์ความรู้ “วัฒนธรรมไทยเลย” ยังขาดการเก็บรวบรวมเข้ามาอย่างเป็นระบบและยังมิได้มีการสังเคราะห์ให้เห็นภาพของ “ความเป็นตัวตน” ที่ชัดเจนของ “ไทยเลย”

ดังนั้น จึงนับเป็นโอกาสที่ดีของคนไทยที่จะได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของ “ไทยเลย” อย่างเป็นระบบและมีการสืบสานอย่างเป็นระเบียบ

โครงสร้างหลักสูตร : ประกอบด้วย

ตาราง 6 โครงสร้างหลักสูตร

หน่วยการเรียนรู้	ชื่อหน่วยการเรียนรู้/สาระการเรียนรู้	เวลา (ชั่วโมง)
1.	ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทย	
2.	วัฒนธรรมไทย(วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี)	
3.	ฮีต-คอง (ความหมาย / ความสำคัญ)	
4.	แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรม	
5.	แนวทางการสืบสานวัฒนธรรมไทย	
6.	วิถีวัฒนธรรมไทยและการนำไปใช้ในชีวิตรปัจจุบัน	
7.	องค์ความรู้ท้องถิ่นและการสืบสานโดยไทย	

แนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร : เนื่องจากหลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรชุมชนที่ชุมชนเป็นเจ้าของหลักสูตร เป็นผู้พัฒนาหลักสูตรและเป็นผู้ใช้หลักสูตรผ่านหน่วยงานทางการศึกษาของรัฐหรือท้องถิ่น และยังหมายรวมถึงองค์กรในท้องถิ่น หรือแม้แต่วิชากรชุมชนในท้องถิ่นเองก็สามารถที่จะนำหลักสูตรนี้ไปใช้ในการพัฒนาคนไทยเลยในฐานะทรัพยากรมนุษย์ของท้องถิ่นได้ด้วย

โดยการจัดการศึกษาในระบบหรือการจัดการศึกษาในสถานศึกษา สามารถที่จะจัดทำเป็นสาระการเรียนรู้เพิ่มเติมในลักษณะจัดไว้ในกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน หรือจัดเป็นกลุ่มสนใจ ชุมนุมหรือชมรม ทั้งนี้เพื่อให้ตอบสนองต่อความสนใจ ความถนัดและความสามารถของผู้เรียน เพื่อเป็นการตอบสนองต่อหลักการและจุดหมายของหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่เน้นการพัฒนาผู้เรียนอย่างเต็มศักยภาพ หรือแม้แต่จัดเป็นหลักสูตรสถานศึกษาที่บูรณาการเข้าไปในกลุ่มสาระทั้ง 8 ได้อีกด้วย

ในส่วนของจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือการจัดการศึกษานอกโรงเรียนยังสามารถจัดกระทำได้ง่าย โดยเป็นการจัดการศึกษาที่เข้าถึงตัวชาวชุมชนไทยเลยได้โดยตรงในสิ่งที่ชาวชุมชนต้องการไม่ว่าจะเป็นการนำองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ด้านความรู้ในท้องถิ่น หรือด้านความรู้ทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นเนื้อหาในการจัดการเรียนรู้ ทั้งนี้ เพื่อก่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นคนไทยเลยนั่นเอง

สำหรับการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น สามารถนำเนื้อหาในส่วนขององค์ความรู้ในท้องถิ่นมาจัดได้เลยในฐานะทุนความรู้ของท้องถิ่นที่ชาวไทยเลยสามารถที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาศักยภาพของตนเองทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมก็ได้ อาทิ ความรู้ในการประกอบอาชีพ ความรู้ในการประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตโดยไม่ทำลายรากเหง้าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน และยังเป็นการให้ความรู้แก่คนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยในเขตชุมชนไทยเลยที่จะอยู่ร่วมกันและจรรโลงความเป็นตัวตนคนไทยเลยได้อย่างถูกต้องและไม่ทำลายรากเหง้าของคนไทยเลยอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ลักษณะการจัดการเรียนการสอน

การจัดการเรียนการสอนจึงสามารถดำเนินการได้ทั้งในและนอกสถานที่ โดยไม่จำกัดเวลา และมีผู้มีความรู้และประสบการณ์ที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่เข้ามาเป็นวิทยากรหรือ “ครูบา” ในอันที่จะประสิทธิ์ประสาทความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ให้กับคนรุ่นหลังหรือผู้สนใจ

การจัดการเรียนการสอนดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นการจัดการเรียนรู้ที่สามารถกระทำได้ทั้งในลักษณะบุคคลหรือกลุ่ม ซึ่งทำให้มีสภาพของการเตรียมการสอนทั้งในลักษณะที่เป็นแผนการสอนเฉพาะบุคคลหรือแผนการสอนทั่วไปก็ได้

ลักษณะของการจัดการเรียนการสอนจึงเน้นไปที่เทคนิคการเรียนรู้จากภาคปฏิบัติ โดยมีการบรรยายเป็นเทคนิคประกอบ โดยการเรียนรู้ข้างต้นอาจนำไปใช้ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้ การลงมือปฏิบัติ การลงมือกระทำจริง การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมและหรือกระบวนการในพิธีกรรม การเรียนรู้ผ่านหลักศาสนาและพิธีกรรมทางศาสนา การแลกเปลี่ยนความรู้ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และครูพักลักจำ

การจัดการเรียนการสอนจึงมีลักษณะเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ เป็นการเรียนรู้ชีวิตของคนในสังคม และเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิดของการจัดการศึกษาของยูเนสโกที่ว่า เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนรู้ เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อรู้เป็นการจัดการเรียนรู้ของปัจเจกบุคคล และเป็นจัดการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

อย่างไรก็ตามลักษณะของการจัดการเรียนการสอนหรือการเรียนรู้ดังกล่าวจะส่งผลกระทบสุดท้ายไปที่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนาสังคมบนฐานวัฒนธรรมของตนเองนั่นเอง

ลักษณะการวัดและประเมินผล : เมื่อการจัดการเรียนรู้มีลักษณะที่เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านกระบวนการฝึกปฏิบัติจากสิ่งที่ปรากฏอยู่

ลักษณะของการวัดและประเมินผลจึงมีลักษณะของการวัดทักษะและประสบการณ์มากกว่าที่จะวัดความรู้และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ดังนั้น ลักษณะของการวัดและประเมินผลจึงเป็นการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพที่เป็นจริงของการฝึกปฏิบัติ เป็นการวัดความก้าวหน้าของการปฏิบัติ และเป็นการวัดผลงานที่ได้จากการปฏิบัติ ซึ่งเป็นผลทำให้สามารถที่จะตรวจสอบความคิดและสำนึกในความเป็นตัวตนคนไทยเลยได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์และการสอบวัดความคิดเห็นของการดำเนินพฤติกรรมของคนในชุมชนและหรือผู้ที่สนใจศึกษาได้อีกด้วย

เพราะฉะนั้น หลักสูตรชุมชนที่ผู้วิจัยร่างขึ้นมาสรุปได้ดังนี้

1. หลักสูตรที่ยกกว้าง เป็นหลักสูตรของชุมชนที่มีลักษณะเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่ชุมชนไทยเลยเป็นเจ้าของ โดยหน่วยงานของรัฐเป็นผู้รับความต้องการของชุมชนไปปฏิบัติผ่านกระบวนการเรียนรู้

2. วัตถุประสงค์ของหลักสูตร เป็นไปเพื่อสร้างความเข้มแข็งของวัฒนธรรมไทยเลย อันจะส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนไปเลยผ่านกระบวนการเรียนรู้

3. เนื้อหาของหลักสูตรประกอบด้วยสามส่วนหลักคือ

ส่วนที่ 1 ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคนไทยเลย

ส่วนที่ 2 ประกอบด้วย วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ประเพณี ศิลปกรรม พิธีกรรม ฮัตคอง อาทิจ ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม สถาปัตยกรรม อาหาร การแต่งกาย เป็นต้น

ส่วนที่ 3 ประกอบด้วย ความรู้ท้องถิ่นของไทยเลยซึ่งเป็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ของความเป็นอยู่ของคนไทยเลย อันประกอบด้วย ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ประสบการณ์ และเทคโนโลยีท้องถิ่น

4. การจัดการเรียนการสอน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นการเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติและกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้ การลงมือทดลอง การลงมือกระทำจริง การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมและหรือกระบวนการในพิธีกรรม การเรียนรู้ผ่านหลักสูตรและพิธีกรรมทางศาสนา การแลกเปลี่ยนความรู้ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และครูพักลักจำ

5. การวัดและประเมินผล จึงเป็นการวัดและประเมินจากการปฏิบัติจริง ซึ่งมีใช่เป็นการวัดและประเมินเฉพาะความรู้ หากแต่มุ่งถึงจิตสำนึก และความสามารถในการปฏิบัติจริงอีกด้วย

การนี้เนื่องจากหลักสูตรดังกล่าวเป็นหลักสูตรชุมชนที่มุ่งให้ชุมชนเป็นเจ้าของหลักสูตร และโรงเรียนกับหน่วยงานหรือองค์กรชุมชนเป็นผู้นำไปใช้ ผู้วิจัยจึงคัดแยกเนื้อหาบางส่วนของหลักสูตรดังกล่าวออกมาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในลักษณะกิจกรรมเสริมหลักสูตรในรูปแบบค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย โดยปรากฏรายละเอียดของการปฏิบัติในรูปของโครงการดังนี้

โครงการจัดการศึกษาบนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย : ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย โรงเรียนท่าลี่วิทยา อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย

ลักษณะหลักสูตร : เป็นการนำส่วนหนึ่งของหลักสูตรชุมชนไปใช้ในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยจัดเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรสถานศึกษาตามแนวทางจัดการศึกษาของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

ประเภทหลักสูตร : หลักสูตรเพิ่มเติมสาระการเรียนรู้ในหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนท่าลี้วิทยา

วัตถุประสงค์ของหลักสูตร : เพื่อสร้างความรู้และสำนึกในรากเหง้าวัฒนธรรมไทยเลยให้กับนักเรียน โรงเรียนท่าลี้วิทยาในฐานะที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

เนื้อหาของการเรียนรู้ : ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทยเลย ฮีตคองและพิธีกรรมของคนไทยเลย

ลักษณะการจัดการเรียนการสอน : จัดในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัยที่ใช้เทคนิคค่ายอนุรักษ์วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ

ลักษณะการวัดและประเมินผล : สอบวัดจากความรู้ และประเมินสำนึกตามระดับความคิดของเด็กผ่านเครื่องมือการวัดและประเมินที่จัดสร้างขึ้น

รายละเอียดของหลักสูตร ปรากฏดังนี้

ตาราง 7 รายละเอียดของหลักสูตร

ชื่อหลักสูตร	ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย
รายละเอียดของเนื้อหาในหลักสูตร	<p>ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทยเลย วิถีการดำเนินชีวิตไทยเลย สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมไทยเลยในมิติต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน</p> <p>ศึกษาเรียนรู้พัฒนาการทางสังคมที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมไทยเลยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และแนวทางในการอนุรักษ์ สืบสาน พัฒนา และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยเลย</p> <p>เรียนรู้และปฏิบัติกิจกรรมตามวิถีไทยเลย ได้แก่วัฒนธรรมไทยเลยที่ปรากฏใน ฮีต-คอง ของไทยเลย</p>

ตาราง 7 (ต่อ)

ชื่อหลักสูตร	ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย
วัตถุประสงค์	เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยเลย ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไทยเลยในฐานะวัฒนธรรมประจำถิ่น กับอีกทั้งสามารถที่จะสืบสานพัฒนาวัฒนธรรมไทยเลย และผลักดันให้เกิดสำนึกและเจตคติที่ดีต่อวัฒนธรรมไทยเลยของชนในสังคมไทยเลยที่จะร่วมกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย ในฐานะที่เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน
วันเวลา/ชั่วโมง	3 วันไม่น้อยกว่า 20 ชั่วโมง
วิทยากร	ปราชญ์ชาวบ้าน วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการท้องถิ่น
สถานที่	เทศบาลตำบลท่าลี่ แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นตำบลท่าลี่
ภาษาที่ใช้ในการอบรม	ภาษาไทยเลย
คุณสมบัติผู้เข้ารับการอบรม	1. เป็นนักเรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน 2. เป็นผู้อยู่ในท้องถิ่นที่ต้องการเรียนรู้ตามอัธยาศัย
จำนวนผู้รับการอบรม	จำนวน 30 คน/ตามความเหมาะสม
ลักษณะการฝึกอบรม	บรรยายโดยวิทยากรทั้งที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านและวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ การฝึกปฏิบัติการภาคสนามด้านวัฒนธรรมชุมชนไทยเลย การประชุมเชิงปฏิบัติการในสนาม การนำเสนอและการวิพากษ์ความคิด

ตาราง 7 (ต่อ)

ตารางการอบรม		
วันที่ 1	หัวข้อการอบรม	หมายเหตุ
08.30 - 09.00	ลงทะเบียน	
09.00 - 10.00	พิธีเปิด บรรยายพิเศษในประเด็นวัฒนธรรม ไทยเทียบกับชีวิตปัจจุบันของเด็กและเยาวชน	นายอำเภอท่าลี่
10.00 - 10.10	พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม	
10.10 - 12.10	ประวัติศาสตร์ และความเป็นมาของ"ไทยเลย"	วัฒนธรรมจังหวัด
12.10 - 13.00	พักรับประทานอาหารกลางวัน	
13.00 - 14.30	วัฒนธรรมไทยเลย	ผอ.ถวิล คนฉลาด
14.30 - 16.00	ไทยเลยในปัจจุบัน : ความเชื่อมโยงที่ปรากฏ	ผศ.دنุพล ไชยสินธุ์
16.00 - 17.00	วัฒนธรรมไทยเลย : ความจำเริญและความ เชื่อมโยง การระดมความคิดและการนำเสนอ	ผู้แทนชุมชน วิทยากรกลุ่มผู้เข้าอบรม
วันที่ 2	หัวข้อการอบรม	หมายเหตุ
08.30 - 09.00	รายงานตัวและกิจกรรมก่อนฝึก	วิทยากรกลุ่ม
09.00 - 12.00	"ฮีด-คองไทยเลย" วิถีปฏิบัติที่มีความจำเพาะ ตัว: ความอลังการที่ปรากฏ	คุณประพนธ์ (ลุงเขียว)
12.00 - 13.00	พักรับประทานอาหารกลางวัน	
13.00 - 15.00	ปฏิบัติวัฒนธรรมไทยเลย 3 ฐาน (ฐานฮีด ฐานคอง ฐานวิถีปฏิบัติ)	วิทยากรกลุ่ม ปราชญ์ชาวบ้าน
15.00 - 15.30	กลุ่มสรุปความรู้ที่ได้รับ เพื่อเตรียมนำเสนอ ผลงาน	ผู้เข้ารับการอบรม
15.30 - 16.30	นำเสนอผลงานและวิพากษ์ร่วมกัน	ผู้เข้ารับการอบรม

ตาราง 7 (ต่อ)

ตารางการอบรม		
วันที่ 3	หัวข้อการอบรม	หมายเหตุ
08.30 – 09.00	รายงานตัวและกิจกรรมก่อนฝึก	วิทยากรกลุ่ม
09.00 – 10.30	แนวคิดและแนวทางในการสืบสานวัฒนธรรม ไทย	ผอ.วัชรินทร์ มูลหล้า
10.30 – 12.00	รูปแบบการสืบสานวัฒนธรรมไทย : การ ระดมความคิดและการนำเสนอความคิด	ผู้แทนชุมชน วิทยากรกลุ่ม
12.00 - 13.00	พักรับประทานอาหารกลางวัน	ผู้เข้ารับการอบรม
13.00 - 14.30	กิจกรรมเปิดใจ ความเป็นตัวตนคนไทย	วิทยากร
14.30 - 15.00	สรุปและปิดโครงการ	ผู้เกี่ยวข้องทุกคน

จากนั้น ผู้วิจัยได้นำร่างหลักสูตรและร่างโครงการข้างต้นเข้าสู่กระบวนการตรวจสอบโดยอาศัยฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนคนไทยในรูปแบบของการจัดเวทีสนทนากลุ่ม ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2550 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นคณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรและการสอน กับผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมไทยเลยจำนวนกว่า 13 คนเข้าร่วมดำเนินการ โดยผู้วิจัยได้นำเสนอกรอบความคิดด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย ตลอดจนถึงร่างหลักสูตรทั้งที่เป็นหลักสูตรหลักหรือหลักสูตรชุมชนและร่างโครงการจัดการศึกษานานาชาติภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย : ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย โรงเรียนท่าลี่วิทยา อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย แก่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญข้างต้น

ผลของการจัดเวทีสนทนากลุ่มดังกล่าวพบว่า ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่ให้ความเห็นชอบในประเด็นสาระสำคัญของกรอบความคิดด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลย อันเป็นเสมือนหนึ่งการตรวจสอบผลการวิจัยของผู้วิจัยด้วย

อย่างไรก็ตามในประเด็นของร่างหลักสูตรชุมชนและหลักสูตรโครงการจัดการศึกษานานาชาติภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย : ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย โรงเรียนท่าลี่วิทยา อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย พบว่า ผู้เชี่ยวชาญให้ความเห็นชอบในหลักการของหลักสูตรทั้งสองลักษณะแต่ขอปรับเปลี่ยนในรายละเอียดของกิจกรรมค่ายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ดังนั้น โดยสรุปแล้ว กล่าวได้ว่า กรอบความคิดด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลย ตลอดจนร่างหลักสูตรชุมชนและร่างโครงการจัดการศึกษาบนฐานภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลย : ค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย โรงเรียนท่าลี่วิทยา อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย ดังกล่าว กลุ่มผู้เชี่ยวชาญล้วนให้ความเห็นชอบในหลักการและสามารถนำไปใช้ในทางปฏิบัติได้

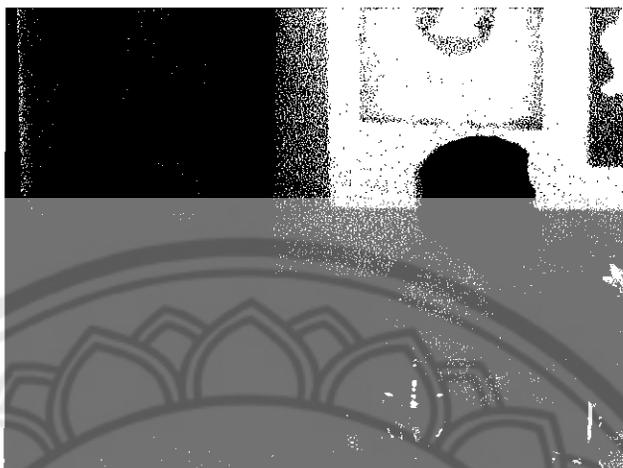
ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้นำหลักสูตรดังกล่าวไปทดลองใช้กับกลุ่มนักเรียนในช่วงชั้นที่ 3 และ 4 ของโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตอำเภอท่าลี่ เมือง ด่านซ้าย และนาแห้วจำนวน 30 คน ในลักษณะของการจัดกิจกรรมค่าย โดยเป็นการจัดกิจกรรมในวันที่ 9 – 11 มีนาคม 2550 ณ ที่ว่าการอำเภอท่าลี่ผ่านการประสานงานจากผู้อำนวยการโรงเรียนท่าลี่วิทยา โดยมีคณะวิทยากรจากคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย ครูภูมิปัญญาไทย จังหวัดเลย และกลุ่มผู้อาวุโสชาวไทยเลยภายในเขตชุมชนไทยเลย 4 อำเภอข้างต้นและมีคณาจารย์จากโรงเรียนท่าลี่วิทยาเป็นผู้ช่วยเหลือ

กิจกรรมค่ายได้ดำเนินไปตามกิจกรรมที่กำหนดในโครงการฯ ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรและการสอน กับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาและวัฒนธรรมไทยเลย ตั้งแต่วันที่ 20 กุมภาพันธ์ที่ผ่านมา

การดำเนินการดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากนายณัฐวุฒิ เพ็ชรพรหมศร นายอำเภอท่าลี่ที่ได้ให้การสนับสนุนอาคารสถานที่ในการฝึกอบรม นายฉวีล คนฉลาด ผู้อำนวยการโรงเรียนท่าลี่วิทยาที่ได้ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมค่ายดังกล่าว และคณาจารย์จากโรงเรียนที่ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมค่ายฯ อีกด้วย

ประการสำคัญที่ปรากฏคือ คณะวิทยากรที่ได้รับความเมตตาจากกลุ่มผู้อาวุโส ในเขตอำเภอท่าลี่ และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดและมหาวิทยาลัยราชภัฏเลยอาทิ ลุงเซียวหรือนายประพนธ์ พลอยพุ่ม จากสภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย นายสัมฤทธิ์ สุภามา วัฒนธรรมจังหวัดเลย ผู้ช่วยศาสตราจารย์دنุพล ไชยสินธุ์ คณาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย เป็นต้น บุคคลดังกล่าวเป็นกลุ่มบุคคลที่มาจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรม

ภาพ 15 ภาพวิทยากรจากวัฒนธรรมจังหวัดและสภาวัฒนธรรมจังหวัดเลย

ในส่วนของกลุ่มผู้อาวุโสในพื้นที่อาข่าของบ้าน คนฉลาด ย่าทองดี มณฑาประดิษฐ์ เป็นต้น โดยกลุ่มผู้อาวุโสเหล่านี้ได้เป็นวิทยากรหลักในการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยเลยให้กับลูกหลานชาวไทยเลย ดังภาพ

ภาพ 16 วิทยากรหลักในการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญา

ในกิจกรรมค่ายดังกล่าวได้เริ่มต้นโดยการที่นายอำเภอทำดีเป็นประธานค่ายฯ และให้ความรู้แก่ลูกหลานชุมชนคนไทยเลยในประเด็นของความสำเร็จของวัฒนธรรมของคนไทย และชี้ให้เห็นความอลังการของวัฒนธรรมไทยเลยให้กับเด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม

ภาพ 17 นายอำเภอทำดีประธานเปิดค่ายอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทย

หลังจากนั้น เป็นการบรรยายถึงประเด็นแนวทางในการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์دنุพล ไชยสินธุ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งทำให้เด็กและเยาวชนไทยได้เรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยให้รอดพ้นจากการสูญเสียนั้นเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนบริบทของสังคมในปัจจุบัน

ภาพ 18 ผศ. ดนุพล ไชยสินธุ์ ครูภูมิปัญญาไทย บรรยายแนวทางในการสืบสานวัฒนธรรมไทย

ในช่วงต่อมาจึงเป็นการนำเสนอความคิดในประเด็นความสำคัญและรายละเอียดของวัฒนธรรมไทยโดยรวมถึงประวัติความเป็นมาของคนไทยโดยวิทยากรจากสภาวัฒนธรรมจังหวัดเลยและสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลยได้แก่ ลุงเชียวหรือนายประพนธ์ พลอยพุ่มและนายสัมฤทธิ์ สุภามา ซึ่งทำให้เด็กและเยาวชนได้รับรู้และเรียนรู้ถึงประวัติความเป็นมาของรากเหง้าของตนและตลอดจนถึงความยิ่งใหญ่ของวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของคนไทยเลย และจากการสังเกตพบว่า เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างให้ความสนใจและความตั้งใจในความยิ่งใหญ่ในวัฒนธรรมของตนเป็นอย่างยิ่ง และแม้ว่าผู้วิจัยจะจัดทำแบบทดสอบสอบวัดความรู้ความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวของเด็กและเยาวชนในค่ายดังกล่าว พบว่า เด็กและเยาวชนแสดงความรู้ความสามารถในประเด็นรากเหง้าของตนเองได้อย่างน่าชื่นชม

ภาพ 19 ลุงเชียว ครูภูมิปัญญาไทยนำเสนอความคิดในประเด็นความสำคัญและรายละเอียดของวัฒนธรรมไทยเลย

ในวันต่อมาเป็นการนำเสนอในเรื่องฮีตคองโดยวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอท่าลี่คือ อาจารย์พนม โสภาว์ฉน และอาจารย์วิภาไพ กาแก้ว ทำให้เด็กและเยาวชนในค่ายฯ ล้วนได้รับความรู้และความตั้งใจในความสละสลึงและอสังการของรากเหง้าของตนในอีกด้านหนึ่งหลังจากที่ได้รับความรู้และความตั้งใจจากวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทั้งจากภายนอกพื้นที่และทำให้เด็กและเยาวชนได้ตระหนักและเห็นความสำคัญว่า ประเพณีและวัฒนธรรมของตนกำลังเสื่อมสูญไปอย่างไม่สามารถเรียกกลับคืนมาได้

ภาพ 20 อาจารย์พนม โสภาวีตมน์ และอาจารย์รัฟ้า ไพ แก้ว วิทยากร "ฮีต-คอง ไทยเลย"

ในช่วงบ่ายของวันที่สอง เด็กและเยาวชนได้รับความเมตตาจากวิทยากรท้องถิ่นที่เป็นกลุ่มผู้อาวุโสในพื้นที่ได้กรุณาให้ความอนุเคราะห์สละเวลามาสอนให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้และฝึกหัดทำบายศรีและกระทงสะเดาะเคราะห์ตามวิถีชีวิตของคนไทยเลย

วิทยากรเหล่านี้จะมาเป็นกลุ่มพร้อมวัตถุุดิบในการกระทำ และได้ลงมือกระทำพร้อมไปกันกับเด็ก ดังภาพข้างล่างนี้

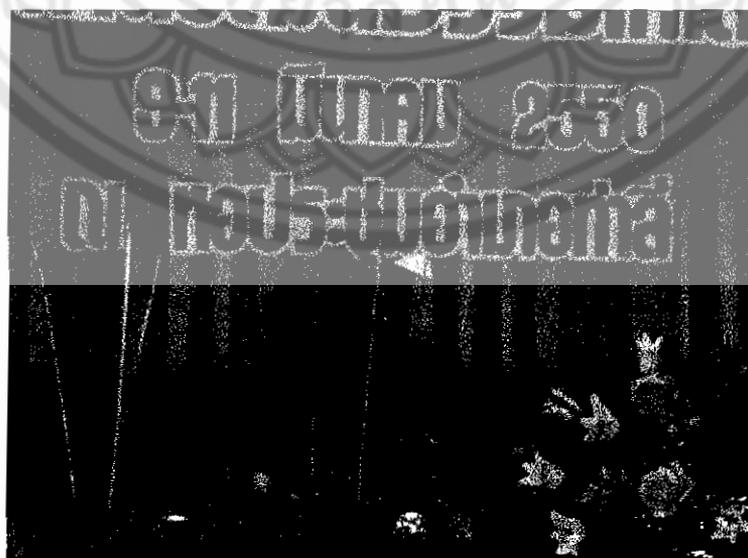

ภาพ 21 วิทยากรอาวุโสท้องถิ่นฝึกให้ทำบายศรีและกระทงสะเดาะเคราะห์

ในวันสุดท้ายของการจัดกิจกรรมค่ายฯ เด็กและเยาวชนได้มองเห็นและตระหนักถึงระบบคุณค่าที่ปรากฏในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของคนไทยได้อย่างเห็นได้ชัด ตั้งแต่การสวดขวัญ ความเชื่ออาหารในพิธีกรรม ความละเอียดอ่อนในจิตใจ จนถึงความประณีตในกิจกรรม ซึ่งทำให้เด็กและเยาวชนได้รับรู้และตระหนักในความสำคัญของรากเหง้าของตนเองอย่างแท้จริง เมื่อพิจารณาจากความสามารถในการนำเสนอผลงานของเด็กและเยาวชนในกิจกรรมค่าย

ภาพ 22 น.ส.อาภัสณี ก่อทรัพย์ ตัวแทนกลุ่มบายศรีนำเสนอมผลงาน

ภาพ 23 นายนครินทร์ แสงแก้ว ตัวแทนกลุ่มกระทงสะเดาะเคราะห์นำเสนอมผลงาน

จากนั้นได้มีการจัดกิจกรรมที่เป็นพิธีกรรมให้กับเด็กและเยาวชนได้รับรู้และรับทราบ
 ในขั้นตอนของพิธีกรรมและคุณค่าในพิธีกรรมที่ใช้บายศรีและการสะเดาะเคราะห์เป็นสื่อใน
 การดำเนินวิถีชีวิต

ภาพ 24 พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ

ในท้ายที่สุดของการจัดค่ายฯ ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมเปิดใจ เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้
 สะท้อนภาพความคิดของตนเกี่ยวกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลยของตนให้กับชาวค่ายฯ ได้
 ทราบ ซึ่งภาพที่ปรากฏส่วนใหญ่สะท้อนไปในทิศทางเดียวกันคือ รู้สึกรักและหวงแหนภูมิปัญญา
 และวัฒนธรรมไทยเลยที่เป็นรากเหง้าของตนเองมากขึ้น โดยมีกลุ่มบุคคลากรวัฒนธรรมในพื้นที่
 (อาจารย์วัชรินทร์ มุลหล้า หนานประชัน กิตติพันธุ์ และอาจารย์เพ็ญประภา ราชวงษา) เป็น
 ผู้ดำเนินการ

ภาพ 25 กิจกรรมเปิดใจการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยเลยโดย อ.เพ็ญประภา
อ.วัชรินทร์ และตาทานานันท์ เป็นเป็นผู้ชวนคุย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า กิจกรรมค่ายอันเป็นกิจกรรมที่แบ่งตอมาจากกิจกรรมในหลักสูตร
ชุมชน สามารถนำไปใช้ในการจัดการศึกษาให้กับเด็กในระบบโรงเรียนผ่านกระบวนการจัด
การศึกษานอกโรงเรียนและการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยได้เป็นอย่างดี และมีประสิทธิภาพ
ในการถ่ายทอด สืบสาน และฟื้นฟูภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าของคนในชุมชนได้เป็น
อย่างดี ดังเช่นกิจกรรมค่ายข้างต้น

ขั้นตอนที่ 4 การปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตร

ผลจากตรวจสอบหลักสูตรชุมชนทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติพบว่า หลักสูตรดังกล่าว
สามารถนำไปใช้ในทางปฏิบัติได้เป็นอย่างดี เมื่อพิจารณาจากผลการสังเกต สัมภาษณ์และศึกษา
จากผลการทดสอบความรู้ ความสามารถ ความตระหนักรู้และเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาและ
วัฒนธรรมของไทยเลย

หลักสูตรดังกล่าวจึงสามารถที่จะสรุปได้ดังนี้

ลักษณะหลักสูตร เป็นหลักสูตรชุมชนที่พัฒนามาบนฐานหลักคิดหลักสูตรที่มีชุมชน
เป็นฐาน

วิสัยทัศน์ของหลักสูตร (Vision) : อนุรักษ์ พัฒนา เพื่อสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ในอันที่จะสร้างความเข้มแข็งของ"วัฒนธรรมไทยเลย" ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

พันธกิจ (Mission) : จัดหลักสูตรเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้และสำนึกเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมไทยเลย

จัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นทักษะ กระบวนการคิด การปฏิบัติจริงเพื่อ อนุรักษ์ พัฒนา สืบสาน และฟื้นฟู วัฒนธรรมไทยเลย

เป้าหมาย (Goals) : มุ่งสร้างความเข้มแข็งของวัฒนธรรมไทยเลยผ่าน "คนไทยเลย" โดยมุ่งหวังให้ "คนไทยเลย" และผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังนี้

1. เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเลย
2. มีสำนึกในการสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย ผ่านกระบวนการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสานและพัฒนาวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ : เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทยเลย ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไทยเลยในฐานะวัฒนธรรมประจำถิ่นกับอีกทั้งสามารถที่จะสืบสานพัฒนาวัฒนธรรมไทยเลย และผลักดันให้เกิดสำนึกและเจตคติที่ดีต่อวัฒนธรรมไทยเลยของชนในสังคมไทยเลยที่จะร่วมกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู วัฒนธรรมไทยเลย

คำอธิบายรายวิชา ประกอบด้วย

1. ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทยเลย วิถีการดำเนินชีวิตไทยเลย สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมไทยเลยในมิติต่าง ๆ ตลอดจนจนถึงภูมิปัญญาและพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. ศึกษาเรียนรู้พัฒนาการทางสังคมที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมไทยเลยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และแนวทางในการอนุรักษ์ สืบสาน พัฒนา และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยเลย
3. เรียนรู้และปฏิบัติกิจกรรมตามวิถีไทยเลย ได้แก่ ฮีต-คอง ของไทยเลย

เนื้อหาของหลักสูตร : ประกอบด้วยส่วนสำคัญทางวัฒนธรรมอันได้แก่ วิธีคิด
วิธีการดำรงตน วิธีการปฏิบัติตนที่แสดงออกมาซึ่งความรู้ ความคิด ทักษะ ค่านิยม ภูมิปัญญา
และวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็นส่วนๆ ดังนี้

ส่วนที่ 1 ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคนไทย

ส่วนที่ 2 ประกอบด้วย วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ประเพณี ศิลปกรรม พิธีกรรม ฮีตคอง
อาทิ ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม สถาปัตยกรรม อาหาร การแต่งกาย เป็นต้น

ส่วนที่ 3 ประกอบด้วย ความรู้ท้องถิ่นของไทยซึ่งเป็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ของ
ความเป็นอยู่ของคนไทยเช่น ด้านภาษาและการใช้ภาษา ด้านศิลปกรรม ด้านนันทนาการและ
สุนทรีย์ ด้านเกษตรกรรม ด้านวิศวกรรมและสถาปัตยกรรม ด้านการเมืองการปกครอง
ด้านการบริหารและการจัดการ เป็นต้น

เนื้อหาในส่วนของภูมิปัญญาเหล่านี้ ยังหมายรวมถึงทักษะ ประสบการณ์ และเทคโนโลยี
ท้องถิ่นในกลุ่มชุมชน “ไทยเลย” อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความลุ่มลึกของเนื้อหาในหลักสูตรดังกล่าว จะพบว่า
แม้จะดูว่ามีเป็นปริมาณที่มาก หากแต่ว่าในความเป็นจริง ยังขาดรายละเอียดในองค์ความรู้แต่ละ
ด้านอยู่อีกมาก เพราะองค์ความรู้ “วัฒนธรรมไทยเลย” ยังขาดการเก็บรวบรวมเข้ามาอย่างเป็นระบบ
และยังมิได้มีการสังเคราะห์ให้เห็นภาพของ “ความเป็นตัวตน” ที่ชัดเจนของ “ไทยเลย”

ดังนั้น จึงนับเป็นโอกาสที่ดีของคนไทยที่จะได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรม
และภูมิปัญญาของ “ไทยเลย” อย่างเป็นระบบและมีการสืบสานอย่างเป็นระเบียบ

โครงสร้างหลักสูตร : ประกอบด้วย

ตาราง 8 โครงสร้างหลักสูตร (ปรับปรุง)

หน่วยการเรียนรู้	ชื่อหน่วยการเรียนรู้/สาระการเรียนรู้	เวลา(ชั่วโมง)
1.	ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทย	
2.	วัฒนธรรมไทยเลย(วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี)	
3.	ฮีต-คอง (ความหมาย / ความสำคัญ)	
4.	แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรม	
5.	แนวทางการสืบสานวัฒนธรรมไทยเลย	
6.	วิถีวัฒนธรรมไทยเลยและการนำไปใช้ในชีวิตปัจจุบัน	
7.	ความรู้ท้องถิ่นในชุมชนไทยเลย	

แนวการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้การสอนตามหลักสูตร : เนื่องจากหลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรชุมชนที่ชุมชนเป็นเจ้าของหลักสูตร เป็นผู้พัฒนาหลักสูตรและเป็นผู้ใช้หลักสูตรผ่านหน่วยงานทางการศึกษาของรัฐหรือท้องถิ่น และยังหมายรวมถึงองค์กรในท้องถิ่น หรือแม้แต่วิทยาลัยชุมชนในท้องถิ่นเองก็สามารถที่จะนำหลักสูตรนี้ไปใช้ในการพัฒนาคนไทยเลยในฐานะทรัพยากรมนุษย์ของท้องถิ่นได้ด้วย

โดยการจัดการศึกษาในระบบหรือการจัดการศึกษาในสถานศึกษา สามารถที่จะจัดทำเป็นสาระการเรียนรู้เพิ่มเติมในลักษณะจัดไว้ในกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน หรือจัดเป็นกลุ่มสนใจชุมนุมหรือชมรม ทั้งนี้เพื่อให้ตอบสนองต่อความสนใจ ความถนัดและความสามารถของผู้เรียน เพื่อเป็นการตอบสนองต่อหลักการและจุดหมายของหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่เน้นการพัฒนาผู้เรียนอย่างเต็มศักยภาพ หรือแม้แต่จัดเป็นหลักสูตรสถานศึกษาที่บูรณาการเข้าไปในกลุ่มสาระทั้ง 8 ได้อีกด้วย

ในส่วนของจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือการจัดการศึกษานอกโรงเรียน ยิ่งสามารถจัดกระทำได้ง่าย โดยเป็นการจัดการศึกษาที่เข้าถึงตัวชาวชุมชนไทยเลยได้โดยตรงในสิ่งที่ชาวชุมชนต้องการไม่ว่าจะเป็นการนำองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ด้านความรู้ในท้องถิ่น หรือด้านความรู้ทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นเนื้อหาในการจัดการเรียนรู้ ทั้งนี้ เพื่อก่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นคนไทยเลยนั่นเอง

สำหรับการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น สามารถนำเนื้อหาในส่วนขององค์ความรู้ในท้องถิ่นมาจัดได้เลยในฐานะทุนความรู้ของท้องถิ่นที่ชาวไทยเลยสามารถที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาศักยภาพของตนเองทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมก็ได้ อาทิ ความรู้ในการประกอบอาชีพ ความรู้ในการประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตโดยไม่ทำลายรากเหง้าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน และยังเป็นการให้ความรู้แก่คนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยในเขตชุมชนไทยเลยที่จะอยู่ร่วมกันและจรรโลงความเป็นตัวตนคนไทยเลยได้อย่างถูกต้องและไม่ทำลายรากเหง้าของคนไทยเลยอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ลักษณะการจัดการเรียนการสอน

การจัดการเรียนการสอนจึงสามารถดำเนินการได้ทั้งในและนอกสถานที่ โดยไม่จำกัดเวลา และมีผู้มีความรู้และประสบการณ์ที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่เข้ามาเป็นวิทยากรหรือ “ครูบา” ในอันที่จะประสิทธิ์ประสาทความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ให้กับคนรุ่นหลังหรือผู้สนใจ

การจัดการเรียนการสอนดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นการจัดการเรียนรู้ที่สามารถกระทำได้ ทั้งในลักษณะบุคคลหรือกลุ่ม ซึ่งทำให้มีสภาพของการเตรียมการสอนทั้งในลักษณะที่เป็นแผนการสอนเฉพาะบุคคลหรือแผนการสอนทั่วไปก็ได้

ลักษณะของการจัดการเรียนการสอนจึงเน้นไปที่เทคนิคการเรียนรู้จากภาคปฏิบัติ โดยมีการบรรยายเป็นเทคนิคประกอบ โดยการเรียนรู้ข้างต้นอาจนำไปใช้ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้ การลองผิดลองถูก การลงมือกระทำจริง การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมและหรือกระบวนการในพิธีกรรม การเรียนรู้ผ่านหลักศาสนาและพิธีกรรมทางศาสนา การแลกเปลี่ยนความรู้ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และครูปักหลักจำ

การจัดการเรียนการสอนจึงมีลักษณะเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ เป็นการเรียนรู้ชีวิตของคนในสังคม และเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม ซึ่งจะไปสอดคล้องกับแนวคิดของการจัดการศึกษาของยูเนสโกที่ว่า เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนรู้ เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อรู้ เป็นการจัดการเรียนรู้ของปัจเจกบุคคล และเป็นจัดการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

อย่างไรก็ตามลักษณะของการจัดการเรียนการสอนหรือการเรียนรู้ดังกล่าวจะส่งผล กระทบสุดท้ายไปที่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการพัฒนาสังคมบนฐานวัฒนธรรม ของตนเองนั่นเอง

ลักษณะการวัดและประเมินผล : เมื่อการจัดการเรียนรู้มีลักษณะที่เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านกระบวนการฝึกปฏิบัติจากสิ่งที่ปรากฏอยู่

ลักษณะของการวัดและประเมินผลจึงมีลักษณะของการวัดทักษะและประสบการณ์มากกว่าที่จะวัดความรู้และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ดังนั้น ลักษณะของการวัดและประเมินผลจึงเป็นการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพที่เป็นจริงของการฝึกปฏิบัติ เป็นการวัดความก้าวหน้าของการปฏิบัติ และเป็นการวัดผลงานที่ได้จากการปฏิบัติ ซึ่งเป็นผลทำให้สามารถที่จะตรวจสอบความคิดและสำนึกในความเป็นตัวตน คนไทยเลยได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์และการสอบวัดความคิดเห็นของการดำเนินพฤติกรรมของคนในชุมชนและหรือผู้ที่สนใจศึกษาได้อีกด้วย

เพราะฉะนั้น หลักสูตรชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาสรุปได้ดังนี้

1. เป็นหลักสูตรของชุมชนที่มีลักษณะเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่ชุมชนไทยเป็นเจ้าของ โดยหน่วยงานของรัฐเป็นผู้รับความต้องการของชุมชนไปปฏิบัติผ่านกระบวนการเรียนรู้
2. วัตถุประสงค์ของหลักสูตร เป็นไปเพื่อสร้างความเข้มแข็งของวัฒนธรรมไทยเลย อันจะส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนไปเลยผ่านกระบวนการเรียนรู้
3. เนื้อหาของหลักสูตรประกอบด้วยสามส่วนหลักคือ
 - ส่วนที่ 1 ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคนไทยเลย
 - ส่วนที่ 2 ประกอบด้วย วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ประเพณี ศิลปกรรม พิธีกรรม ฮีตคอง อาทิต ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม สถาปัตยกรรม อาหาร การแต่งกาย เป็นต้น
 - ส่วนที่ 3 ประกอบด้วย ความรู้ท้องถิ่นของไทยเลยซึ่งเป็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ของความเป็นอยู่ของคนไทยเลย อันประกอบด้วย ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ประสบการณ์ และเทคโนโลยีท้องถิ่น
4. การจัดการเรียนการสอน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นการเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติและกระบวนการต่างๆ ดังนี้ การลองผิดลองถูก การลงมือกระทำจริง การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมและหรือกระบวนการในพิธีกรรม การเรียนรู้ผ่านหลักศาสนาและพิธีกรรม ทางศาสนา การแลกเปลี่ยนความรู้ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และครูพักลักจำ
5. การวัดและประเมินผล จึงเป็นการวัดและประเมินจากการปฏิบัติจริง ซึ่งมีไม่ใช่เป็นการวัดและประเมินเฉพาะความรู้ หากแต่มุ่งถึงจิตสำนึก และความสามารถในการปฏิบัติจริงอีกด้วย

การนี้หลักสูตรดังกล่าวเป็นหลักสูตรชุมชนที่มุ่งให้ชุมชนเป็นเจ้าของหลักสูตรและโรงเรียนกับหน่วยงานหรือองค์กรชุมชนเป็นผู้นำไปใช้